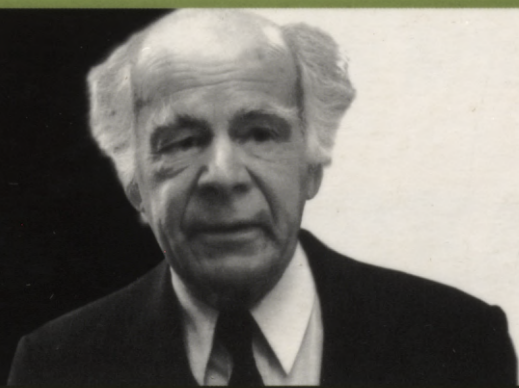

l e k c i j u   k u r s s

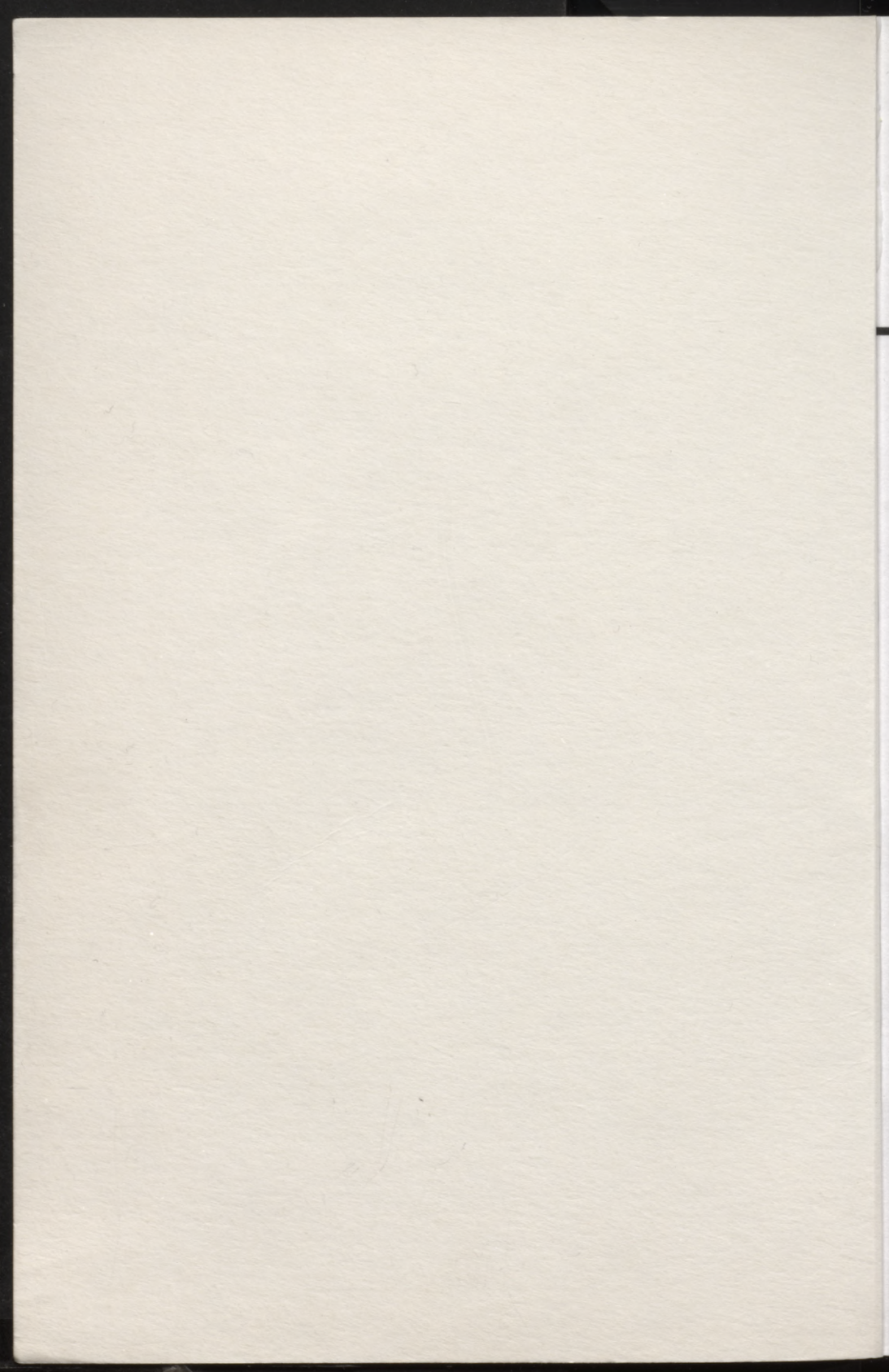
Augusts Milts

ĒTIKA

**Saskarsmes
ētika**

ZVAIGZNE ABC

2005-4
L 2

L
1

l e k c i j u   k u r s s

Augusts Milts

ĒTIKA

Saskarsmes ētika

AUTORA REDAKCIJĀ

ZVAIGZNE ABC

170 (075.8)
Mi 560

Latvijas Nacionālā
SIBLIOTĒKA

0305010595

Lekciju kursā "Ētika" vēl ietverti šādi darbi:

KAS IR ĒTIKA

PERSONĪBAS UN SABIEDRĪBAS ĒTIKA

ĒTIKAS VĒRTĪBAS, PRINCIPI UN TIKUMI

Lekciju kurss

ĒTIKA

Augusts Milts

SASKARSMES ĒTIKA

Apgāda redaktors *J. Goldmanis*

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA, K. Valdemāra ielā 6,
Rīgā, LV-1010. Red. nr. S-209.

A/s "Poligrāfists", K. Valdemāra ielā 6, Rīgā, LV-1010.

© Augusts Milts, 2004.
ISBN 9984-36-487-9

Priekšvārds

Saskarsme ir kompleksa problēma. Latvijā līdz šim uzmanība galvenokārt ir veltīta saskarsmes psiholoģijai, sociālajai psiholoģijai, socioloģijai un saskarsmes etiķetei. Nenoliedzami, šie aspekti ir svarīgi saskarsmes jautājumu risināšanā, taču būtisks ir arī to ētiski filozofiskais skatījums. Tam veltīts lekciju cikls "Saskarsmes ētika", kas ir iepriekšējo darbu "Ētika. Kas ir ētika" (Zvaigzne ABC, 1999; lietuviešu val.: *Kas yra etika?* – Vilnius: Ethos, 2001) un "Personības un sabiedrības ētika" (Zvaigzne ABC, 2000) turpinājums.

Cilvēku attiecības, kas bieži ir pretrunīgas, pat paradoksālas, pastāv gan savstarpējā papildinājumā, gan arī konfliktā: vienkāršība un sarežģītība, vientulība un sabiedriskums, humors un nopietnība, zināmais un nezināmais, pagātne, tagadne un nākotne, kārtība un haoss. Nozīmīga vieta lekcijās ir ierādīta saskarsmes morālajiem argumentiem, retorikas un metodes jautājumiem (mūsdienu neoretorika ir sava veida argumentācijas māksla). Tāpat kā iepriekšējos darbos, īpaša uzmanība ir veltīta personības attīstības ētiskajiem jautājumiem.

Lekciju kursā apkopota ilgu gadu pieredze, kas gūta, docējot ētiku, saskarsmes ētiku, ētikas pamatus biznesā un profesionālo ētiku Latvijas Universitātē, Latvijas Kultūras akadēmijā, ētikas skolotāju un skolu vadītāju, ierēdņu un citu profesijuursos, par atsevišķām grāmatā aplūkotām tēmām runājot arī 2001. gada 3x3 nometnē Katskilos (ASV).

Daudz vērtīgu atziņu gūts, strādājot par zinātnisko vadītāju (1994–2000) un konsultantu LU Filozofijas un socioloģijas institūta Nacionālās mutvārdu vēstures pētnieku grupā. Ekspedīcijās Zemgalē (1996), Latgalē (1997, 1998), Vidzemē (1999), Sēlijā (2000) un Kurzemē (2001, 2002) uzklautie dzīvesstāsti ir papildinājuši grāmatu gudrības ar cilvēku apjēgto un pārdzīvoto nereti pat prātam grūti aptveramās situācijās.

I. *Saskarsme, tās veidi un loma*

Saskarsme ir cilvēku attiecības, kas veido visu mūsu dzīvi. Saskarsme ir domu, jūtu, pārdzīvojumu, gribas un vērtību apmaiņas process, savstarpējas sapratnes, garīgas vienotības un kopīgas jēgas meklējumi, kuros veidojas, attīstās un saglabājas cilvēka individualitāte. Saskarsme ir cilvēka dialogs ar pasauli un sevi. Grūti iedomāties kādu tikumības un morāles parādību ārpus cilvēku saskarsmes. Saskarsmē morālistisku raksturu iegūst arī visi cilvēka darbības veidi: spēle, rotaļa; izziņa, mācību process; darbs; rosība ģimenē un sadzīvē.

Saskarsmei psiholoģiskā un sociālp psiholoģiskā aspektā veltīti daudzi darbi (piem.: *Saskarsme / Mācību līdzeklis*. – R.: Jumava, 2002; *Reņģe V. Sociālā psiholoģija*. – R.: Zvaigzne ABC, 2002; *Pļavniece M., Škuškovnika D. Sociālā psiholoģija pedagogiem*. – R.: RaKa, 2002; *Edeirs Dž. Efektīva komunikācija*. – R.: Asja, 1999; *Ezera I., Graudiņa I., Dreiberģa S. Lietišķā komunikācija*. – R.: Kamene, 2000; *Omārova S. Cilvēks runā ar cilvēku*. – R.: Kamene, 1998; *Станкин М. И. Психология общения / Курс лекций*. – Москва–Воронеж, 2000). Lekciju kursā galveno uzmanību pievērsīsim ētiskajam aspektam, izmantosim arī pētījumus un atziņas filozofijā, pedagogijā un psiholoģijā.

Saskarsme veidojas no trim pamatsastāvdaļām: saziņas (komunikācijas), uztveres (percepcijas) un mijiedarbības (interakcijas).

Saskarsmes jēdzienu dažkārt cenšas aizstāt ar saziņas (komunikācijas) jēdzienu. **Saziņa** ir viens no saskarsmes komponentiem, tās nepieciešama sastāvdaļa. **Komunikācija** (latīņu val. *communicatio*) ir sazināšanās, informācijas pārraide, domu apmaiņa, sakari, sakaru sistēma, sabiedriskās saziņas līdzekļi. Komunikācijas teorija pēta informācijas apmaiņas procesus sabiedrībā, to ietekmi uz personīgo un sabiedrisko dzīvi. Komunikabilitāte ir cilvēku spēja nodibināt un īstenot sociālos kontaktus, lai nodrošinātu savstarpēju saprašanos. (Dažkārt tekstā un dažos citātos saziņas (komunikācijas) jēdziens būs lietots paplašinātā skatījumā kā sinonīms saskarsmes jēdzienam.) Ētiskā aspektā saziņā dominē informācijas apmaiņa starp cilvēkiem kā personībām (esošām un potenciālām), kā atbildīgām būtnēm.

Daudzu grāmatu autors estētikā Moisejs Kagans darbā “Saskarsmes pasaule: starpsubjektu attiecību problēma” (M.: Политиздат, 1988)

savdabīgi nošķir komunikāciju no saskarsmes. Pēc viņa domām, komunikācija (saziņa) ir subjekta informacionālā saistība ar to vai citu objektu – cilvēkiem, dzīvniekiem, mašīnām, lai vadītu un pārvaldītu, bet saskarsme ir praktisks, materiāls vai garīgs kontakts starp subjektiem, lai radītu kopīgu pozīciju un jaunu informāciju partneru dialogā.

Otrs saskarsmes komponents ir **uztvere** jeb **percepcija** (latīņu val. *percipere* – uzņemt, saņemt, dabūt, uztvert, sajust, aptvert, saprast). Pieci vārti uz pasauli – redze, dzirde, tauste, oža, garša – slēpj sevī milzīgas, biežiniecīgi izmantotas iespējas gan apkārtējās dzīves, gan cilvēku, gan sevis uztverei un attīstībai. Dažkārt fiziski aklais, piemēram, Homērs, ir redzīgāks par to, kam daba nav laupījusi redzi. Svarīga ir ne tikai mūsu maņu orgānu uztveres spēja, bet arī cilvēka raksturs, pasaules uzskats, personīgā un sociālā pieredze. Ar ko mēs identificējamies, pret ko izjūtam līdzjūtību, iejūtību, uz ko atstājam iespaidu, kāda uztvere pāriet mūsu iekšējā refleksijā, kādiem stereotipiem, kādai modei sekojam – visi tie ir individuālās un sociālās uztveres mijiedarbības jautājumi.

Ētiskā uztvere var ievērojami atšķirties no psiholoģiskās un estētiskās uztveres. Ārēji skaists, iznesīgs cilvēks ar izsmalcinātām manierēm, sabiedrībā pieņemtās etiķetes virtuozs, interesants un gudrs stāstītājs dažkārt var būt savas īstās būtības slēpējs, cilvēks maskā. Māksla patikt ir daudzveidīga un dažādi ētiski vērtējama, jo tā var būt gan vēlme apmānīt, gan spēja izcelt pievilcīgo, gan prasme spīdēt sabiedrībā, gan dabīga tieksme būt labākam. Nenāliedzami, forma spēj ievērojami ietekmēt arī saturu, tāpēc ārīšķīguma morālajā vērtējumā jābūt uzmanīgam, it sevišķi, kad par iekšējo pasauli ir tikai vāja nojausma.

Cik pārsteidzoši bieži uztvere ir maldīga! Pat šķietamais ienaidnieks un draugs laika gaitā var mainīties vietām. Prāta un sirds uztvere arī var ievērojami atšķirties. Mūsu ētiskās pamatnostādnes, dzīves pamatorientieri arī būtiski ietekmē cilvēku un dzīves procesu vērojumus un izjūtu. Varbūt sava taisnība ir Frīdriha Nīčes apgalvojumā: *"Tā ir mana pirmā cilvēkgudrība, ka es ļaujos piemānīties, lai nebūtu jābūt uzmanīgam pret mānītājiem."* (Nīče F. Tā runāja Zaratustra. – R.: Zvaigzne ABC, [b. g.]. – 87. lpp.). Vai daļa no naivas ticības cilvēku labestībai, mīlestībai un cieņai pret cilvēkiem neiekļaujas morālajā pieejā cilvēkiem un apkārtējai pasaulei?

Saziņā dominē prāts un izziņa, uztveres procesā – sajūtas, bet mijiedarbībā – griba. Visi šie procesi atrodas nosacītā vienībā.

Trešais saskarsmes komponents ir **mijiedarbība (interakcija)**, veids, kā mēs iedarbojamies cits uz citu gan personīgo, gan sociālo grupu attiecību līmenī. Ētiskais kritērijs – vai mēs nepārvēršam otru cilvēku, cilvēku grupu, pat tautu par objektu, lietu, vai nepārvēršam saskarsmi par manipulācijas līdzekli, vai veicinām labu, brīvu, godīgu cilvēku attiecību attīstību. Mijiedarbībā visdažādākās variācijās informatīvais aspekts vienojas ar uztveres aspektu. Vienojas arī klasiskais psiholoģiskais trīsstūris –

prāts, jūtas un griba. Ētiskā skatījumā ir svarīgi, ar kādām zināšanām, izjūtām, motivāciju un pārlicību mēs iedarbojamies cits uz citu, kādas ir ietekmes situatīvās un tālākas perspektīvas sekas, kā mērķi saskaņojas ar izmantotiem līdzekļiem. Cilvēka uzvedības pastāvīgumu un izmaiņas noteic uzvedības līnija, kas izriet no simtiem rīcības aktu, kas savstarpēji var būt pretrunīgi. Terorists, kas gatavs iznīcināt simtiem nevainīgu cilvēku, noteiktā situācijā var pašai izlēdzīgi glābt nelaimē nokļuvušo; aiz skarbuma var slēpties mīloša cilvēka sirds.

Tā kā cilvēku saskarsmē tieši darbojas un izpaužas viņu morāle, **saskarsmes funkcijas** ētiskā skatījumā vienlaikus ir arī morāles funkcijas. Tām – izziņas, cilvēku attiecību regulēšanas un pašregulēšanas, vērtīb-orientējošajai, tikumiskās izglītošanas, audzināšanas un pašaudzināšanas, kā arī prognozējošajai funkcijai – veltīta jau lekciju cikla pirmās daļas 3. nodaļa (sk.: *Milts A. Ētika. Kas ir ētika.* – R.: Zvaigzne ABC, 1999. – 25.–39. lpp.). Funkcionālā aspektā morāle ir sevišķi tuva pedagogijai, estētikai un filozofijai.

Veiksmīgu saskarsmes procesu nosaka vairāku ar ētiku tieši vai netieši saistītu principu ievērošana. Par būtiskiem uzskatāmi: pietiekama informētība, skaidrība, saprotamība, savstarpēja saistība, iederīgums, taktiskums, laipnība, patiesums, atklātība un atbildība.

Saskarsmes līmeņu ētiskais raksturojums var būt dažādi traktējams. Svarīga ir personības un sociālās grupas virzība no manipulācijas objekta, no bezpersoniskas masas, pūļa uz radošu, patstāvīgu, jēgpilnu subjektu, individualitāti un solidāru cilvēcisku kopību.

Pārdomu vērtā ir Tartu semiotikas skolas radītāja profesora Jurija Lotmana ideja par kultūru kā pāreju no faktu pasaules uz zīmju un jēgas pasauli. Viņa dotais teksta funkciju apskats (sk.: *Вопросы философии.* – 2002. – №11. – С. 165–173) pārveidotā veidā noder arī saskarsmes līmeņu raksturojumam.

Pirmajā līmenī ir cenšanās pēc maksimālas saprašanās ar stabilu informāciju galvenokārt vienvirziena kanālā: vecāki informē un audzina bērnus, skolotāji – skolēnus, priekšnieki – padotos. Pamatos ir aktīvais subjekts (**S**) – teksta raidītājs, bet uztvērējs ir kā objekts (**O**). Saprašanās notiek pēc noteiktas, viennozīmīgas kodu sistēmas (**S – O** attiecības). Var arī būt informācijas apmaiņa ar augstu identitātes pakāpi, ar vienādiem kodiem, bet bez atmiņas. Saprašanās tad var būt ideāla, bet informācijas vērtība – minimāla, informācija ir stingri ierobežota. Tāda informācijas sistēma nespēj izpildīt visas daudzveidīgās funkcijas. “Var teikt, ka ideāli vienādi pārraidošais un uztverošais labi sapratīs viens otru, bet viņiem nebūs par ko runāt. Tādas informācijas ideāls īstenībā būs komandu pārraide.” (Лотман Ю. М. Культура и взрыв. – М.: Гнозис, 1992. – С. 13.)

Otrajā līmenī ir ābpusēja (arī daudzpusēja) saskarsme ar jauniem saskarsmes, informācijas nesējiem, ar jaunu informāciju ar dažādiem

kodiem, ar dažādām teksta tulkošanas un skaidrošanas iespējām. Šajā līmenī veidojas gan pašas personības un tās attiecību, gan sabiedrības, gan augstāko vērtību apjēgums. Tā ir saskarsme, kas nevar būt efektīva bez radošas pieejas, bez morāles un estētikas, bez simbolu apjēguma. Ar saprašanu vien šajā līmenī vairs nepietiek. Svarīga ir mūsu saprašanas jēga, tās vieta vērtību un principu sistēmā. Svarīga arī izjūta, empātija, intuīcija, iracionālais.

Pārdomas rosina pasaulslavenā fiziķa Alberta Einšteina paradoksālais teiciens: "*Pasaules mūžīgais noslēpums ir tās saprotamība. (..) Fakts, ka tā ir saprotama, ir brīnums.*" (Tā runāja Einšteins. – R.: Jāņa Rozes apg., 2000. – 187. lpp.) Visnesaprotamākais šajā atziņā ir tas, ka šī pasaule varētu būt saprotama. Līdzīgā garā Jurijs Lotmans runā par saskarsmes paradoks, kas saistīts ar zināmu neidentitāti starp runātāju un klausītāju, spriedzes un pretestības spēka nepieciešamību normālā valodas saskarsmē. Viņš saka: "*(..) mēs esam ieinteresēti saskarsmē tieši tādā situācijā, kas apgrūtina saskarsmi.*" Informatīvi un sociāli vērtīgāks ir tulkojums ar milzīgām variācijas iespējām, kuram grūtāk ir atrast atbilstošāku vārdu, jēgu, izteiksmi citā valodā, citā izteiksmes veidā, piemēram, no poēzijas – mūzikā (sk.: Лотман Ю. М. Культура и взрыв. – М.: Гнозис, 1992. – С. 14–15).

Pat šķietami vienkāršas pamācības tautu sakāmvārdos prasa radošu to apjēgumu un lietojumu atbilstošā vietā, laikā un apstākļos. Daži piemēri: "*Klusu ciest – zelts, runāt – sudrabs, bet apspriesties – dimants*"; "*No viena viegla vārda nāk viss smagums*"; "*Nazis griež maizi, mēle – sirdi*"; "*Kas pats niecīgs, tam grūti pie cita lielumu atrast*". (Latviešu sakāmvārdi un parunas/Izlase/Sast. E. Kokare. – R.: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1957. – 193., 194., 195., 197. lpp.). Personības kā saskarsmes subjekta attīstībā būtiska nozīme ir pašrefleksijai, arī sava veida pašaizsardzības barjeru, saskarsmes filtru radīšanā, lai cilvēks nekļūtu par manipulācijas objektu.

Trešajā līmenī ir saskarsmes pieredzes, sava veida rezultātu uzkrāšana cilvēku, sociālo grupu, tautas un cilvēces atmiņā, kultūrā. Dienas, notikumi, cilvēki, kas mums palikuši atmiņā, ir mūsu dzīves neatņemams mantojums. Faktiski latvju dainas, sakāmvārdi, parunas, anekdotes un dzīvesstāsti ir saskarsmes procesa atmiņā palikušais un pierakstos, grāmatās uzkrātais mantojums. Bagātīgais uzkrātais materiāls paver iespējas paplašināt un padziļināt saskarsmes morālo, estētisko, psiholoģisko, sociālo, lingvistisko u.c. jēgu. Cilvēku savstarpējās attiecības balstās uz noteiktām saskarsmes tradīcijām, tiek ievēroti dažādu cilvēku padomi, sabiedriskās domas reakcija, arī grāmatu, masu komunikācijas līdzekļu ieteikumi, literatūras un mākslas ietekme.

Saskarsmes veidi var būt visdažādākie. Svarīgi, ka katrs no tiem dažādās proporcijās ietver sevī visas saskarsmes sastāvdaļas. Saskarsme

var būt gan ar sevi, gan pārī, grupā, tā var būt gan publiska, gan vertikāla un horizontāla (Saskarsme. – R.: Jumava, 2002. – 11. lpp.).

Saziņa, uztvere un mijiedarbība īpatnēji parādās tādos saskarsmes veidos kā **verbālā** un **neverbālā** saskarsme (Sk. V un VI nod.). Verbālā – vārdiskā saskarsme, valodas komunikācija (mutiskā, rakstiskā) vienmēr ir bijusi ētikas uzmanības centrā. Ironiskais teiciens par “morāles lasīšanu”, moralizēšanu, par “klausies manos vārdos un neskaties uz maniem darbiem” jau izsenis veidoja kritisku attieksmi pret vārdu atrautību no dzīves aktualitātēm, pret formālismu audzināšanā. Moralizēšana Georga Vilhelma Frīdriha Hēgeļa skaidrojumā ir labā nespēka sprediķis. “*Ne labestība, bet lepnība mudina moralizēt, lai pārliecinātu par mūsu pašu bezgrēcību,*” saka Fransuā de Larošfuko. Piebildīsim, ka nereti lepnība ir iekšējā nespēka, mazvērtības izjūtas ārējā dekorācija. Mūsdienās nereti vērojam arī pretēju iezīmi – vecāku, skolotāju, darbu vadītāju bailes teikt kādu pamācošu vārdu.

Verbālajā saskarsmē iekļaujas ne tikai runas, vārdu informatīvais saturs, bet arī tas, kādā intonācijā, balss noskaņā vārds tiek pateikts, kāds ir zemteksts, simbolika, kas slēpjas aiz nepateiktā. Runātājs, rakstītājs nav domājams arī bez klausītāja, lasītāja. Klausīšanās kultūra ir nopietna ētiska problēma. Klusēšana nereti ir daiļrunīga, taktiska, kulturāla. Taču mēdz būt arī nodevīga klusēšana.

Neverbālā, nevārdiskā saskarsme dažkārt tiek dēvēta par ķermeņa valodu. Acu skatiens, mīmika un žesti, poza nav tikai etiķetes jautājums, bet arī dvēseles spoguļis.

Īpatna vieta saskarsmes ētikā ir **etiķetei**. Kolēģis Vladimirs Kincāns saka: “(..) *etiķete ir sabiedrības komunikēšanās stabilizācijas mehānisms, kas piedāvā kompromisu pēc savstarpēji pieņemtiem noteikumiem.*” (Kincāns V. *Etiķete sadzīvē, lietišķajos kontaktos, starptautiskajās attiecībās.* – R.: Biznesa Partneri, 2000. – 14.–15. lpp.) Autors par minētās grāmatas moto ir izvēlējis Senās Ķīnas domātāja Konfūcija teicienu: “*Visu tikumu pirmsākums ir etiķete.*”

Etiķeti izprot dažādi: gan kā sabiedrības uzvedības formas, kas pārvērtušās par ārējām formalitātēm, gan kā pārmantoto noteikumu kopumu, kurš nosaka sabiedriskās uzvedības normas. Dažkārt vārdu “etiķete” aizvieto ar vārdiem “pieklājība”, “laba uzvedība”, “uzvedības normas” (Volfa I. *Mūsdienīgas uzvedības normas.* – R.: Zvaigzne ABC, 1999. – 6. lpp.). Inge Volfa saka: “*Uzvedības normas vienmēr ir bijušas un tādas arī paliks kā sava laikmeta gara, varas un sociālo struktūru atspoguļojums.*” (Turpat, 6.–7. lpp.)

Etiķetē izteiktas pieklājības normas, kuru ētiski motivēta ievērošana visos saskarsmes veidos var ievērojami samazināt bezjēdzīgus un sīkumaini aizvainojošus, cilvēku pazemojošus konfliktus. Tai ir neatverama nozīme arī labas estētiskās gaumes veidošanā. Etiķetei ir veltīta

daudzveidīga literatūra arī latviešu valodā, tāpēc šajā darbā speciālu uzmanību tai neveltīsim (daļēji etiķetes jautājums skats 3. nodaļā).

Saskarsmi var iedalīt arī **oficiāli institucionālajā** un **neoficiāli neinstitucionālajā** saskarsmē. Tikumībā dominē neoficiālās, neformālās attiecības. Šīm attiecībām ir intīmāks raksturs, tās vairāk atklāj personības dabas nianšes, daudzējādā ziņā tās ir brīvākas par institucionālajām attiecībām, kurās cilvēks ir ne tik daudz sevis, bet noteiktas lomas pārstāvis, noteikta darba speciālists. Bet būtu maldīgi domāt, ka neoficiālās attiecības ir pilnīgi brīvas. Tās noteic vispārcilvēciskās vērtības, reliģiskie baušļi un laicīgie tikumiskie principi, estētiskās gaumes prasības, tautas tradīcijas, apkārtējo cilvēku sabiedriskā doma, paša cilvēka raksturs un sirdsapziņa.

Ir arī **lietišķā** saskarsme un **dvēseļu** saskarsme.

Saskarsmes kopīgās un individuālās iezīmes īpatnēji parādās cilvēku attiecībās ģimenē, skolā, darbā, mākslā, sportā, politikā, tiesas procesos, kriminālajā pasaulē. Saskarsmē **ģimenē** parādās morālei tik būtiskās vīra un sievas, vecāku un bērnu, brāļu un māsu attiecības. Diemžēl daudzas mūsdienu ģimenes ir vienbērņa vai nepilnas ģimenes (bez tēva), diemžēl cilvēciskās attiecības ģimenē nereti ir aizstātas ar attiecībām pret lietām (datoru, televīziju, robotu rotaļlietām).

Saskarsmi **darbā** aizvien vairāk cenšas morāli regulēt ar visdažādākajiem profesionālās ētikas kodeksiem. Parasti tiek nošķirti tipisku attiecību veidi noteiktā darbības nozarē: skolās – skolotāju attiecības ar skolēniem, ar vecākiem, ar sabiedrību, savstarpējās kolēģu attiecības; ārstiem – attiecības ar slimniekiem, ar medmāsām un pārējo medicīnisko personālu u. tml. Mūsdienās sabiedrība īpašu uzmanību pievērš politiķu savstarpējām attiecībām, attiecībām starp dažādām politiskajām partijām, attiecībām ar vēlētājiem, ar sponsoriem, ar masu medijiem, ar valsti un sabiedrību kopumā.

Saskarsme mūsdienās kļūst par tik nozīmīgu jautājumu visās sabiedrības dzīves jomās, ka veidojas pat veseli **sabiedrisko attiecību** (*Public Relations*) institūti, aģentūras, starptautiskās un nacionālās asociācijas, kas pēta dažādu organizāciju, grupu attiecības, mijiedarbību, lai harmonizētu dažādās intereses. Sabiedrisko attiecību pusgadsimta pieredzi ir apkopojuši amerikāņu zinātnieki Skots M. Kalips, Alens H. Senters, Glens M. Brūms grāmatā "Sabiedriskās attiecības"; tās devītais izdevums tulkots arī latviski (R.: Avots, 2002. – 763 lpp.).

Sabiedrisko interešu apmierināšana savstarpēji izdevīgos sakaros ir viens no galvenajiem sabiedrisko attiecību jautājumiem. **Sabiedriskās attiecības** kā zinātne un māksla var īstenoties demokrātiskā, taisnīgā sabiedrībā. Starptautiskās uzņēmējdarbības komunikācijas speciālistu asociācijas ētikas kodeksā teikts: "*Kodeksa pamatā ir trīs dažādi savstarpēji saistīti profesionālās komunikācijas principi, kuri ir spēkā visā pasaulē. (..)*

- *Profesionālā komunikācija atbilst likumam.*
- *Profesionālā komunikācija ir ētiska.*
- *Profesionālā komunikācija atbilst labas gaumes prasībām."*

Lai īstenotu šos principus, ir jābūt cieņas pilnai attieksmei pret cilvēku tiesībām un pienākumiem, kultūras vērtībām un ticībām, jānodarbojas *"ar patiesu, precīzu un godīgu komunikāciju, kas veicina savstarpēju cieņu, izpratni"*. Profesionālās komunikācijas speciālists nodrošina atklātu un savlaicīgu komunikāciju, sekmē brīvu nepieciešamās informācijas plūsmu saskaņā ar sabiedrības interesēm, nekavējoties izlabo jebkura veida kļūdainu komunikāciju, ja kļūda radusies viņa vainas dēļ, atsakās piedalīties neētiskos pasākumos. Kodeksa rezumējumā teikts: *"Profesionālās komunikācijas speciālists izturas godīgi ne tikai pret citiem cilvēkiem, bet arī – un tas ir pats svarīgākais – pats pret sevi kā individu, jo viņš tiecas pēc patiesības un vispirmām kārtām pats atzīst patiesību."* (Turpat, 247.–248. lpp.)

Sabiedrisko attiecību darbiniekus (ASV to skaits jau pārsniedz miljonu) vērtē pēc vienota kritērija – pēc uzvedības ētikas. Ir pieņemti gan starptautiski, gan reģionāli, gan tos papildinoši arī atsevišķu valstu sabiedrisko attiecību ētikas kodeksi. Tajos nozīmīgākās prasības ir: personiskais un profesionālais godīgums; visaugstāko profesionālās uzvedības normu, tikumisko normu un sabiedrības interešu ievērošana; vispusīgas un patiesas informācijas sniegšana; tādi saziņas līdzekļi un formas, kas veicina brīvu nepieciešamās informācijas plūsmu, lai katrs justos pilnā mērā informēts un pārliecināts par savas līdzdalības un atbildības svarīgumu un varētu justies solidārs ar citiem sabiedrības locekļiem; tādi tikumiskie un kultūras apstākļi, kuri dotu cilvēkam iespēju sasniegt pilnīgu attīstību. Sabiedriskās attiecības prasa neizplatīt melīgu, nepārbaudītu, maldinošu, kā arī uzticēto konfidenciālo informāciju. Sabiedrisko attiecību darbiniekam jāatturas no negodīgas konkurences ar kolēģiem, no darbības un vārdiem, kas var kaitēt gan viņa paša, gan profesijas un sabiedrisko attiecību prestižam.

Būtisks sabiedrisko attiecību jautājums ir sabiedrības informētība un sabiedriskās domas veidošana. Pirmā pasaules kara laikā, kad vēl nebija daudzu mums tagad tik pierastu saziņas līdzekļu, ASV federālajā līmenī darbojās valsts un sabiedrības informēšanas komiteja. Tās uzdevums bija mobilizēt sabiedrisko domu, saliedēt sabiedrību, līdz minimumam samazināt dažādas tenkas un dezorganizējošus uzskatus. Visur darbojās brīvprātīgo grupas, kas, saņemot telegrammu, steigās uz skolām, iestādēm, baznīcām, klubiem, vietām, kur pulcējās daudz cilvēku, un četrās minūtēs izklāstīja jaunāko informāciju. Kara beigās tādu ziņotāju – informatoru – jau bija 400 tūkstoši.

Mūsdienās ASV un daudzās citās valstīs sabiedriskās attiecības jau kļuvušas par lielu biznesu. Sabiedriskās attiecības mēdz dēvēt par va-

dībzinātnes sirdsapziņu. Lai sabiedrību vai tās noteiktas grupas vadītu, veidotu labvēlīgu morāli psiholoģisko klimatu, ir nepieciešams dziļi izziņāt sabiedrisko domu dažādās tās grupās un slāņos. Ir sabiedrības slāņi, kuri aktīvi reaģē uz jebkuru jautājumu, ir tādi, kuri ir aktīvi pie jebkuras valdības vai vadības sistēmas, bet ir arī vienaldzīgie, kas neizrāda interesi, aktivitāti gandrīz nevienā jautājumā. Ir tādi, kuri ir aktīvi kādā noteiktā jautājumā (Latvijā, piemēram, nacionālajā, valodas, pilsonības u.tml. jautājumos). Sabiedriskās domas veidošanā ir jāņem vērā dažādu grupu un slāņu īpatnības. Veidojot sabiedrisko domu, tiek veidota sabiedriskā motivācija un sirdsapziņa. Grāmatas "Sabiedriskās attiecības" autori 8. nodaļai "Komunikācija un sabiedriskā doma" par moto izvēlējušies Frederika Viljamsa vārdus: *"Nevienai cilvēku spējai civilizācijas attīstības procesā nav bijusi tik liela nozīme kā spējai apgūt, izplatīt un izmantot zināšanas. Civilizācijas attīstības pamatā ir cilvēku komunikācijas spējas."* (Turpat, 349. lpp.) Līdzīgu domu izsaka arī Karls Jaspers: cilvēku eksistences īstenais veids ir komunikācija.

Tāpat saskarsme ir cilvēku attiecību process, kurā mēs cits citam izklāstām savas domas, apmaināmies ar informāciju, meklējam savstarpēju saprašanos, eksistences jēgu un kurā tiek nodota un jaunradīta personīgā un sociālā pieredze, process, kurā mēs uztveram, vērtējam cits citu, pārdzīvojam, atrodamies atkarības un neatkarības savstarpējā mijiedarbībā. Saskarsme ir cilvēku socializētāja un individualizētāja.

2. Informācijas loma saskarsmē. Saziņas ētika

Mūsdienu laikmetu dēvē par informācijas laikmetu. Civilizētas sabiedrības attīstībā agrāro sabiedrību nomainīja industriālā sabiedrība, tad sekoja postindustriālā sabiedrība, kad pakalpojumu sfēra sāka dominēt pār ražošanas sfēru, kad masveida ražošana un pakalpojumi aizvien vairāk centās apmierināt individuālās vajadzības un gaumi. Mūsdienās notiek pāreja uz informācijas pakalpojumu sfēras dominantu. Reizē ar to informācija kļūst ne tikai par kvantitatīvu, bet arī kvalitatīvu sabiedrības attīstības rādītāju, pat par sabiedrības attīstības vienu no galvenajiem pamatiem, kas lielā mērā nosaka sabiedrības attīstības stratēģiju. Valsts atpazīcību informācijas sfērā mūsdienās uzlūko kā atpazīcību izglītībā un domāšanā.

Saziņas procesā informācijas apmaiņa (latīņu val. *informatio* – izskaidrojums, izklāsts) notiek gan verbāli, gan neverbāli. Saziņas uzdevums ir nodrošināt optimālu informācijas pārraidi, uztveri, apmaiņu, lai cilvēki, organizācijas, uzņēmumi spētu veiksmīgāk darboties. Saziņu un informāciju dēvē par mūsdienu sabiedrības nervu sistēmu, par labklājības un sapratnes avotu. Nepieciešamībai pēc informācijas apmaiņas un vajadzībai pēc saziņas ir izšķiroša loma sabiedriskās dzīves pārmaiņās.

Diemžēl mūsdienu saziņa un informācija rada arī jaunas iespējas dezinformācijai, informatīvam haosam, slēpto mērķu īstenošanai, demagoģijai, izsmalcinātākai suģestijai, manipulācijai ar cilvēku, ar sociālām grupām un sabiedrību kopumā. Viegļā informācijas pieejamība un izplatība palielina arī saskarsmes procesa piesārņojumu, rada lielākas iespējas veidoties jūtu un prāta seklumam, attiecību virspusējībai un paviršībai. Viegļāk zeļ diletantisms, viduvējība, cinisms, viltus talants.

Informācijas apmaiņa parasti notiek dialoga veidā. Iegūtā informācija par cilvēka raksturu, rīcību, attiecībām ar citiem cilvēkiem parasti tiek emocionāli pārdzīvota un ētiski vērtēta. Pētījumi rāda, ka īpašs jutīgums pret informāciju ir noteiktas darbības vai attiecību veidošanās sākumā. Kad darbība jau automatizējas, attiecības kļūst pierastas, jutīgums pret faktiem un to vērtējumu mazinās.

Informācijas ieguve un izmantojums ir saistīts ar ētiskām vērtībām, principiem un normām, meklējot labāku cilvēku savstarpējo sapratni, savstarpējo atbildību, un kopumā veido saziņas (komunikatīvo) ētiku. Tā ir starpsubjektu, sociālās atbildības ētika, kas cenšas mazināt monoloģiskā, autonomā, pārāk individualizētā subjekta atbildības egoistisko vienpusību, šaurību. Saziņa vieno daudzas zinātnes un dzīves nozares, paver morālei iespējas meklēt labāku saskaņu ar ekonomiku, politiku, visu sociālo dzīvi, masu medijiem un kultūru, it īpaši akcentējot nevardarbību, iecietību un solidaritāti cilvēku attiecībās.

Saziņas ētika ir kopības, konsensa (latīņu val. *consensus* – vienošanās) meklējumu un īstenojuma ētika, kas sevišķu aktualitāti ieguvusi kopš 20. gs. 70.–80. gadiem, kad pieauga satraukums par zinātnes un tehnikas progresa, ekonomiskās un politiskās darbības izraisītām morālām sekām, vērtību un tradīciju krīzi Rietumu pasaulē, par ekoloģisko krīzi visā pasaulē. Tiek diskutēts par to, kā ētiskās mācības tuvināt reālajai dzīvei, kā aizsargāt esamību no bojāejas. Saziņas ētika cieši saistīta ar komunikatīvo filozofiju (sk.: *Kūle M., Kūlis R.* Filozofija. – R.: Burtnieks, 1995. – 581.–594. lpp.; *Kūle M.* Ceļš saprašanas labirintos. – R.: Zinātne, 1989). Tā ir jaunas paradigmas veidošana, pārejot no apziņas, subjekta filozofijas uz starpsubjektivitāti, komunikācijas filozofiju. Tā ir atbildības filozofija par to, lai reālajā esamībā nezaudētu jēgu, pieredzi, pamatvērtības, orientāciju, vēsturisko saprātu, kurš meklējams arī tradīcijās, kas tiek pārmantotas kā noteikti uzskati, darbība un uzvedības orientieri, lai indivīds nepazustu pārmaiņu, informācijas plūdu haosā, jo pēdējos 30 gados radīts vairāk informācijas nekā iepriekšējos 5000 gados (mūsdienās katru dienu pasaulē izdod ap 1000 nosaukumu grāmatu). Nopietni jāieklausās arī pagātnes domātāju brīdinājumos: progress zinātnē bez tikumības ir solis atpakaļ, nevis uz priekšu (Aristotelis); zināšanas netikumiska cilvēka rokās var uzspriecināt pasauli (M. de Montēns). Komunikatīvā filozofija un ētika rūpējas par to, lai visi masu saziņas līdzekļi kalpotu cilvēku un tautu brīvības, savstarpējās sapratnes, cieņas un atbildības attīstībai.

Saziņas ētikas izpratne cieši saistīta gan ar cilvēka, gan arī ar ētikas priekšmeta divējādo dabu. Shematiski to varētu attēlot ar morāles un tikumības, ar jābūtības un esamības jēdzienu palīdzību.

Morāle, jābūtība, ideālais kā ētiskā mērs
Augstāko garīgo vērtību, nodomu valstība

Ētikas priekšmets

Tikumība, esamības, cilvēku tieksmju, raksturu valstība
Reālās dzīves, darbības, uzvedības valstība

Reālās un ideālās cilvēku attiecības atrodas vairāk vai mazāk pretrunīgā vienībā. Ik uz soļa realitātē mēs sastopamies arī ar ideālu iemiesojumu īstenībā. Pagātne ir bagāta ar cēlas un varonīgas rīcības piemēriem. Ideālu un esamības krass pretstatījums rada vārdu un darbu krasu neatbilstību, arī moralizēšanu. Hanss Jonass darbā “Atbildības principi” (1903) pauž viedokli, ka augstākā nepārejošā vērtība ir rūpes par pārejošo esamību. Tieši atsevišķajam, pārejošajam, neatkārtojamam vispirms draud briesmas. Nerūpējoties par pārejošo, laicīgo, empīrisko esamību, par cilvēku ikdienas attiecībām, mēs varam zaudēt visu. Bet visu mēs varam zaudēt arī bez ideāliem, apmierinoties ar to, kādi esam mēs paši un kādi ir citi. Apgalvojums, ka saskarsme un saprašanās ir veiksmīga, ja mēs paši sevi un citus spējam pieņemt tādus, kādi esam (Saskarsme/ Mācību līdzeklis. – R.: Jumava, 2002. – 9. lpp.), no ētiskā viedokļa ir papildināms ar jābūtību. Mūsu esamībā, pat šķietami nožēlojamā eksistencē, ir parasti neizmantotas potences mūsos pašos un apkārtējā dzīvē.

Ir divas pretējas tendences, kā izsecināt ētisko mēru. Pirmā tendence ir vērtību, normu, principu atvasināšana no jābūtības, ideāla, no pārempīriskā, pārdabiskā, dievišķā. Platons, Immanuelis Kants, daudzas reliģiskās mācības to meklē racionāli ideālā sfērā, transcendentālajā (vidusl. latīņu val. *transcendentalis* – tāds, kas pāriet robežas), kas atrodas aiz empīriskās pasaules robežām, kas no sākta gala piemīt sapratnei, kas nepieciešams pieredzei, bet nav no tās gūts, kas ļauj pacelties pāri laicīgajam, kas izriet no mūžības, absolūtā, dievišķā. Otrā tendence – izsecināt normas, vērtības, principus no pašas esamības, personiskās, sabiedriskās un vēsturiskās pieredzes. Aristotelis un daudzi citi esamības ētisko mēru rod pašā esamībā.

Ir arī dažādi meklējumi šīs divas tendences vienot. Saskarsmes ētika ir viens no šiem veidiem. Bez ideālā un reālā atšķirības un reizē arī vienības šādas ētikas (arī ticības) pastāvēšana nav iespējama.

Īpašu uzmanību saziņai ir veltījis eksistences filozofs Karls Jaspers (1883–1969). Eksistence (pašesamība) viņa interpretācijā ir cilvēka patības būtisks veidotājs. Tas nav izziņas, bet ir saskarsmes mērķis. Eksistenci nevar pārvērst par objektu atšķirībā no tā, kas cilvēkam pieder ārēji, kas ir apmaināms, pērkams, pārdodams. Tikai ar citu cilvēku, tostarp arī dižo pagātnes domātāju, starpniecību patiesi jūtošā savienībā cilvēks gūst skaidrību pats par sevi. Vientulība un komunikācija ir savstarpēji papildinošas parādības. Nepatiesība rodas, ja mēs kādu no dzīves būtiskām iezīmēm absolutizējam vai ja izplūstam masā. Robežsituācijas, ko īpaši nosaka nāve, cīņa, ciešanas, vaina, liek aizvien par jaunu daudzko mūsu dzīvē pārvērtēt. Robežsituācijas ļauj arī aizdomāties, kas patiesi cilvēks var būt, kas viņam jāveic, lai būtu patiesi brīva būtne.

Saziņas ētikai, komunikācijas darbības pamatošanai īpašu uzmanību ir veltījis Jirgens Hābermāss (dz. 1929) un Karels Oto Apels (dz. 1922).

Pēc J. Hābermāsa domām, lai būtu iespējama saprašanās, nepieciešami universāli priekšnoteikumi, universāla pragmatika. Ir nepieciešama izteikumu *saprotamība*, izteiciena *patiesums*, nodomu *patiesīgums* un normu *pareizība*. Svarīgi arī, lai līdzekļi atbilstu izvirzītajiem mērķiem, lai indivīdi censtos panākt saprašanos pretrunīgās situācijās. Saziņā veidojas starpsubjektīvais saprāts. Patiesa saskarsme prasa atšķirt esamību no šķietamības, būtību no parādības, esošo no jābūtības.

K. O. Apela mācības izejas punkts ir godīgu cilvēku komunikācijas kopība, ievērojot pamatnormas: saglabāt cilvēci kā *reālu* komunikācijas kopību; tiekties pēc *ideālas* komunikācijas kopības no spaidiem brīvos sabiedriskos apstākļos, kuros var panākt vispārēju vienošanos, neņemot vērā dalībnieku dažādās pretenzijas, ja spējam atzīt argumentu saprātīgumu un rast kopīgu mērķi.

Saziņas ētikas kodols ir saistīts ar centieniem panākt vienmēr praktiski saprātīgu saskaņu visos interešu sadursmju gadījumos. Līdzīgi morāles zelta likumam (*nedari otram to, kas pašam nepatīk*) un I. Kanta kategoriskajam imperatīvam (*"Rīkojies tā, lai tava rīcība varētu kļūt par vispārēju normu, likumu!"*), tiek radīts sava veida saskarsmes ētikas kategoriskais imperatīvs – *"Rīkojies tā, it kā tu būtu ideālas komunikatīvas sabiedrības, ideālas komunikācijas loceklis!"* Ideāla komunikācija ir brīva no reālo privāto un sabiedrisko attiecību deformācijām. Uzmanības centrā ir runas saziņas darbība. Patiesa dzīve ir sasniedzama ar patiesām, godīgām attiecībām, saskaņu starp cilvēkiem un cilvēku kopībām ideālas komunikācijas apstākļos. Savukārt ideāla komunikācija nav domājama bez patiesas, godīgas informācijas visās dzīves jomās, bez cilvēku pietiekamas informētības kā kvalitatīvas darbības priekšnoteikuma. Ideālas komunikācijas, godīgas, patiesas informācijas, kvalitatīvas darbības ideāls mērķis ir veidot totāli kvalitatīvu sabiedrību.

Informācijas jēdzienu sevišķi plaši un daudzveidīgi sāka lietot 20. gs. otrajā pusē, pat līdzās vielai un enerģijai uzskatot to par trešo esamības komponentu. Ikdienas valodā informācija ir ziņu nodošana par kādiem faktiem, notikumiem, visbiežāk jau par kādu cilvēku rīcību, attiecībām. Agrāk pat braukšana precībās bija saistīta ar iepriekšēju ziņu ievākšanu ne tikai par līgavu, bet arī par viņas vecākiem, radiem, paziņām. Sankasmes process ar svešiem cilvēkiem arī vispirms parasti sākas ar vārda un uzvārda noskaidrošanu.

Informācija ir organizāciju, pārvaldes procesu, masu komunikācijas līdzekļu, visas mūsdienu tehnikas neatņemama sastāvdaļa. Informācija ir ziņas, dati, ko cilvēki vāc, apstrādā, glabā, tiražē, nodod cits citam. Informācija palīdz sakārtot, ieviest skaidrību haosā, sarežģītībā, kurā grūti orientēties. Informācija ir sistēmas organizētības mērs, bet viltus informācija var kalpot arī par dezorganizācijas mēru.

Informācija daudzveidīgi skar personības veidošanas un visas sabiedrības ētiskās problēmas ciešā vienībā ar psiholoģiskajām. Informācijas saturs, pasniegšanas veids ir atkarīgs gan no vecuma (bērna prasības, vēstījumus vienaudži un vecāki, iespējams, uztvers dažādi), gan vietas (skolā, darba iestādē, saviesīgā dzīvē), gan laika (viena un tā pati informācija var izraisīt diametrāli pretēju reakciju, ja tā sniegta savlaicīgi, priekšlaicīgi, neatbilstošā situācijā vai ar nepiedodamu nokavēšanos. Tā anekdote vēsta, ka kāds vīrs aiziet pie sava drauga ārsta, aprunājas par dzīvi, kopīgi iedzer. Atvadoties ārsts apjautājas, kā klājas viņa sievai. Vīrs saka, ka sievas dēļ jau arī atnācis, jo viņa nokritusi no kāpnēm un guļ bezsamaņā...). Tiešā saskarsmē ir svarīgs arī ziņu sniedzēja noskaņojums, mīmika, poza, žesti, intonācija. Mātes skubinājums meitai, dodoties uz skolu, uzvilkt jaku, var paust mātes bažas par meitas veselību, jo ārā ir vēss laiks. Meitas reakciju var noteikt ne tikai pašreizējais moments, bet arī attiecības ar māti, attieksme pret vienaudžiem, to vērtējums, pašreizējās modes prasības (piedāvātā jaka var tām neatbilst!). Informācija saistīta gan ar uztvērēja īpatnībām, gan ar tās interpretāciju un izjūtu. Ne tikai informācijas sniedzējs ir atbildīgs par informācijas pareizību un nodošanas veidu, bet arī uztvērējs – par tās skaidrojumu, reakcijas veidu. Ne vienmēr precīza, racionāla, patiesa informācija ir labu attiecību veidošanas optimālākais veids. Iedomāsimies kaut vai bezkaislīgu ziņojumu par kāda tuva cilvēka nāvi. Otra cilvēka (uztvērēja) izjūta ir svarīga labu attiecību stiprināšanā. Svarīga loma kontaktu veidošanā var būt arī fantāzijai.

Ir dažādi mēģinājumi apkopot atziņas par to, ko nozīmē **laba informācija**. Visbiežāk tiek minēts, ka tā ir objektīva, atbilst lietotāju vajadzībām, ir patiesa, pareiza, uzticama, savlaicīga, skaidri, piemērotā veidā izteikta, ekonomiska. Pēdējā laikā lieto vārdu "brendings". Ojārs Kalniņš to skaidro šādi: *"Tas ir veids, kā stratēģiski pasniegt informāciju (..), kā padarīt to interesantu un cilvēkiem vieglāk uztveramu, tādu, kas labi paliktu atmiņā."* (Latvijas Avīze. – 2004. – 5. janv.)

Informācijas dažādi veidi (fakti, domas, izjūtas, vērtējumi) rada arī ētiskās attieksmes īpatnības. Ētiskā skatījumā nepietiek ar informācijas objektivitāti, patiesīgumu, izmantošanas efektivitāti. Teologs un filozofs Pauls Johaness Tillihs (1886–1965) runā par dīvainu parādību, ka zināšanu vairošana var pat mazināt gudrību. Zināšanas par iznīcināšanu var ņemt pārsvaru pār dzīvības saglabāšanas, attīstības gudrību. Ir svarīgi, lai informācija kalpotu izdzīvošanai, godīgām, taisnīgām attiecībām starp cilvēkiem, solidaritātei starp tautām. Mūsdienās visu dzīves darbības jomu informatizācija, nepārtrauktas aktuālās informācijas plūsma var cilvēku pārvērst par informācijas vergu, kuram nav laika aizdomāties par dziļākiem jēgas jautājumiem.

Reizē ar informācijas lomas augšanu aizvien bīstamāka kļūst destruktīvā informācija, kas savā daudzveidīgumā, elastīgumā, saistošā

dramatismā grauj cilvēka psihi, veselīgā morālā gara aizsargmehānismu, piesārņo sabiedrisko apziņu pat vairāk, nekā tiek piesārņota apkārtējā vide. Piesārņotā sabiedriskā un individuālā apziņa nosaka arī udeņu, gaisa, augsnes un cilvēcisko attiecību piesārņojumu. Kā to attīrīt? Šķiet, ka Zaļo kustība pamatos cīnās pret sekām un ārstē piesārņojumu. Iekšējais piesārņojums ir daudz bīstamāks, un bez ētiskās pieejas to neattīrīt. Arī bez masu komunikācijas līdzekļu ētiskās palīdzības šī cīņa par gara katarsi, par indivīda un sabiedrības sirdsapziņu var atgādināt Dona Kihota cīņu ar vējdzirnavām.

Informācija saistībā ar pārdzīvojumu, ar vērtību un principu pasauli, ar individuālo un sabiedrisko jēgu, atbildību kļūst par kultūras un ētikas būtisku iezīmi.

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

03050 10595

3. *Saskarsmes morālie argumenti*

Arguments (latīņu val. *argumentum*) – pierādījums, pamatojums, spriedums vai vairāki spriedumi, ar kuriem cenšas pierādīt kādu citu spriedumu vai teoriju. Argumentācija ir argumentu, secinājumu, pārdomu, pierādījumu procedūra, lai pamatotu kādu izvirzītu tēzi, viedokli, darbību. Argumentācija attīstījās jau antīkajā pasaulē, it sevišķi – klasiskajā retorikā (retorika – daiļrunas mācība, zinātne par runas mākslu, māksla runāt ietekmīgi, pārliecinoši, skaisti). Mūsdienu argumentācijas teoriju sauc arī par neoretoriku.

Saskarsmes, saziņas argumentācija ir saskarsmes vadības mācības sastāvdaļa. Te svarīga ne tikai verbālā, bet arī neverbālā cilvēku darbība, argumentācijas praktiskā ietekme cilvēku attiecību regulācijā un pašrefleksijā. Saskarsmē ir svarīgi ne tikai, cik pārliecinošs un paties ir arguments, bet arī – kā tas tiek uztverts, saprasts, arī pārprasts, dažādu ļaužu iztulkots noteiktā auditorijā. Jau senatnē ir izteikta doma, ka strīdēties ar dzērāju nozīmē strīdēties ar klātneesošu. Kur ir savstarpējā sapratne, kopīgas morālas pamatvērtības, tur parasti komentāri ir lieki. Kur nav sapratnes, kopīga mērķa, tur nereti nekādi argumenti nepārliecina vai arī pārliecināšanas process ir ilgstošs. Dažkārt pret noteiktu cilvēku, ideoloģisko sistēmu vērsti argumenti atduras kā pret sienu – dzelzs aizkaru. Mūsdienās dažkārt vērojam izsmalcinātus, virtuozus argumentus pret vispārcilvēciskām vērtībām, pret cilvēces pamatpatiesībām, izcilām autoritātēm, klasiskām kultūras vērtībām. Tie galvenokārt gūst atbalstu tur, kur ir šo vērtību vakuums vai haotiska nenoteiktība.

Saskarsmes argumentācija ir bagāta paradoksiem, kuru apjēgumam nepietiek ar racionālu izziņu, loģikas likumu stingru ievērošanu. Pats arguments nereti ir pretrunīgs, nepilnīgs, alopģisks, iracionāls. *Dzīves loģika* var ievērojami atšķirties no zinātnes loģikas. Dzīvē ir gan mīlestība, gan naida, gan pašuzpurēšanās, gan nodevība. Gadās, ka visvairāk nākas ciest tiem, kas varbūt visvairāk pelnījuši pateicību. Loģiski, racionāli demonstrētā tautas 100 % uzticība totalitārajam režīmam ir tikai farss, spēle ar viltus argumentiem. Ne tikai ikdienā, bet arī politiskās diskusijās, vadības jautājumos un pat zinātniskos strīdos tiek lietoti nekulturāli, netaktiski

paņēmienu: novirzīšanās no tēmas, uzbrukums personībai, demagoģiska, populiska apelācija pie klausītājiem, stiprākā spēka demonstrējums, pierādījumu novilcināšana, strīdus priekšmeta izkropļošana, atmaskojoši mājienu, aizvainojošas iesaukas. Pareizu argumentu var padarīt smieklīgu, novedot to līdz galējībai, absolutizējot vai arī izraujot no konteksta. Kad pietrūkst saprāta argumentu, tad dažkārt tiek lietots arī *dūres, varmācīgas rīcības "arguments"*.

Ēzopa fabulā vilks aizkaitināts, ka jērs saduļķojis ūdeni, no kura vilkam jādzer. Jērs iebilst, ka viņš stāvot lejtecē un ūdens plūstot no vilka puses. Tad vilks pārmet, ka pirms gada jērs viņu apvainojis. Jērs taisnojas, ka pirms gada viņš vēl nebija dzimis. "*Tad tas būs bijis tavs tēvs,*" saka vilks un aprij jēru.

Saskarsmes argumentācijas apgūšanai tiek radītas dažādas spēles, kur komandām ir doti aktuāli apspriežamie jautājumi, par kuriem var izraisīties gan strīdi, diskusijas un polemika, gan lietišķas pārrunas. Katrā grupā var būt gan formālais līderis ar tiesībām izšķirt jautājumu, gan neformālais līderis, kas uzņemas atbildību par neplānotu scenāriju, gan *velna oponents*, kas apstrīd visu, ko izvirza pretējā komanda (šo "velnu" dažkārt komanda upurē, lai neciestu komandas prestižs), gan konservatīvu uzskatu aizstāvis – dogmatiķis, gan novators – reformists, gan revolucionārs – maksimālists ar permanentu visa radītā sagrāves ideoloģiju, pat izsmalcināts *provokators*, kas nemanot torpedē konstruktīvus priekšlikumus, gan *empīriķis* – praktiķis, gan cilvēks, kas par visu spriež ne pēc būtības, bet formas, gan orators, kas aizraujas ar vārdu mūziku, to skaistu skanējumu, pat cilvēks bez lomas, jebkuras lomas dublieris (sk.: Курбатов В. И. Стратегия делового успеха. – Ростов-на-Дону, 1995. – С. 304–324). Kāda būtu patiesi godīga cilvēka loma šādā grupā? Ja grupa nebalstās uz kopīgām ētiskām pamatvērtībām, ja nav izslēgta piespiešana un manipulācija, tad puslīdz droši var sacīt, ka uzvarēs ne jau taisnība un patiesākais arguments.

Argumenti un argumentācija var būt dažāda. Ievērojami atšķiras ikdienas dzīves, empīriskā saskarsmes argumentācija no teorētiskās un metodoloģiskās argumentācijas.

Svarīga nozīme gan sadzīvē, gan zinātnē ir argumentu atlasei, sakārtojumam. **Eklektika** (grieķu val. *eklektikos* – tāds, kas izvēlas, atlasa) ir neprincipiāla, mehāniska dažādu, nereti pat krasi nesaderīgu uzskatu, teoriju, idejisko virzienu, argumentu savienošana bez noteiktas viengabalainības, bez konsekvences, kritiskas attieksmes. Ekletika var būt arī apzināti lietota, piemēram, reklāmā, masu komunikācijā, postmodernisma mākslas darbos, kad fragmentārisms, pasaules redzējumu raibumam ir lielāka nozīme nekā iekšējai saistībai un viengabalainībai. Netaktiska, neētiska ekletika spilgti parādās tad, kad paviršības, slinkuma, paškritikas trūkuma dēļ tiek piedāvāts neizstrādāts, iekšēji nesaistīts darbs un

spriedumi. Eklektiķi tēlaini varētu salīdzināt ar sēņotāju, kurš bez zināšanām par sēnēm, bez atlases liek vienā grozā visas sēnes, arī tārpainās un mušmires, pa ceļam pieberot klāt arī atrastās ogas. Var būt arī nepareizi izvēlēta atlase, kad skaistākās sēnes tiek uzskatītas par ēšanai labākajām (vadoties pēc estētiskā, ne pragmatiskā kritērija). Tad cilvēka veselība un pat dzīvība ir apdraudēta. Taču cilvēku attiecības, cilvēku saskarsme ir nesalīdzināmi sarežģītāka par sēņošanu. Tā prasa ne tikai personisko, bet arī vēstures, sabiedrības pieredzi, lai spētu kaut elementāri atšķirt labo no ļaunā, skaisto no neglītā, derīgo no nederīgā, būtisko no nebūtiskā, lai pareizi izvēlētos atbilstošāko kritēriju, argumentu, metodi. Baudas apmierināšanas kritērijs dažkārt var būt pretējs veselības kritērijam.

Parādības, kuru izcelsmē jau iekļauts ētiskais vērtējums, ir **kompilācija** (latīņu val. *compilatio* < *compilare* – piesavināties, izmantot) un **plaģiāts** (latīņu val. *plagium* – nolaupīšana). Kompilācija ir citu cilvēku ideju, uzskatu, argumentu, iegūto datu izmantošana bez patstāvīga vērtējuma, bet plaģiāts ir kāda cita autora darba vai tā daļas uzdošana par savējo. Ironiski par to runā tā sauktais Felsona likums: “*Zagt idejas no viena cilvēka ir plaģiāts; zagt idejas no daudziem – pētījums.*” (Blohs A. Mērfija likums. – R.: Jumava, 1997. – 123. lpp.)

Argumentācija var būt gan universāla, gan situatīva. Daudzas parunas, sakāmvārdi labi iederas noteiktā situācijā, piemēram, “*runāšana – sudrabs, klusēšana – zelts*”, labi atbilst situācijai, kad runā lieki, netaktiski, bet ne vienmēr, piemēram, mutiskajā eksāmenā sudrabs var izrādīties pārākš par zeltu...

Morālajai argumentācijai ir tūkstošgadīga pieredze. Kā jebkura cita argumentācija, tā pakļauta noteiktai loģikai, patiesības principam. Morālā argumentācija ir uz vērtībām balstīta, vērtībās un morālās normās pamatota. Tā ir cilvēku attiecību argumentācija, kad patiesību vajag taisnīgi, cilvēciski lietot. Tā meklē vispārliciecināšanos līdzekļus, lai ietekmētu cilvēku uzskatus, lai principus un normas pielāgotu noteiktai situācijai, lai sevi vai kādu citu attaisnotu vai izteiktu negatīvu attieksmi. Morālajā argumentācijā ir *audzinošs lādiņš*, ja brīva dialoga veidā mēs tuvojamies patiesībai, īstenojam cilvēcīgu sapratni starp cilvēkiem un tautām.

Mišels de Montēns apraksta oratora un valdnieka strīda argumentus. Orators pārmetoši jautā valdniekam: “*Kas gan tu esi, lai tā dižotos? Varbūt tu esi karavīrs? Strēlnieks? Šķēpnesis?*” Valdnieks atbild: “*Es neesmu neviens no viņiem, bet es esmu tas, kurš prot viņiem visiem pavēlēt.*” (Montēns M. de. Esejas: Fragmenti no I un II sēj. – R.: Zvaigzne, 1982. – 64. lpp.) Ir diktatori, kuriem ko pārņemst nozīmē doties drošā nāvē. Dūres, zobena fiziskais arguments ik pa laikam vēsturē ir mēģinājis uzkundzēties pār gara, saprāta, cilvēcības argumentu.

Jā par cilvēku mēs sakām, ka viņš ir godīgs, taisnīgs, tad šajā vērtējumā var būt izteikts salīdzinājums vai nu ar citiem cilvēkiem, kuri varbūt nav

tik godīgi, vai arī ar kādu izveidotu noteiktu priekšstatu, ideālu par godīgu un taisnīgu cilvēku. Argumentācija spriedumam par cilvēku var balstīties gan uz noteiktiem faktiem, gan uz subjektīvu izjūtu, gan uz atbilstību vai neatbilstību ideālam tēlam, kādam Bībeles bauslim, kādai sentencei, dzīves atziņai, pieredzei, nākotnes prasībai. Saskarsmes procesā uzmanības lokā nav tikai cilvēks, par kuru runā, izsaka morālo spriedumu, bet arī pats runātājs un klausītājs, viņu taktiskums, augstsirdība, viņu simpātijas un antipātijas. Spriedums par citu ir reizē arī spriedums par sevi. Ja kāda cilvēka spriedumos visi ir nolieši, blēži un zagļi, tad – kas ir pats vērtētājs?

Ētikas argumentu un metožu pētniece Annemarija Pīpere norāda šādas morālo un ētisko **argumentu pamatformas**: fakti, jūtas, iespējamās sekas, morāles kodekss, morālā kompetence, autoritāte, sirdsapziņa (Pieper A. Ethik und Moral. Eine Einführung in die praktische Philosophie. – München, 1985. – S.108–139). Šos argumentācijas veidus izmantosim turpmākā izklāstā, papildinot ar parauga un antiparauga, metaforu argumentāciju. Katram argumentācijas veidam ir īpatna saistība ar saskarsmi.

Argumentācija ar faktiem. Faktus mēdz dēvēt par zinātnes gaisu, bet tie var pārvērsties arī par negaisu. Zinātnē runā par faktu Monblānu, faktu okeānu, par faktiem kā zinātnes izejvielu, par to, ka jābūt liels zinātniekam, lai apjēgtu kādu faktu. Alberts Einšteins iztēli vērtēja augstāk par zināšanām, jo tā ir spējīga aptvert visu pasauli. Viņš sacīja, ka nevis faktu uzkrāšana, bet pārdroši pieņēmumi spēj virzīt mūs uz priekšu. Viens no daudzajiem patiesības raksturojumiem ir tās atbilstība faktiem un faktu savstarpējām attiecībām.

Diskutējams un dažādi interpretējams ir jautājums par faktu un normu, faktu un vērtību attiecībām. Fakti parasti tiek vērtēti pēc normām. Norma ir – “*Tev nebūs nokaut!*” Fakts – cilvēki nogalina cits citu. Faktu atbilstība vai neatbilstība normai dod iespēju veidot vērtējošu spriedumu – “*Tas ir slikti, ja cilvēki nogalina cits citu, melo, zog, negodīgi rīkojas.*” Ir fakti, kas sabiedrībai un valstij nav patīkami, mazina uzticību tai. Tāpēc neviena totalitāra sistēma atklāti neteiks, cik savas valsts pilsoņus tā ir iznīcinājusi.

Ir fakta patiesība un ir jēgas patiesība, kam ir sevišķa nozīme ētikā. Sabiedrībā var rasties bezspēcība faktu patiesības priekšā. It sevišķi tā notiek, kad korumpētība, zādzības, žūpība, narkomānija, smēķēšana un citas negācijas draud pārvērsties jau par zināmu normu, kad jēgas, gara patiesības, tiesiskās un morālās normas traģiski tiek pielāgotas dzīves negācijas faktiem, izturoties pret tiem aizvien iecietīgāk. Cilvēku grupas, kuras no šīm negācijām gūst lielus ienākumus, parasti neskopojas ar šādiem un līdzīgiem argumentiem: *aizliegtais auglis ir salds; ierobežojot plauks nelegālā tirdzniecība; sabiedrībai jābūt iecietīgai pret citādo u.tml.* Spekulatīvi tad tiek izmantotas liberālisma, brīvības, personīgās dzīves

neaižskaramības un tolerances idejas. Dažkārt tiek sludināta arī līdzsvara, pat sava veida harmonijas pastāvēšanas nepieciešamība starp labo un ļauno (faktiski starp morālo un amorālo), rezultātā pat sajaucot iespēju orientēties tikumībā un netikumībā, ja dominē arguments – *Viss ir relatīvi*. Kur viss ir vienādi vērtīgs, viss vienādi relatīvs, tur nekas īsti nav vērtīgs un no faktu jūras var pasmelt egoistiskiem mērķiem un situācijai visnoderīgāko. Kur viss ir atļauts, tur nav brīvības un cilvēku drošība ir apdraudēta.

Svarīga ir faktu un normu atlases objektivitāte un ētiskums. Noteikts faktu apkopojums, ne atsevišķi fakti, bet faktu sistēma var nodrošināt zināmu orientāciju noteiktā nozarē. Turpretī daudzi sīki faktiņi var aizklāt būtības un jēgas faktu. Ir teiciens, ka var nemanot aizpeldināt balķi, ja upi piegružo ar sīkām drazām. Svarīgs ir arī faktu ietērs, dekorējums. "*Patiesi būtisks ir faktiem piešķirts iespaidīgs nosaukums, nevis fakti paši.*" (Blohs A. Mērfija likums. – R.: Jumava, 1997. – 84. lpp.) Saturā nebūtiski, "tukši" fakti var būt lieliski loģiski sakārtoti.

Zīmīgs ir trīs melu pakāpju salīdzinājums, kas īpaši tuvu patiesībai ir totalitārās sistēmas valstīs, – ir mazi meli, lieli meli un statistika... Nepārtraukti panākumi, sasniegumi, pieaugumi, darba uzvaras kādā atsevišķā valstī var izrādīties atpalcība pasaules mēroga nopietnā salīdzinājumā. "*Ja ir pietiekami daudz datu, ar statistikas metodēm var pierādīt visu.*" (Turpat, 114. lpp.) Padomju laikā faktiem vajadzēja atbilst nevis īstenībai, bet sludinātajai ideoloģijai. "*Ja fakti neapstiprina teoriju, no tiem vajag atbrīvoties.*" (Turpat, 114. lpp.) No atklātības tika slēpti fakti par izsūtīšanām, daudzi staliniskā režīma laikā nošautie vēlāk tika dokumentos minēti par mirušiem, turklāt tika uzrādīts cits miršanas laiks, nekā tas bija īstenībā. Daudzi nevēlami dokumenti tika iznīcināti, daudzas necilvēciskas pavēles tika dotas tikai mutiski, lai nebūtu rakstisku dokumentētu pierādījumu. Pašiem domāt par turpmāko notikumu gaitu liek rakstnieka Feliksa Krivina filozofiskā puspasaka "Spēcīgais arguments". Krīta un Lupatas strīdā visu, ko Krīts pūlas pierādīt un uzrakstīt uz tāfeles, Lupata, nesaprazdama un izmantodama savu dienesta stāvokli, noslauka. Krīts vēl pārliecinošāk atkal no jauna cenšas pierādīt savu taisnību. Lupata tāpat nesaprot un slinki, nevīžīgi visu noslauka. Viss, ko ilgstoši pierādījis Krīts, atdodams sevi bez atlikuma, tiek nodzēsts. (Кривин Ф. Полусказки. – Ужгород: Карпаты, 1964. – С. 85)

Ar faktiem nereti notiek visdažādākās manipulācijas, sevišķi – krasos pārmaiņu laikos. Dažiem izdodas, piemēram, izslēgšanu no augstskolas par zagšanu vai nesekmību padomju laikā iztēlot kā izslēgšanu par brīvdomīgiem uzskatiem. Arī Jago V. Šekspīra lugā "Otello" prot tā interpretēt faktus, tā savērpt intrigu, ka ietin savos tīklos varonīgus un godīgus cilvēkus.

Morālē fakti un vērtības ir neatraujami saistīti. Bez kopējām vērtībām ir grūti rast kopēju valodu. Tā, piemēram, nāves nometnēs, izsūtījumos,

emigrācijā pārdzīvotais ir radījis kopēju izjūtu, atceri, kas tuvina. Taču starp politiešlodzītajiem un kriminālistiem parasti veidojās konflikta situācijas, jo šo cilvēku vērtību orientācija bija pārāk atšķirīga. Protams, noteiktās kritiskās situācijās ir bijusi iespējama arī vienota rīcība, iespējams, ka atsevišķos gadījumos arī zaglis un laupītājs ir parādījis cēlsirdību un uzupurēšanos, bet godīgs un cēlsirdīgs cilvēks ir salūzis spīdzināšanas apstākļos un kļuvis nodevējs pret savu gribu. Dzīvesstāsti gan liecina, ka kriminālisti, atrazdamies privileģētā stāvoklī, ir pārsvarā darbojušies nevis kā personības, bet kā pūlis, aplaupot un cenšoties uzkundzēties politikajiem ieslodzītajiem, bez vainas vainīgajiem.

Dažkārt cilvēkam ir grūti apjēgt "faktu savvērestību", kas rada "faktu upurus". Vācu okupācijas laikā fakts, ka esi ebrejs, jau nozīmēja nāves spriedumu. Arī daudzi latvieši un citu tautu pārstāvji 1937. gadā Padomju Savienībā nonāca līdzīgā situācijā. Padomju režīma apstākļos fakts, ka ģimenei bija 30 vai vairāk hektāru zemes, bija iemesls ieskaitīšanai kulaku, noziedznieku kārtā un izsūtīšanai no Latvijas. Fakts, ka māju bija apmeklējuši partizāni, jau varēja izraisīt varas iestāžu bargas represijas. Fakts, ka vecāki bija represēti, jau lika attiecīgiem varas pārstāvjiem ar neuzticību lūkoties uz bērniem. Paradoksāli, bet katras tautas lielākais ienaidnieks ir diktators, kas it kā "tautas vārdā" izrēķinās ar tautas interešu patiesiem aizstāvjiem kā ar tautas ienaidniekiem.

Morāle paceļ augstāk skatu, bieži veido citādu attieksmi pret dzīves faktiem, pret to interpretāciju. Faktu patiesību paceļot jēgas patiesībā, morāle rada priekšnoteikumus gara atmodai, atdzimšanai, paverot ceļu uz templi, uz grēksūdzi, uz dziļu vēstures un paša dzīves apjēgumu.

Argumenti ir saistīti gan ar attiecīga laika un tautas kultūru, tradīcijām, valsts un sabiedrības orientāciju, gan arī ar katra cilvēka vērtību orientāciju, rakstura iezīmēm, pat ar temperamentu. Straujš, nesavaldīgs cilvēks var argumentācijā bez apdomāšanās izteikt faktus, kas pirmie iešaujas prātā, lai gan situācijā, kas varbūt izšķir cilvēka likteni, piemērotāka būtu klusēšana vai ļoti pārdomāti vārdi. Pagātnes fakti ir daudzu šodienas konfliktu iegansts. Trešās atmodas laikā daudziem nācās pārsteigumā atklāt nodevējus, ziņu pienesējus savu kaimiņu, radnieku, skolasbiedru, pat draugu vidū. Bet nācās arī atklāt līdz tam nezināmu varonību, cēlsirdību, pašuzupurēšanos, un tas ļauj saglabāt ticību labajam.

Morālie fakti ir garīguma, vērtību, cilvēku savstarpējo attiecību būtības rādītāji, kas nav matemātiski precīzi noteicami, kas netiek ārišķīgi demonstrēti, bet veido īsto dzīves un sadzīves pamatlīniju. Morāles fakts ir brīvības fakts saistībā ar patiesību un labo. Morāles fakti ir dzīves dziļāka apjēguma, pašanalīzes fakti, tie ir fakti, ko saprotam, izjūtam iekšēji – ar mīlestību, naidu, pārdzīvojumiem. Tie ir fakti, kas liek runāt sirdsapziņai, sabiedriskajai domai, tie ir grēksūdzes, glābšanas un piedošanas fakti. Kāpēc līdzīgā situācijā vieni ir nodevēji, nežēlīgi spīdzinātāji, citi – to upuri?

Bet gadās arī tā, ka bende un upuris, sātans un eņģelis cīnās viena un tā pašā cilvēka dvēselē. Ja pašam pietrūkst spēka, tad izšķiroša ir ģimenes, sociāla un politiska režīma vide, ja tā spējīga kaut daļēji uzņemties atbildību par nepilngadīgo, līdz patstāvībai neizaugušo. Cilvēka izaugsmes process turpinās visu mūžu, un zināms brieduma trūkums ir tā neiztrūkstošs pavadoņš.

Argumentācija ar jūtām. Ērihs I. Ležens savai grāmatai "Dzīvo godīgi – kļūsti bagāts" (R.: Alberts XII, 2000) par moto izvēlējies teicienu: "*Skaistākos brīžus dzīvē gūst, vadoties no savām jūtām un līdz galam izdomājot savas domas!*" Grūti iedomāties tikumisku rīcību bez jūtām un arī bez saprāta, domāšanas. Jūtās var būt piedošanas, draudzības, atreibības argumenti, kurus parasti izteic ne tikai vārdi, intonācija, bet arī mīmika, žesti un poza. Morālās jūtas ir sirds domāšana, lai gan vienai otrai rīcībai ir grūti rast racionālu skaidrojumu. "*Es citādi nevarēju; man vajadzēja palīdzēt!*" – šādi vai līdzīgi cilvēks nereti skaidro savu rīcību. Skaidrot mātes pašuzupurēšanos bērnu labā tikai ar racionālo aprēķinu būtu aizvainojoši.

Nāves nometnēs ieslodzīto dzīvesstāti liecina, ka vēlme palīdzēt saglabājas pat viskritiskākajās situācijās, pat tad, kad ikkatram paša kailā dzīvība ir uz nāves robežas. Kaut vai tad, kad uzraugi kādu izmet sniegā un salā bez cerības izdzīvot, bet likteņa biedri viņam neļauj nosalt un rūpējoties panāk izdzīvošanas brīnumu. Dzijš pārdzīvojums nereti ir kā siets, kas atsiļā būtiskāko no mazāknozīmīgā, vispārcilvēcisko, paliekošo no situatīvi pārejošā. Paradoksālā veidā jūtas dažkārt ir tās, kas dod jaunatklāsmi un padziļinājumu racionālai domai un argumentam. Pārdzīvojumu pieredze tikumiski attīra dvēseli. Cilvēki savos dzīvesstāstos bieži identificē sevi ar pārdzīvojumiem, kas kļuvuši par viņu personības neatraujamu sastāvdaļu. Pārdzīvojums ir arī vērtību apguves "skolotājs". Alberta Šveicera skatījumā pārdzīvojums veido pašu būtiskāko cilvēka saikni ar pasauli.

Bet ir arī gadījumi, kad jūtas nav labākais arguments. Ir situācijas, kad nelaimē nokļuvušā glābšana atkarīga no ātras, apsvērtas rīcības. Vairāmanāšana tad var tikai pasliktināt stāvokli. Ar emocionālu pārdzīvojumu dažkārt ļaudis attaisno savu haotisko, nesaprātīgo rīcību. Taču parasti pārdzīvojumus izraisījis galējs izmisums, bezcerība, posts, netaisnība, kad atliek tikai teikt mierinājuma vārdus: "*Laiks dziedē visas brūces.*" Cilvēku jutīgums pret vēsturi, kultūru, dažādiem notikumiem ir cilvēcības iezīme. Ne vienmēr ir patiesi krievu rakstnieka, aristokrāta Ivana Turgeņeva apgalvojums, ka tam, kas kliež, nav argumentu. Vai izmisuma kliedziens slīkstot, katastrofu brīžos, dzīvības apdraudējumos, mocībās nav dažkārt pēdējais un vienīgi iespējamais sauciens pēc palīdzības? Bet gadās arī tā, ka skaļi izteiktas jūtas nav patiesas, ir pretenciozas, slēpj viltu...

Viens no dzīves filozofijas pārstāvjiem, Nobela prēmijas laureāts literatūrā Anri Bergsons (1859–1941) galveno patiesības avotu meklēja tiešā pārdzīvojumā, vērtējot emocionalitāti, brīvību un jaunradi augstāk par intelektu.

Argumentācija ar iespējamām sekām. Par dzīvi mēdz sacīt, ka tā nav brīnumpasaka ar garantētām laimīgām beigām. Dzīves pamācībās ir visdažādākie brīdinājumi no iespējamām traģēdijām, no visdažādākajām nelaimēm, no nejaušībām, kas var negaidīti ieģrūst postā, no kļūšanas akmeņiem. Morālā argumentācija cenšas pasargāt cilvēkus no tām kļūmēm, kas tūkstoš veidos jau ir piemeklējušas priekštečus. Cik bieži atskan teiciens: *"Ja es to būtu zinājis, ja es to būtu paredzējis!"* Pēc notikuma jau visi gudri... Nereti dzīvē nelaimi ierauga tikai tad, kad tā notikusi, nevis tad, kad tā birst, cilvēka raksturā, attiecībās ar līdzcilvēkiem.

Morāles jābūtības dabā jau organiski ietilpst seku moments – gan pirms rīcības izvēles, gan tās novērtējumā. Parastie iespējamo seku morālie argumenti ir: *lai neciestu citi cilvēki; lai es nepieviltu; lai godīgi varētu citiem acīs lūkoties; lai mani bērniem būtu labāk; lai cilvēki nezaudētu ticību nākotnei; lai man būtu pietiekami maizes un es varētu tajā dalīties ar citiem.*

Seku argumentācijā īpašu vietu ieņem arī lāsti, slikta vēlējumi tiem, kuru dēļ ir nācies ciest, piedzīvot vilšanos. Tie ir sava veida pagātnes taisnības meklējumi šodienā un nākotnē par to, ko nevar piedot, vai arī par to, ko var piedot, bet nevar aizmirst. Dažkārt gan šādi agresīvi izpaužas egoista aizkaitinājums par nepakļaušanos viņa kaprīzēm un negatīviem paradumiem. Dažādu tautu folklorā ir brīdinājumi par tēvu grēkiem, kas var piemeklēt pēcnācējus līdz pat ceturtajai paaudzei. Tā ir lielā atbildība nākamo paaudžu priekšā. Tiešām vecāku *morālo pārādu nasta* uzrunā pēcnācēju sirdsapziņu. Ir smagi bērniem un mazbērniem uzzināt, ka vec-tēvs vai vecvectēvs ir bijis nodevējs, slepkava vai zaglis, ka viņa dēļ cietuši citi cilvēki.

Nereti pārsteidz cilvēku spēja piedot, nevēlēšanās atriebties, kaut pāridarījums ir izjaucis daudzus nodomus, licis izciest neiedomājamās mocības. Gadās, ka upuris apmeklē bijušo nodevēju slimnīcā un palīdz nelaimes gadījumā. Tā ir spēja stāvēt pāri *"aci pret aci, zobu pret zobu"* principam, spēja nomainīt to pret morāles zelta likuma variantu – *"izturies pret otru labāk, nekā viņš izturējās pret tevi"*.

Amorāla ir tāda seku argumentācija, kurā izteikti draudi, kaut kas līdzīgs lāstam, kad viens cilvēks uzkrauj otram atbildību par savu rīcību (*"ja tu pie cita iziesi, es sev galu padarīšu"*; *"mana nāve būs uz tavas sirdsapziņas"*; *"kad manis vairs nebūs, tad tik jūs īsti mani novērtēsiet"*). Dažkārt cilvēks savai neizlēmībai, slinkumam rod attaisnojumu citu dzīves negācijās (*"nedomāju precēties, jo pārāk daudz ģimenēs ir skandālu"*; *"kāda jēga pūlēties, ja ar godīgu darbu tik un tā paliksi nabags"*). Cilvēks var arī

nogrimt bezsaturīgos prātojumos, necenšoties labos nodomus īstenot ("*cik labi būtu, ja...*").

Nereti cilvēks, lai sevi parādītu labākā gaismā, nekā to rāda darbības sekas, *post factum*, pēc notikuma izdomā sev attaisnojumu. Daudzos gadījumos bezmotīvu darbībai vēlāk tiek piedomāts motīvs vai arī tas tiek mainīts atkarībā no sekām. Mūsdienų pasaulē daudzām agrāk negatīvi vērtētām parādībām nereti tiek dots vesels arsenāls attaisnojošu argumentu, kas ļauj daudz vieglāk, ar mazāku atbildību izšķirties par pašnāvību, par abortu, par prostitūciju, par atteikšanos no bērna, par žūpību, par narkotikām.

Morālajā argumentācijā nozīmīga vieta ir galēju situāciju rīcības attaisnojumam vai nosodījumam. Vai sevis ziedošana kādas idejas vārdā ir attaisnojama? Vai Galileo Galilejs, kurš, lai glābtu sev dzīvību, atteicās no pareizas mācības, ir morāli nosodāms? Kura ideja ir dzīvības ziedošanas vērtā?

Argumentācija ar morāles kodeksu, morālo kompetenci, autoritāti. Morāles kodeksos noteiktu principu un normu veidā ir apkopota cilvēces morālā pieredze, ko pastiprina reliģiskos kodeksos izteiktie dievišķie mūžības imperatīvi. Mūžīgajā ir nemirstīga aktualitāte, pēdējā, galīgā principa meklējumi. Tie ir nepieciešami dzīves orientācijai ne tikai tad, kad personiskās pieredzes vēl nav, bet arī tāpēc, ka šī pieredze nekad nav pietiekama. Cenšanās visu izbaudīt personiskajā dzīvē var beigties pārāk dārgi un traģiski. Morāles kodeksi ir kā sava veida sargeņģeļi, kas, pārtapuši sirdsapziņā, sargā cilvēku no iekšienes. Tomēr pat labākie principi un autoritātes neatbrīvo cilvēku no atbildības. Principu abstraktais, pārāk vispārinātais raksturs prasa patstāvību un radošās spējas, lai prasību nemelot, nezagt, nekaitēt dzīvības un brīvības attīstībai, būt godīgam īstenotu sarežģītās un pretrunīgās situācijās dzīvē. Gandrīz katram argumentam var atrast pretargumentu: dižas domas var izmantot savtīgiem nolūkiem, pat lai attaisnotu vardarbību, agresiju. Kad kādā kontrolpārbaudē pasniedzējs, mudinot patstāvīgāk veikt uzdevumu, saka: "*Ko dari, to dari pats, lai palīga nelūdz tavs skats!*" – tūdaļ seko kāda studenta pretargumenti: "*Ko vienpatis nespēj, to kolektīvs veic...*" Jebkuru dižu domu var dažādi interpretēt, relativizēt, izmantot dažādiem nolūkiem. Pat pārāk tieši, konkrēti lietojot vispārēju ideju, var izkropļot tās īsto jēgu, atgādinot šaušanu ar lielgabalu pa zvirbuli. Daudzas senas atziņas ir respektējamas arī šodien. Piemēram, jau senatnē pastāvēja noteikums – ja tu kritizē kādu viedokli, tad tev tas jāatkārto un jāsaņem piekrišana no kritizētā par to, ka esi pareizi izpratis un izklāstījis viņa viedokļa jēgu.

Sirdsapziņa. Sirdsapziņa nereti ir kā pēdējā instance, kā dziļākā pārlicība. Dzīļi reliģioziem cilvēkiem šajā argumentācijā vienojas Dieva balss, autoritāte ar dziļi personisko attieksmi. Ētiskā skatījumā neatsverama nozīme ir pašargumentācijai. Pirms sākt pārliecināt citus, cilvēkam

ir svarīgi tikt skaidrībā pašam ar sevi, iegūt iekšējo pārliecību, ka tas, ko viņš pats saka, ko cenšas īstenot, ir taisnīgi, ka tas atbilst sirdsapziņai. Negodīgi gūtā veiksmē ir smags slogs sirdsapziņai, ja tā nav notrulināta.

Nozīmīgu atziņu par sirdsapziņas un faktu attiecībām, ne tikai tiesnešu darbā, ir izteicis Onorē de Balzaks: *"Starp sirdsapziņu un faktu ir vesels tiesnesim nezināmu izšķirošu apstākļu bezdibenis, un taisni šie apstākļi nosoda vai attaisno kādu zināmu faktu (..). Ja tiesnesis spētu lasīt cilvēku sirdsapziņā un noskaidrot viņu rīcības motīvus, lai pieņemtu taisnīgus spriedumus, tad katrs tiesnesis būtu dižens cilvēks."* (Balzaks O. Cilvēciskā komēdija. I. Tikumu etīdes // Kopoti raksti. – R.: Liesma, 1979. – II sēj. – 194. lpp.)

Parauga un antiparauga argumentācija. Daudzi argumenti mudina cilvēku rīkoties noteiktā veidā, pēc labāka parauga. Visbiežāk paraugi ir vecāki, skolotāji, draugi, izcili cilvēki, grāmatu varoņi. Gandrīz no katra cilvēka var kaut ko mācīties, to nebūt neatdarinot. Paradoksāli ir tas, ka viens un tas pats cilvēks kaut kādā ziņā spēj būt gan paraugs, gan antiparaugs, kā pasauleslavenais fiziķis Alberts Einšteins, kas bijis nevarīgs daudzās sadzīves situācijās.

Antiparauga, negatīvā piemēra izmantošana audzināšanā ir sarežģīta un pretrunīga. Jau antīkajā pasaulē brīvo pilsoņu bērniem rādīja atbaidošus piedzērušos vergus, lai antiparaugs atturētu no nelāgas rīcības. Senatnē arī radusies atziņa, ka gudrais vairāk iemācīsies no nesaprātīgā, nekā nesaprātīgais – no gudrā. Tā ir liela māksla ne tikai ar pozitīvo piemēru, bet arī negatīvo, ar pretstatu salīdzinājumu mudināt cilvēkus veidot pozitīvu attieksmi pret dzīvi. Rādot kara šausmas, var veicināt miera idejas nostiprināšanos. Taču nereti notiek arī tā, ka, cīnoties pret narkotiku izplatību, pamodina par tām interesi. Diezin vai daudzās agresivitātes izpausmes filmās mazina agresivitāti dzīvē. Bet cik iedarbīga varēja būt Senekas sludinātā nabadzība, ja viņš pats bija viens no bagātākajiem romiešiem?

Mūsdienās nereti agrāk pielūgtiem kultūras dižgariem tiek atņemts morāla parauga ietekmējošais spēks, accentējot intriģējošo, šokējošo, negatīvo viņu dzīvē, pieklusinot pozitīvo.

Netrūkst argumentu, kas ir tīkami samaitātam prātam, sliņķim. Neizdarības attaisnošanai nereti tiek patērēts vairāk laika, radošas izdomas un pūļu, nekā prasītu darba laba paveikšana. Bezatbildībā, slinkumā, neizdarībā parasti tiek vainoti apstākļi, naudas trūkums, citi darbinieki. Viegli ir daudzko norakstīt uz laikmeta un sevišķi uz pārejas apstākļu sarežģītības rēķina. Bieži pietrūkst drosmes paškritiski ielūkoties sevī un gaušanos nomainīt ar enerģisku, pārdomātu rīcību. Diezgan tipiski ir teicieni, kas it kā attaisno visu: *"Esmu tikai cilvēks!", "Kurš gan mēs esam bez vainas!?", "Dzīvē viss jāizbauda!", "Dzīve ir kartupeļu lauks; kurš lielāks cūka, tas vairāk izrok!", "Es tikai izpildīju pavēli!"* Vardarbības attaisnošanai kalpo argumenti, ka pret barbarismu jācīnās barbariski, ka, lai citi varētu dzīvot

mierīgi, nav jābaidās aptraipīt rokas ar asinīm, ka jaunums ir nepieciešams, cietsirdība tiek pielīdzināta cilvēcībai un tamlīdzīgi. Skolēni dažkārt mācās atrast "labākos" argumentus, kā attaisnot sliktās sekmes: vainīgs ir skolotājs, kurš neprot iemācīt; vainīgs ir priekšmets, kura apgūšanai nav īsti praktiskas jēgas. Viens otrs students cenšas aizklāt savu nezināšanu ar vispārējām frāzēm, ko var izmantot visdažādāko tēmu izklāstā: *"Šis jautājums ir ļoti sarežģīts, par to ir izteikti dažādi pretrunīgi spriedumi, to var aplūkot no dažādām pusēm..."* Kad kādam studentam vairākkārt atgādina, ka stāstījumam nav sakara ar doto jautājumu, viņš atbild: *"Pagaidiet, lūdzu, būs sakars!"* Ir sava taisnība teicienam *"Cilvēki specializējas savu lielāko vājību jomā"* (Blohs A. Mērfija likums. – R.: Jumava, 1997. – 48. lpp.). Šāda "specializācija" var sagādāt sabiedrībai grūtu nastu nākotnē. Tie, kas pašreiz gudro argumentus, kāpēc nav vērts mācīties, vēlāk vainos sabiedrību par to, ka tā nespēj nodrošināt ar darbu, ka tā pietiekami nerūpējas par tiem, kas faktiski ir slinkojuši, līdzekļus izlietojuši ne jau sevis attīstīšanai, kas paļāvušies uz to, ka gan jau viss atrisināsies labi pats no sevis. Morāli svarīgi ir noteikt paša indivīda un sociālu apstākļu vainas daļu. Ir teiciens: *"Būtu labi, ja nevainīgums spētu atrast tādu pašu aizstāvību kā noziegums."*

Metaforas argumentācija. Metafora (grieķu val. *metaphora* – pārnesums) ir nozīmes pārnese, vārda, teiciena lietošana pārnestā nozīmē uz zināmas līdzības pamata. Metaforu var salīdzināt ar tiltu, kas savieno jēdzienus, nozīmes, idejas, dod neparastu skatījumu. Metaforas ir svarīgs saprašanas, izglītošanas un audzināšanas līdzeklis, kas paplašina vārdu lietojumu un jēgu, netieši vai tieši izsaka kādu patiesību, morālu pamācību. Dzīve tiek salīdzināta gan ar spēli, gan pasaku, gan vēsturi. Mēs tēlaini runājam par dzīves rītu un vakaru, par mīlestību kā dvēseles spoguļi, par dzelzs gribu, par tērauda kumeliem, par jūras vaidiem. Metaforas paver plašākas, niansētākas iespējas, gan lai savstarpēji saprastos, gan arī lai maskētos, paslēptos no pārāk liela tiešuma, kategoriskuma, viennozīmības. Metaforās gan pamācībām, gan komplimentiem, gan kritikai cilvēks var izmantot piemērus no visas dzīvās un nedzīvās dabas.

Ēzopa, Žana de Lafontēna, Ivana Krilova fabulas pagātnē bieži tika izmantotas bērnu tikumiskai audzināšanai. Ž. de Lafontēns (1621–1695) saka: *"Es rādu dzīvniekus, lai paskolotu ļaudis."* (Lafontēna fabulas. – R.: Liesma, 1985. – 9. lpp.) Fabulu vienkāršā tēlainība raisa daudz pārdomu: varde grib līdzināties vērsim; teļš, kaza un aita kļūst par lauvas sabiedrotajiem; gailis apmaina pērli pret miežu graudu.

Metaforas veicina fantāziju, tēlainu domāšanu. Psihiski slimie cilvēki ar pazeminātu intelektuālo spēju parasti nesaprot metaforas. Pārdomu un diskusiju vērta ir viduslaiku domātāja, mistiķa Meistara Ekharta noliedzošā attieksme pret metaforu, tēlainības kā starpnieka izmantošanu Dieva un cilvēka saskarsmē. Viņš saka: *"Bet Dievam vispār nav vajadzīgi tēli un*

Viņā to nav. Dievs darbojas dvēselē bez jebkādiem starpniekiem, tēla un līdzības. Viņš darbojas būtībā, līdz kurai nesniedzas neviens tēls, izņemot Viņu Pašu, izņemot Viņa būtību. To nespēj neviena radība!" (Svētdienas Rīts. – 1989. – Nr. 17. – 6. lpp.)

Noslēgumā pārdomām par argumentiem vēl daži viedokļi.

- "*Ne arguments, bet personība pārlicina.*" (Mohler A. Die 100 Gesetze überzeugender Rhetorik. – München, 1989. – S. 294.)
- "*Neatsakies no labas idejas tikai tāpēc, ka tev nepatīk šīs idejas autors.*" (Brauns Dž. Par panākumiem, gudrību, prieku un mīlestību. – R., 1999. – 156. lpp.)
- "*Jā, es redzu, ka tev ir argumenti. Bet nav taisnības.*" (Svētais Hosēmarija Eskriva (1902–1975), organizācijas *Opus Dei* dibinātājs, par situāciju, kas it bieži sastopama dzīvē, sk.: *Eskriva H. Ceļš.* – R.: Zvaigzne ABC, 2001. – 221. lpp.)

4. *Saskarsmes ētikas metodes*

Saskarsmes ētikas metodes atbild uz jautājumiem – kā kvalitatīvi īstenot ideālus, kā skatīt jādūtibas un esamības attiecības, kā noteikt pareizākos dzīves mērķus, pēc kuriem tiek ties reālajās cilvēku attiecībās. Metode var būt gan kā noteikts darbības paņēmieni, gan kā paņēmienu kopums. Kad mums ir darīšana ar metožu kopumu, tad parasti runājam par metodoloģiju. Metodoloģija ir zinātniskās darbības vispārīgo principu sistēma, arī cilvēku darbības teorija.

Saskarsmes ētikas metodes ir humanitāro zinātņu metodes, kas ievērojami atšķiras no dabaszinātņu metodēm. Dabas parādības ir dabaszinātņu pētīšanas objekts. Ētika pievēršas cilvēkam kā saskarsmes attiecību subjektam ar garu un dvēseli, kam pašam ir vairāk vai mazāk izteikta autonoma griba un brīva izvēles iespēja, kas ir mīļdarbībā ar simtiem citu indivīdu. Dabas zinātnēs un lielā mērā arī sociālajās zinātnēs pētām īstenību, kāda tā ir, turpretī ētikā galvenā uzmanība veltīta jādūtibai. Nav viegli pētīt to, kam vajadzētu būt, lai mūsu dzīve būtu patiesi cilvēcīga, godīga, jēgpilna. Šo īpatnību dēļ ētiku nereti novieto starp zinātņi un mākslu. Tāpat kā mākslā – ētikā ir svarīgas cilvēku izjūtas, pārdzīvojums, tēlainība, vērtības un vērtējumi. Tāpat kā zinātnē – tai ir nepieciešami fakti, loģika, racionāla dzīves analīze, patiesība. Saskarsmes ētikas metodoloģija vieno ētiskos pamatprincipus, vērtības, ideālus ar to īstenošanas līdzekļiem. Metožu daudzveidīgums ir nepieciešams noteikums veiksmīgai saskarsmei un audzināšanai, universālo normu veiksmīgam iemiesojumam situāciju daudzveidībā.

Ētikas metožu jautājums ir vēl samērā neizstrādāts un diezgan reti pieminēts ētikas literatūrā, kaut gan jau pasaulslavenais čehu pedagogs, humanists Jans Amoss Komenskis (1592–1670) īpašu uzmanību savā darbā "Lielā didaktika" ir veltījis tikumu metodēm, formulējot tikumu attīstības mākslas 16 noteikumus. Tikumu ieaudzinašanu Komenskis centās panākt visiem jauniešiem bez izņēmuma, īstenojot godīgu rīcību gan mācībās, gan jebkurā darbībā. Un paredzēja to sākt savlaicīgi, pirms nav apgūti netikumi; rādīt dzīves labos piemērus, bet pasargāt no saskarsmes ar samaitātiem cilvēkiem (sk.: *Komenskis J. A. Lielā didaktika*. – R., 1992. – XXIII nod.).

Jau pieminētā ētikas pētniece Annemarija Pīpere blakus morāles un ētikas argumentācijas pamatformām min arī dažādas ētikas metodes:

loģisko, diskursa, dialektisko, analoģisko, transcendentālo, analītisko, hermeneitisko (Pieper A. Ethik und Moral. Eine Einführung in die praktische Philosophie. – München, 1985. – S. 115–139). Tuvāk aplūkosim **loģisko, diskursa, hermeneitisko** metodi, papildinot ar **kvantitatīvajām un kvalitatīvajām metodēm, trīs soļu, nākotnes laboratorijas (darbnīcas), biogrāfisko metodi**.

Atgādināsim, ka ētika darbojas caur personību, ar tās motivāciju un pārliecību, ar audzināšanas un izglītošanas pārvēršanos pašaudzināšanā un pašpilnveidošanā. Uz ētikas metodēm var vistiešāk attiecināt ķīniešu teicienu: *"Ja nepareizs cilvēks lieto pareizu metodi, tad pareizā metode darbojas nepareizi."* (Sk.: Mūks R. Ceļā uz Rietumu nirvānu – caur Latviju. – R.: Valters un Rapa, 2000. – 7. lpp.) Roberts Mūks norāda, ka Rietumu neierobežotā ticība pareizai metodei neatkarīgi no tā, kas to lieto, rada strupceļu, ka *"metode pati par sevi, nošķirta no dzīvesveida kopumā, nevar būt nekas vairāk par dīvainību, kas ved galējā neauglībā un izmisumā"*. (Turpat, 145. lpp.) To pašu var teikt arī par apgalvojumu, ka galvenokārt pārliecina ne arguments, bet cilvēks, cilvēku grupa, kas to pauž. Patiesību var pateikt rupji, aizvainojoši. Melus var izteikt glaimīgi, draudzīgi. Atkarībā no tā, kā patiesība tiek izmantota, saskarsmes procesā tā var pārvērsties gan taisnībā, gan netaisnībā. Patiesība kopā ar godīgumu veido sociālo taisnību. To sevišķi svarīgi ievērot tiem, kas piedalās priekšvēlēšanu kampaņā, cenšoties pārliecināt vēlētājus balsot par to vai citu partiju.

Kopš seniem laikiem cilvēki ir meklējuši savstarpējo attiecību risinājumam sava veida **panaceju** (latīņu val. *panacea* – apzīmējums cēlies no sengrieķu dievietes Panacejas (*Panakeia* – visu dziedinātāja) vārda) – universālu līdzekli pret visām kaitēm. Tāpat kā viduslaiku alķīmiķi meklēja **filozofijas akmeni**, eliksīru, kurā iemiesojas Visuma spēks, enerģija, brīnumdaris, kā atslēgu harmoniskai visas pasaules saistībai ar katru tās daļu un daļiņu, ieskaitot cilvēku, atomu un elementāro daļiņu. Visa ētikas vēsture liecina par pilnīgāka cilvēka un tā daudzveidīgo un pretrunīgo attiecību harmoniskāka saskaņojuma meklējumiem, lai sasniegtu augstāku ideālu un dziļāku jēgu.

Fiziķis Edgars Imants Siliņš par sava apjomīgā pētījuma – esejas "Lielo patiesību meklējumi" moto izvēlējies dāņu fiziķa Nilsa Bora (1885–1962) teicienu: *"Liela Patiesība ir Patiesība, kuras pretmets arī ir liela Patiesība."* (Siliņš E. I. Lielo patiesību meklējumi. – R.: Jumava, 1999. – 5. lpp.) Tas izsaka t.s. **komplementaritātes principu**, kas cilvēcei pazīstams jau 2500 gadu kā savstarpējā papildinājuma princips, kad pretmeti papildina viens otru. Šis universālais princips Austrumu filozofijā izteikts ar *jan* un *iņ* pretmetu simbolu. Jau tālā senatnē tika ieteikts veidot cilvēciskas attiecības, kur nebūtu uzvarētāju un uzvarēto, zaudētāju un ieguvēju, bet kur kaut ko labu gūtu gan vieni, gan otri. Komplementaritātes princips ir kļuvis par šīs grāmatas metodoloģisku vadmotīvu. Tikumībā, mākslā un pedagoģijā

svarīgi nošķirt savstarpēji izslēdzošo un savstarpēji papildinošo. Tiesību absolutizācija, atrautība no pienākumiem var radīt grūti labojamas sekas visā sociālajā dzīvē. Līdzīgi arī brīvības absolutizācija var pārvērsties patvaļā, situāciju un instinktu verdzībā. Nereti pareizas pieejas, metodes meklējumi nav tikai divu parādību, bet vesela parādību ansambļa saskaņošanas jautājums.

Ētikas metodes ir saistāmas ar pedagoģijas, psiholoģijas, estētikas metodēm. Tā, lūk, riskanti ir izmantot labo un ļauno kā savstarpēji papildinošus, lai gan tie cieši saistīti kā cīņas pretmeti. Savukārt labais nav īsti apjēdzams izolēti no visas ētisko pamatjēdzienu sistēmas (taisnīguma, pienākuma, sirdsapziņas, laimes, dzīves jēgas). Vēl problemātiskāk veidojas labā saistība ar skaisto un neglīto. Mūsdienās demokrātiskās valstīs daudzīnātā tolerantā pieeja, ja tā iecietīgi sāk izturēties pret ļauno, vardarbību un ja tā ļauj nostiprināties sabiedrības negācijām, var paradoksāli pārvērsties pat par labvēlīgu faktoru totalitārisma sistēmas tapšanai. Bet kā visefektīvāk cīnīties pret sabiedriskās dzīves negācijām? Vai ar maksimālu bardzību, nāves sodiem vai arī ar visu piedodošu mīlestību? Vai laipnība, cieņa, mīlestība izslēdz zināmu bardzību, paklausība – brīvību? Slavenais amerikāņu sprediķotājs, psihologs un sabiedriskais darbinieks Džeimss Dobsons savos padomos vecākiem iesaka nebaidīties būt stingriem, bet reizē mīlošiem un sodot būt saprātīgiem un tālredzīgiem.

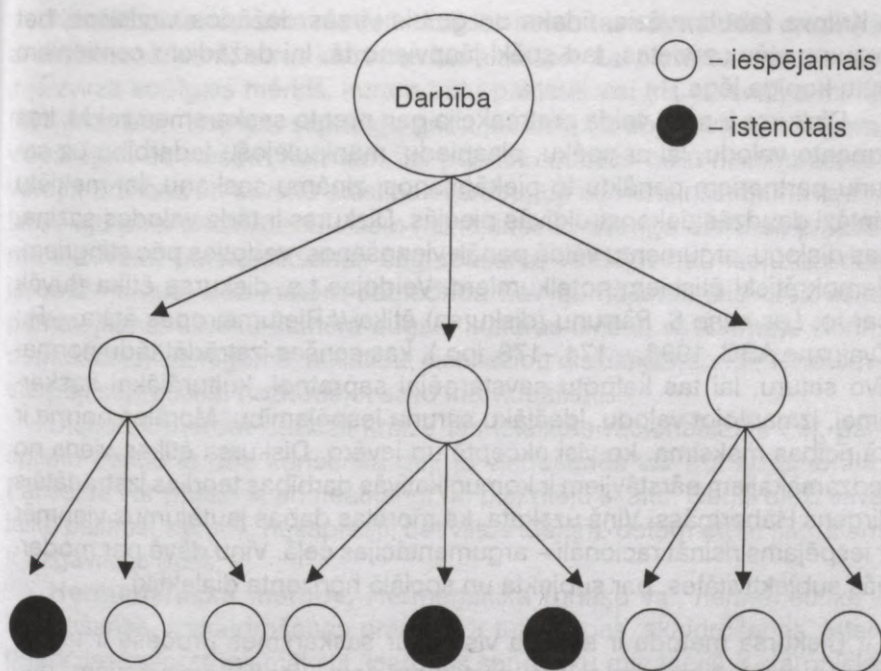
Normu, darbības loģikas metode. Normu, darbības loģiku ētikā dēvē arī par deontoloģisko jeb pienākumu un tiesību attiecību loģiku. Šajā loģikā ir izteikti vairāki savstarpēji papildinoši pretmeti: norma un tās īstenojums, pienākums un tiesības, iespējamība un tās realizācija, atļautais un aizliegtais, atvēlētais laiks (pirms darbības, darbības norisē un pēc darbības), nodomi, motīvi un rezultāti.

Katrs no mums var izveidot savu deontisko "koku" un savu vēlmju, interešu "koku". Ne vienmēr pienākumi, nepieciešamība kaut ko darīt saskan ar mūsu vēlmēm. Izejas punkts pienākumu un vēlmju "kokam" ir darbība, kas paver iespējas vai nu īstenot, vai atstāt labu nodomu līmenī gan to, kas nepieciešami jādara, gan arī nereti to, ko vēlamies. Jāņem vērā, ka intereses var būt arī izteikti savtīgas, utilitāras, bez garīguma. Apzīmējot iespējamību ar tukšu aplīti un īstenoto pēc tā dažādā vērtējuma ar attiecīgu iekrāsojumu, mums var veidoties zināms priekšstats par saviem nodomiem, pienākumiem, īstenošanas apstākļiem un savu spēju kaut ko veikt, gan pateicoties, gan par spīti apstākļiem.

Normu, darbības loģikas metode paver iespējas noteikt savas darbības loģiku vai alogiskumu, pat haosu, noteikt, vai esam situācijas, savu instinktu saimnieki vai kalpi. Pienākumi, kas visos virzienos paliek neīstenoti, veido parādību, ko sauc par sociālo impotenci (nespēju). Morālā nespēja ir nespēja dzīvē veikt kaut ko labu, taisnīgu, godīgu, kvalitatīvu. Katrs pieaudzis cilvēks sevī nes arī zināmu "kapsētu". Tie ir nodomi, arī

esību
ekas
s pa-
odes
aska-

tikas
apil-
v īsti
uma,
vei-
lsts
dar-
ksāli
Bet
nak-
Vai
bu?
eks
stin-

dē-
ajā
tās
au-
ēc

ju.
arīt
" ir
enī
em
p-
ar
m
ko

j-
vu
s-
lā
u.
rī

aizsākumi, ko bija iespējams īstenot, bet kas dažādu gan ārēju, gan iekšēju apstākļu (rakstura un spēju) dēļ ir *apbedīti*. Viljams Šekspīrs saka:

*Bet tavā pumpurā mirst maigums neatraisīts, –
Mirst, tevis nobendēts ar skopumu un spītu.*

Ir labo un arī ļauno nodomu personiskā kapsēta. Ko mēs vedam uz gara, spēju kapsētu, ko ārstējam, un kas zeļ visā spēkā un briedumā? Cilvēkā vienmēr kaut kas atmirst, kaut kas paliek aizsākumā, kaut kas tuvu finišam, kaut kas rodas no jauna, kaut kas tiek veiksmīgi īstenots. Uz pārdomām mudina Friča Bārdas teiktais: "(..) *pie visas bargās loģikas tomēr neloģiskums, jo jāatzīst taču par neloģisku pārdot galvu, lai pirkto cepuri.*" (Bārda F. Romantisms kā mākslas un pasaules uzskata centrālproblēms // Raksti. – R.: Liesma, 1990. – 1. sēj. – 231. lpp.)

Diskursa metode. Vārds *diskurss* (latīņu val. *discursus* – saruna, arī skriešana uz dažādām pusēm) atvasināts no vārda *kurss* (latīņu val. *cursus, currere* – skriet), kas izsaka kustības virzienu, rīcības līniju, sistemātisku kādas zinātnes nozares vai kādu tās daļas izklāstu (latīņu val. priedēklis *dis* norāda uz ko atdalītu, atšķirtu, pretēju). Tātad diskurss nav vienkārši saruna par kādu noteiktu tēmu, bet gan tāda pārrunu forma, metode, kad ir vairāki virzieni, dažādi kursi ar dažādiem virzieniem, mērķiem, orientācijām un mums ir jāatrod zināms *konsenss* (latīņu val. *consensus* – vienošanās), vienprātība, savstarpējs kompromiss. (Ja, kā

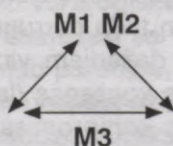
I. Krilova fabulā, vēzis, līdaka un gulbis virzās dažādos virzienos, bet vezums stāv uz vietas, tad spēki jāapvieno tā, lai dažādiem centieniem būtu kopīga jēga.)

Diskurss ir sava veida pretreakcija gan pret to saskarsmes veidu, kas izmanto valodu, lai ar spēku, piespiedu, manipulējošu iedarbību uz sarunu partneriem panāktu to piekāpšanos, zināmu saskaņu, lai meklētu sintēzi daudzās dekonstruktīvās pieejās. Diskurss ir tāda valodas saziņa, kas dialogu, argumentu veidā panāk vienošanos, vadoties pēc stingriem, demokrātiski ētiskiem noteikumiem. Veidojas t.s. diskursa ētika (tuvāk par to: *Lasmane S. Pārrunu (diskursa) ētika // Rietumeiropas ētika.* – R.: Zvaigzne ABC, 1998. – 174.–178. lpp.), kas cenšas izstrādāt tādu normatīvo saturu, lai tas kalpotu savstarpējai sapratnei, kulturālākai saskarsmei, izmantojot valodu, ideālāku sarunu iespējamību. Morāles norma ir kā rīcības maksima, ko visi akceptē un ievēro. Diskursa ētikas viens no redzamākajiem pārstāvjiem ir komunikatīvās darbības teorijas izstrādātājs Jirgens Hābermāss. Viņš uzskata, ka morālas dabas jautājumus vienmēr ir iespējams risināt racionāli – argumentācijas ceļā. Viņu dēvē par modernās subjektivitātes, par subjekta un sociālā horizonta dialektiķi.

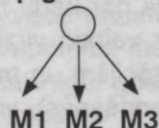
Diskursa metode ir aktuāla visur, kur saskarsmes process ir ar dažādiem uzskatu novirzieniem, partiju strīdiem, konfliktu situācijām, diskusijām. Tā ir daudzu prakšu apvienotāja, pasaules redzējuma veids ar daudzām atvērtām iespējamībām. Diskursa metode māca savstarpējās attiecībās saskaņot dažādus viedokļus, pasargājot no to izplūšanas haotiskā daudzveidībā vai agresīvā konfrontācijā. Diskursu raksturo arī kā atvērtu iespējamību, kā valodas un zināšanu iespējamības lauku, pasaules redzējuma veidu, komunikatīvā procesa kopīgo spēku ar personības aktīvu līdzdalību.

J. Hābermāss diskursa metodi komunikācijas procesā pamato ar trim ētiskiem priekšnoteikumiem:

- visiem uz vienlīdzības pamatiem saskarsmes procesā iesaistītajiem jāmeklē patiesība, nepielietojot ne varu, ne kādu citu spēku, izņemot labākā argumenta spēku, pamatojot apstrīdēto;
- katram ir tiesības netraucēti pārstāvēt savus uzskatus. Dalībnieki tematiski sagrupē nozīmīgākās pretenzijas, prātā pārbauda ziņojumu pamatotību;
- katram jāievēro starppersoniskais likumsakarības princips: ierobežot savas subjektīvās intereses, lai nezaudētu pāri tām stāvošu mērķi, ko katram vajadzētu atzīt.

Kopīgais mērķis

Konflikta trīsstūrveida modelī dažādas personas vai sociālās grupas ir ar saviem mērķiem, kurus katrs cenšas aizstāvēt. Lai panāktu vienošanos, ir jāizvirza kopīgais mērķis, kuram būtu pakļauti visi trīs atsevišķie mērķi (**M1, M2, M3**). Kopīga, saprātīga griba jābalsta uz objektīviem mērķiem, vispārējām saistošām normām, lai pareizs, patiess būtu risinājums, ievērojot brīvības un cilvēku attīstības vērtību, un lai viens risinājums radītu labvēlīgu priekšnoteikumu citiem risinājumiem. Svarīga diskursa problēma ir cilvēka pašnoteikšanās saglabāšana, veidojot normas, dažādus ierobežojumus, bez kuriem sabiedrība nav domājama. Diskursa ētika pamatojas uz cilvēku samērā augstu kultūras līmeni, savstarpēju cieņu, demokrātiju, taisnīgumu, atklātību, vienlīdzību diskusijās, uz tendenci savstarpēji saprasties, nezaudējot savu individualitāti.

Diskursa metodi dažkārt kritizē tās izteiktās racionalitātes dēļ, pārspīlētu centienu pēc konsensa dēļ, jo vienošanās var būt arī amorāla. Patiesība var pastāvēt arī neatkarīgi no piekritēju skaita. Ģēniji bieži savā laikā palikuši vientuļi, nesaprasti, bet viltus idejām, deformētam saprātam ir uzgavilējis pūlis.

Hermeneitiskā metode. Hermeneitika (grieķu val. *hermeneutikē* – iztulkošanas, izskaidrošanas prasme) ir tulkošanas, skaidrošanas, interpretācijas, sapratnes māksla. Hermejs sengrieķu mitoloģijā ir starpnieks starp dieviem un cilvēkiem, Olimpa dievu sūtnis, kuram dievu mūžības valodu jāamāc paziņot mirstīgajiem cilvēkiem saprotamā veidā. Hermeneitiku sauc arī par tekstu interpretācijas, jēgas, svešas individualitātes sasniegšanas mākslu, saprašanas teoriju, mācību par humanitāro (gara zinātņu) principiem un metodoloģiju.

Ar hermeneitiku saistīta sapratnes psiholoģija, ētika, filozofija. **Sapratne** ir universāls cilvēka pasaules apguves veids, kur sevišķa nozīme ir tiešiem pārdzīvojumiem, dzīves pieredzei un kopīgai nonākšanai pie lietu būtības. Sapratnes jautājumus dažādos aspektos aplūkojusi Maija Kūle darbā "Ceļš saprašanas labirintos" (R., 1988).

Filozofiskās hermeneitikas pamatlicējs Hanss Georgs Gādamers raksta, ka vēsturei ir savs patiesības avots: "*Atmiņas dzīves tiesības balstās uz to, ka cilvēka kaislības nevar pārvadīt, izmantojot prāta vispārīgos priekšstatus. Šajā ziņā drīzāk ir vajadzīgi pārliecinoši piemēri, ko piedāvā tikai vēsture.*" (Gādamers H.-G. Patiesība un metode. – R.: Jumava, 1999. – 34. lpp.) Hermeneitiskā gudrība ir caur citiem pievērsties pašam sev. Tā ir universāla cilvēka pašapziņas, pašizpratnes filozofija un ētika, kur svarīgs ir jūtu, izjūtu pilnīgums, kurā cilvēks atdzimst veselumā, koptvērumā. Ētikai informācijai un izjūtai jāietekmē darbība, uzvedība. Tā ir attieksme starp teksta jēgu un es. Sevis apjēgšanā nozīmīga vieta ir citu uzklaušanās, citu vērošanai, citu izjūtai, empātijai (spējai just līdzi). Hermeneitika ir arī svešas individualitātes saprašanas māksla. Tā ir spēja pāriet no ES uz PATĪBU (uz to, ka manī ir arī TU, VIŅŠ, MĒS, VIŅI).

Tā reizē attīstās sirdsapziņa kā sabiedrības un augstāko garīgo vērtību pārstāvniecība cilvēkā.

Vācu teologs, filozofs Frīdrihs Šleiermahers (1768–1834) filozofisko hermeneitiku nosauca par visu zinātņu gara metodi. Viņš izteica arī paradoksālu domu, ka cilvēku ar cilvēku un cilvēci saista ne tik daudz kopīgais, cik savdabīgais, atšķirīgais. Katra personība kā unikāla būtne savā veidā izsaka arī bezgalīgo. Saskarsmē ar cita apziņu veidojas pašapziņa. Šleiermahers par hermeneitikas ideālo mērķi izvirza – tekstu un tā autoru saprast labāk, nekā pats autors saprot sevi un savu tekstu.

Hermeneitiskā metode cenšas pārvarēt tīri funkcionālo, šauri empīrisko, kvantitatīvo gara zinātņu izpratni. Jau pieminētais Karls Jasperss filozofijas vēstures mērķi redz saskarsmē, dialogā ar pasauli, ar lieliem pagātnes filozofiem kā neatkārtojamām individualitātēm. Saskarsme ir universāls cilvēciskās esamības apstāklis. Dzīves eksistences nepieciešamība ir veidot savstarpējo sapratni, atklātību, dažādu kultūru, tautu, reliģiju dialogu. Kopīga cilvēciska saskarsme izriet no visas cilvēces kopīgā likteņa.

Hermeneitikā būtiska ir valodas, teksta interpretācija. Katrs objekts ir kā sava veida teksts, kas atklāts mūsu spējām, lai to izlasītu, saprastu, tālāk pārraidītu, atbildētu. Teksts ir kā dzīves īstenības starpnieks, kā diskusijas dalībnieks. Valoda var būt kā glābšanas enkurs un esamības dzimtās mājas, kur patverties, ja cilvēks ir aizmirsts, izmests no savas būtības. Hermeneitika akcentē cilvēka aktīvo darbību. Ētisko metožu, normu plurālismā hermeneitiskā metode liek cilvēkam saprotošāk, jūtīgāk ielūkoties vēsturē, cilvēkos. Slēpto jēgu tā parāda redzamāku, pretstata un kritiski apjēdz dažādas jēgas, paplašinot izpratnes un izjūtas horizontu, veidojot morālo pašizpratnes skatījumu.

Trīs soļu metode. Populāra ir pieeja, kā soli pa solim aplūkot ētiskās problēmas. Šo soļu skaits var būt dažāds (trīs, pieci, desmit). Trīs soļu metode ir paraugs, kā risināt morāles un cita rakstura problēmas, tās analizējot, novērtējot un sintezējot, vienlaikus arī pārbaudot savus personiskos uzskatus.

1. solis. **Analītisks problēmas izklāsts**

- Kāda ir šīs problēmas būtība?
- Kas ir iesaistīti šajā jautājumā, un kādas ir iesaistīto pušu intereses?
- Kuras no pušu interesēm tiek ietekmētas pozitīvi, un kuras – negatīvi?
- Kādi ir iesaistīto pušu morālie uzskati šajā jautājumā?

2. solis. **Novērtējums**

- Vai pastāv kādi alternatīvi problēmas risinājumi, kādas ir to priekšrocības un negatīvie aspekti?

- Kā intereses ir vissvarīgākās šajā jautājumā, un kāpēc?
- Kādi ir Jūsu morālie uzskati, pieņēmumi, un kāpēc tie, pēc Jūsu domām, ir svarīgi?

3. solis. **Novērtējuma pamatojums**

- Vai Jūsu morālie uzskati atbilst vispārpieņemtajiem?
- Kādi ir Jūsu uzskati par cilvēkiem un sabiedrību? Kas veido Jūsu morāles uzskatus?
- Kā konkrētas problēmas risinājuma veids varētu ietekmēt noteiktas personības un sabiedrības dzīvi?

Trīs soļu metode var tekstuāli mainīties atkarībā no risināmās problēmas. Svarīgi ir, līdzīgi diskursa metodei, noskaidrot dažādus uzskatus, piemēram, par nāves sodu, prostitūciju, korupciju u. tml., meklēt plašāku un dziļāku novērtējuma pamatojumu.

Nākotnes laboratorijas (darbnīcas) metode. Nākotnes laboratorijas metodi plaši lieto dažādās nozarēs, darba grupās, kopīgi veidojot darbības uzlabošanas pasākumus. Šīs metodes trīs stadijas – **kritika, fantāzija un realitāte** – labi iederas ētisko jautājumu risināšanā, it sevišķi, lai uzlabotu morāli psiholoģisko klimatu kolektīvā, kā arī apspriežot situāciju plašākā skatījumā (pilsētā, valstī, pasaulē). Kritikas stadijā tiek noskaidroti būtiskākie šķēršļi, kas traucē veidoties labām koleģiālām attiecībām starp darbiniekiem, darbiniekiem un vadību, darbiniekiem un klientiem. Kritikas stadija vairāk atbilst tikumības negatīvo parādību atklāsmei un analīzei, fantāzijas stadija – morālās jābūtības atklāsmei, bet realitātes stadija ir abu vienotāja, lai apzinātu, kādas negācijas iespējams reāli izskaust vai samazināt un kādus ideālus īstenot.

Studenti un dažādu nozaru darbinieki kritikas stadijā parasti nosauc tādas tikumību degradējošas parādības kā korumpētība, negodīgums, nekompetence, birokrātisms, vienaldzība, neiecietība, varaskāre, pilnvaru pārsniegšana, augstprātība, bezatbildība. Fantāzijas, ideālu meklējumu stadijā tiek izteikta vēlme pēc lielākas profesionālās kompetences, pienākuma apziņas, atbildības, labas veselības, darbaspējām, iecietības (tolerances), godīguma, pieklājības, laipnības, kultūras, radošas pieejas, iniciatīvas. Realitātē ir iespējams būt atbildīgākiem, celt savu izglītības un kultūras līmeni, būt kompetentākiem, radošākiem, ar lielāku iniciatīvu, iecietīgākiem, pieklājīgākiem. Reāli mēs varam ievērot tiesību un likumu normas, varam attīstīt lielāku tieksmi pilnveidoties, veicināt vides un sevis sakoptību.

Kvalitatīvā metode un kvantitatīvā metode. Šo metožu attiecībās spilgti izpaužas savstarpējā papildinājuma (komplementaritātes) princips. Lai gan pētījumiem ētikā noderīgāka ir kvalitatīvā metode, kvantitatīvā

metode var būt tās papildinājums, īpaši – izmantojot socioloģiskos pētījumus un statistikas ziņas par reālo tikumības stāvokli.

Kvalitāte ir būtisko pazīmju, īpašību organiska vienība, kas dod kādai parādībai noteiksmi, savdabību un arī raksturo atbilstību noteiktām normām, mērķiem un principiem. Pēc G. V. F. Hēgeļa domām: ja priekšmets vai parādība zaudē savu kvalitāti, tas pārstāj būt par to, kas ir.

Savukārt kvantitāte ir priekšmetu un parādību noteiktība, kas kvalitātes ietvaros var mainīties (apjoms, skaits, daudzums, lielums, masa, attīstības pakāpe). Kvantitāte ir ārējā esamība. Hēgeļa filozofijā kvalitātes un kvantitātes sintēze veido mēru.

Kvalitatīvās metodes uzdevums ir saprast, apjēgt būtisko, reflektīvo dabu, cilvēka iekšējo pārdzīvojumu un izjūtu pasauli. Šie pētījumi ir atklāts process, kuru grūti izteikt precīzos definējumos, jo pētāmais objekts ir dzīvais, mainīgais, individuālais un neatkārtojama subjekts. Uz klausot viena un tā paša cilvēka dzīvesstāstu dažādos laikos, dažādā noskaņojumā, mēs varam vērot, cik neizsmejams niansēs, izjūtās un attieksmēs ir cilvēks.

Kvalitatīvā metode prasa, lai pētniekam būtu interese par pētāmo parādību, spēja tajā iejusties. Pētnieks ir kā mūžīgs māceklis. Ar kvalitatīvo metodi lietas un parādības pēta veselumā, kopsakarā ar vidi, vēsturiskiem, sociāliem un kultūras apstākļiem, nereti izmantojot visdažādākos paņēmienus. Kvalitatīvā metode *“patiesību nekonstruē, bet fiksē tādu, kāda tā ir. Atbilstība ir svarīgs kritērijs, jo šī metode ir paredzēta dzīvai pasaulei, kur cilvēki tiek aplūkoti savā dabiskajā apkārtnē.”* (Urdze A. Par kvalitatīvām metodēm socioloģijā // Spogulis. Latvijas mutvārdu vēsture. – R.: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2001. – 151. lpp.) Pētniekam vajadzētu, A. Urdzes vārdiem runājot, *“līdzi just un nepazust”* (turpat).

Kvalitatīvā metode tiek lietota, uz klausot cilvēku dzīvesstāstus, intervējot, pētot visāda veida dokumentus, dienasgrāmatas, fotogrāfijas, lai rekonstruētu veselumā kāda cilvēka biogrāfiju (sk.: Gudjons H. Pētniecības kvalitatīvās metodes // Pedagoģijas pamatatziņas. – R.: Zvaigzne ABC, 1998. – 72.–75. lpp.).

Kvantitatīvās metodes lietojums ir noderīgs saskarsmes ārējo izpausmju, to izplatības un apjoma pētīšanai. Tā piedāvā šīs parādības mērīt un noteikt to līmeni. Valsts un sabiedrības tikumu jomā kvantitatīvie rādītāji ir nepieciešami, piemēram, lai raksturotu noziedzības, pašnāvības, nabadzības, izglītības un kultūras līmeni. Tie ļauj arī salīdzināt, izdarīt kvalitatīvus secinājumus un pieņemt lēmumus rīcībai. Tā, piemēram, mūsdienās visā pasaulē satraukumu rada dati, ka dažās valstīs lielākā daļa sieviešu vēl ir analfabētes, ka ir liela bērnu mirstība. Kādi cēloņi šo stāvokli radījuši, kādi pārdzīvojumi, kādi attiecību sarežģījumi stāv aiz šiem kvantitatīvajiem rādītājiem? Šie un citi jautājumi prasa kvalitatīvo analīzi, lai tālāk veidotu kvalitatīvu dzīvi, tās ētisko kvalitāti. Godīga, taisnīga, cil-

vēciska dzīve ir ētiskās kvalitātes mērs, kurā ietilpst kvantitatīvo izmaiņu liela daudzveidība.

Diemžēl ar kvantitatīvo pieeju nereti tiek aizklāta būtība, kvalitāte. Tas notika gan Padomju Savienībā, gan nacionālsociālistiskajā Vācijā, tas vērojams arī mūsdienu partiju cīņās, īpaši to propagandas un agitācijas pasākumos. Jau Džordžs Gordons Bairons pauda vēlmi, lai domas gaismu ceļā uz patiesību nesastindzinātu skaitļi.

Biogrāfiskā metode. Cilvēka dzīves apraksts var būt gan autobiogrāfisks, gan arī citu – aculiecinieku, pētnieku, mākslinieku, mācītāju, advokātu u. c. – atveidots. Īss un oficiāls dzīves gājuma apraksts ir *Curriculum vitae* (CV). Tas ir dokuments, ko pieprasa darba iestādes. Personāla atlases speciālists Simons Hovards darbā "Veiksmīga karjera. *Curriculum vitae*" (R.: Zvaigzne ABC) dod padomus, kā noteikt savas būtiskās prasmes, rūpīgi izvērtēt savas personības iezīmes, profesionālās iemaņas, nākotnes plānus. No 101 praktiskā padoma atzīmēsim dažus ar ētisku ievirzi.

* *Atcerieties, ka pozitīva attieksme pret sevi ir jūsu lielākā vērtība!* (6. lpp.)

* *Esiet pozitīvi noskaņots attiecībā pret nākotni!* (9. lpp.)

* *Godīgi analizējiet savas prasmes – centieties nenonīcināt sevi, taču nekļūstiet arī pārāk augstprātīgs!* (18. lpp.)

* *Pārrunāiet savas labās un sliktās īpašības ar draugiem un kolēģiem!* (19. lpp.)

* *Centieties sevi raksturot pēc iespējas objektīvāk!* (25. lpp.)

* *Nepārspīlējiet savus sasniegumus, lai cik nozīmīgi tie būtu!* (30. lpp.)

* *Atcerieties, ka darba devēji meklē pārliecinātus un entuziasma pilnus cilvēkus!* (40. lpp.)

Biogrāfiju mēdz attēlot ar bezgalības zīmi, kurā vienota pagātne, tagadne un nākotne. Cits savu pagātņi sāk ar savu senču dzīvi kā nozīmīgu faktoru paša dzīves apjēgumam. Cilvēku dzīve ir neizsmeļama gan saskarsmes bagātībā, gan ietekmju daudzveidībā, gan apstākļu neizmērojamībā, gan nākotnes nodomos, kur fantāzija savijas ar reālām iespējām. Cilvēka izpētē mums vienmēr jāiekļauj "x faktors", *nezināmais*. Mēs īsti nespējam atšifrēt cilvēka darbības motīvus, bezapziņu. Ne tikai citi, bet arī cilvēks pats sev ir vairāk vai mazāk mīkla. Pārsteidzoši, ka tas, kas ir vistuvākais saskarsmē, dažkārt ir tālākais izzinā. Tieši tāpēc jau cilvēks ir interesants, ka nav līdz galam izpētāms, atrodas dzīvā, mainīgā, pilnībā netveramā procesā. Cilvēku nevar iesprostot nevienā tipoloģijas, shēmu būrī. Tāpēc jau ir nepieciešama sirdsapziņa – visneformālākais, visneinstitucionālākais iekšējais kontrolieris, soģis, virsuzraugs, audzinātājs pašā cilvēkā. Katrs pats ir atbildīgs par savu dzīvi, savu biogrāfiju. Nepieciešama ir arī sabiedriskā doma, kas caur maldi, aizspriedumiem, ideoloģisku varas spiedienu meklē ceļu uz niansētu, neoficiālu savstarpējo, kopīgo sapratni un izjūtu.

Franču rakstnieks Andrē Moruā (1885–1967), runādams par biogrāfiju kā mākslas darbu, šaubās par iespēju konstruēt vēsturisko personību, to nedefinējot. Būtiski nepieciešami un reizē grūti ir atklāt viengabalainu tēlu, sevišķi personības iekšējā pasaulē.

Biogrāfi cenšas sabiedrību ieinteresēt galvenokārt ar ievērojamu vēsturisko personību dzīvi. Lielas daļas pasaules ievērojamāko karavadoņu, valstsvīru, filozofu, zinātnieku, rakstnieku, gleznotāju, aktieru dzīve ir attēlota romānos, esejās, zinātniskos pētījumos. Versiju par to, kā top lieli mākslinieki, var iepazīt Roberta Kaminga grāmatā "Lielie meistari. Piecdesmit gleznotāju dzīvesstāsti viņu daiļrades spoguļī". Autors saka: "(..) *vairums mākslinieku atspoguļo tikai savu laikmetu, toties paši izcilākie spēj valdzināt arī nākotnes cilvēka iztēli un paust kaut ko viņam būtisku. (..) Izciliem mākslas darbiem piemīt nezūdošs, pārliecīgs spēks. (..) gleznošana viņiem bijusi nevis pašmērķis, bet līdzeklis ceļā pie cilvēces būtiskākām patiesībām.*" (Kamings R. Lielie meistari. Piecdesmit gleznotāju dzīvesstāsti viņu daiļrades spoguļī. – R.: Zvaigzne ABC, 2000. – 6. lpp.) Liela meistariība ir nepieciešama, lai ar īsu, kodolīgu teicienu, dažkārt paša mākslinieka teikto, dotu būtisku cilvēka atklāsmi. Tā Leonardo da Vinči raksturo zinātkāres un skaistuma alkas. Paradoksāla ir Mikelandželo atziņa: "*Pie iekšējās disciplīnas cilvēku ved vienīgi mākslas un dzīves galējību iepazīšana.*" (Turpat, 28. lpp.) Daudzu domātāju uzmanību ir saistījis Francisko Goijas teiciens: "*Kad saprāts guļ, briesmoņi mostas.*" (Turpat, 19. lpp.) Ar neparastu pašatdevi, pašaieliedzību gan glezniecībā, gan rūpēs par trūkcumcietējiem pazīstams Vinsents van Gogs. Pēdējā vēstulē viņš saka: "*Es šais darbos esmu licis uz spēles savu dzīvību un pa pusei zaudējis prātu.*" (Turpat, 90. lpp.) Nemitīgos ceļojumos Dž. S. Sārdžents gleznoja bagātus cilvēkus un "(..) *raugoties mākslinieka darbos, viņi beidzot apjauta savu patieso vērtību.*" (Turpat, 92. lpp.)

Līdzīgi gleznotāju dzīvesstāstiem, Braiens Megi veido filozofijas vēsturi, cenšoties atlasīt būtisko izcilo domātāju uzskatos un laikmetā. Zīmīgs ir Sokrata teiciens: "*Uzklausiet manu padomu: jums mazāk jādomā par Sokratu, daudz vairāk – par patiesību.*" (Megi B. Filozofijas vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 2000. – 21. lpp.) Par lielāko liberāli un empīrisma tēvu dēvētais Džons Loks saka: "*Norādīt cilvēkam, ka viņš kļūdās, ir viena lieta, pavisam cita – norādīt uz patiesību.*" (Turpat, 104. lpp.) Pārliecinātais ideālists Johans Gotlībs Fihte filozofiju cieši saista ar personību: "*Tas, kādu filozofiju cilvēks izvēlas, ir atkarīgs no tā, kāds ir viņš pats.*" (Turpat, 155. lpp.)

Pārsteidzoši kodolīgu (vienā teikumā) dzīves raksturojumu 20. gadsimta ievērojamākajiem rakstniekiem varam atrast krājumā "100 mūsu laikmeta rakstnieki" (R.: Zvaigzne ABC, 2003). Daži piemēri: Heinrihs Bells – "*mazo cilvēku advokāts*"; Francs Kafka – "*cilvēks labirints*"; Jūdžins O'Nils – "*bezcerīgā cerība*"; Džordžs Orvels – "*Lielais brālis*" tevi vēro"; Marsels Prusts – "*Zudušā laika meklējumi*".

Interesanti ir Zentas Mauriņas esejiskie ievērojamu cilvēku portretējumi. Tā Anna Brigadere ir *"dziesminiece klusā, dziļi lēnā"*; Jānis Jaunsudrabiņš – *"latviešu ikdienība un humors"*; Kārlis Skalbe – *"klusuma burvis"*; Frīdrihs Bārda – *"pavasara dvēsele"*; Emīls Dārziņš – *"lauztā priede"*; valodnieks Jānis Endzelīns – *"mūsu nacionālā dārguma dižākais sargātājs un kopējs"* (Mauriņa Z. Uzdrīkstēšanās. Izlase. 1929–1944. – R.: Liesma, 1990. – 19.–83. lpp.).

Jau sengrieķu rakstnieks, vēsturnieks, morāles traktātu autors Plūtarhs (ap 46–120) vēstures notikumus attēloja caur ievērojamu personību dzīves aprakstiem. Šī senā tradīcija ir dzīva arī mūsdienās. Tā Krievijā iznāk skolēnu enciklopēdija grāmatu sērijā "Bērnu Plūtarhs" – "Vispasaules vēsture personībās", sākot no antīkās pasaules līdz mūsdienām. 20. gadsimtu pārstāv tādas personības kā Vinstons Čērčils, Čārlijs Čāplins, Alberts Einšteins (Бутромеев В. Всемирная история в лицах : XIX–XX век. – М.: Олма Пресс, 2000). Plūtarha "Paralēlie dzīves apraksti" interesanti arī ar to, ka grieķu varoņa biogrāfija katru reizi ir pāri ar romiešu varoņa biogrāfiju. Mūsdienās paralēlās biogrāfijas izmanto, piemēram, divu diktatoru – Staļina un Hitlera dzīves gājuma salīdzinājumam. Šinī gadījumā īpatnēji, ar mīnusa zīmi darbojas komplementaritātes princips. Ļaundari papildina viens otru iznīcināšanas mākslā, kas agri vai vēlu pārveršas to īstenotās sistēmas pašiznīcībā.

Ievērojamu personību dzīves atainojumā ir svarīgs ētiskais portrets, "audzināšanas lādiņš", paraugs. Vai no ētiskā viedokļa ir tiesības atlasīt cilvēka dzīvē visu to labāko, notušējot slikto? Dominējoša tendence mūsdienu mākslas darbos, masu komunikācijas līdzekļos ir parādīt cilvēku dzīves negācijas, intrigas, sensācijas, lai piesaistītu publikas uzmanību. Pola Džonsona darbs "Intelektuāli" ir pārpilns ar ievērojamu cilvēku tumšās puses aprakstiem: Henriks Ibsens rādīts kā egoistisks briesmonis, Ļevs Tolstojs dzīves dažādos posmos tēlots gan kā šausminošs mantrausis, gan kā kāršu spēlmanis, žūpa, gan uzpūtīgs, godkārigs patmīlis.

Zīmīgas ir Fjodora Dostojevskas laikabiedra un biogrāfa N. Strahova pārdomas, ko viņš izklāstījis Ļevam Tolstojam. Biogrāfs Dostojevski attēlojis labāku, nekā viņš patiesībā bijis. Viņa romāni esot pašattaisnošanās un rāda, ka cilvēkā var sadzīvot cēlums un visāda veida nekrietnības.

Ir teiciens, ka karaļa sulainim, kas to kopj, apgērbj, karalis ir parasts cilvēks ar visām tā vajībām, kas tiek slēptas no citiem.

Ir liela ētiska atbildība parādīt un vērtēt gan paša, gan citu cilvēku dzīvi. Rakstniece Nora Ikstena saka: *"Es lasu grāmatu par izcilu aktrisi, kuru pazemojusi ne tik vien dzīve un liktenis, bet arī grāmatas autore."* (Diena. – 2002. – 11. janv.) Pastāv sava veida ētiskā konfidencialitāte, kas saistīta ar pedagoģiski audzinošo nozīmi, lai mēs neklātu vulgāri atklāti un neuzstātos kā soģi un patiesības paudēji pēdējā instancē.

Šķiet, ka Plūtarha antīko biogrāfiju morālā tradīcija jāturpina arī mūsdienās, lai biogrāfijām būtu arī ētiska vērtība. Vispirms jau nopietni jāpārdomā varoņu atlase. Plūtarhs galvenokārt izvēlējas liela rakstura, dažas dvēseles cilvēkus. Bet lielas personības spēj radīt ne tikai lielus tikumus, bet arī lielus netikumus. Plūtarha nolūks ir saglabāt atmiņu par labākajiem un cienīgākajiem cilvēkiem, izvēloties nozīmīgāko un skaistāko viņu darbībā, bet to, kas bijis zemisks, nejēdzīgs saskarsmē ar apkārtējiem, rādīt tā, lai cilvēki garīgi apjēgtu, ka zemiski un nekrietni darbi ir sevis veltīšana nederīgām lietām, tikumu nonicināšanai. Plūtarhs saka: "(..) es dodu biogrāfiju, nevis vēsturi, un cilvēka tikums vai netikums ne vienmēr spīd no slavenākajiem darbiem; daudz skaidrāk izteic cilvēka raksturu kāda neapzināta rīcība, runa vai joks nekā asiņainas kaujas, varenas kara bruņas un aplenkšanas." (*Plutarchs*. Grieķu un romiešu varoņu dzīves. – R.: Valtera un Rapas apgāds, 1936. – 42. lpp.) Kad Perikla draugi uzskaitījuši viņa panākumus un uzvaras, Perikls iebildis, ka nav minēts viņa skaistākais nopelns, ar kuru viņš īpaši lepojas, proti, ka "*Atēnu pilsonis manis dēļ nevalkā sēras*". (Turpat, 40. lpp.) Samaitātību un prastību Perikls ar "*stingru roku bija nospiedis pie zemes, lai tā bez valdu spožā gaismā neizaugtu par nedziedināmu jaunumu*". (Turpat, 41. lpp.) Maķedonijas Aleksandrs Plūtarha atainojumā smagi pārdzīvojis greznības izplatīšanos galmā. "*Viņš nevarot ticēt, ka vīri, kas cīnījušies neskaitāmās smagās kaujās, būtu aizmirsuši, (..) ka pārpilnība un mīkstāulība esot vergu paraža, bet ķēniņu paraža esot pūles un darbs. (..) "Vai jūs nezināt," viņš turpināja, "ka uzvarētāja augstākais tikums ir nelīdzināties uzvarētājiem [domāti persiešu augstmaņi, kuri dzīvoja izšķērdībā, greznībā, dīkdienībā – A. M.]."*" (Turpat, 79. lpp.) Plūtarha attēlotie antīkie varoņi bija iedvesmojošs paraugs varonībai, pilsoniskai domāšanai, patriotismam, pašaudzināšanai. Plūtarhs ietekmēja Šekspīru, daudzus rakstniekus, gleznotājus, pētniekus.

F. Dostojevskis rakstīja, ka nekas pasaulē nav grūtāks par pozitīva, skaista cilvēka attēlojumu (*Достоевский Ф. М. Об искусстве*. – М., 1973. – С. 408). Ejot vieglāko – pretestības ceļu, nereti par mūsdienu pielūgtiem varoņiem kļūst laupītāji, slepkavas, notiek jaunā estetizācija, turpretī tādi kā Antiņš, Jāņa Poruka tēlotie sirdsšķīstie, bālie zēni kļūst par izsmiekla, ironijas objektu.

Vairāk vai mazāk ētikas vēsture arī tiek veidota kā ētikas teoriju radītāju vēsture. Daudzu ētikas grāmatu autori Abdusalams Guseinovs un Rubens Apresjans ētikas mācību grāmatu vēsturisko daļu veido kā izcilu personību vēsturi. Autoru atlase veikta pēc trim kritērijiem. Pirmkārt, priekšroka dota tām mācībām, kuras ir oriģinālas *dzīves mācības* ar plaši izvērstu programmu tikumiski cienīgai dzīvei. Otrkārt, izvēlēti tie, kas izturējuši laika pārbaudi, kuru mācība nostiprinājusies vēsturiskā pieredzē stabilā, labi izklāstāmā, tradīciju cienīgā formā. Treškārt, konkrētās ētikas normatīvās programmas aplūkotas to klasiskajos pirmavotos, ar to radītāju dzīves un

jaunrades piemēriem. Nosacīti tie ir cilvēces skolotāji – Konfūcijs, Buda, Mozus, Jēzus Kristus, Muhameds. Viņi ir likuši dažādu kultūru un reliģiju tikumiskos pamatus, devuši sākumu un arī vārdu veselām civilizācijām. Tālāk atlases veidā seko filozofi morālisti: Sokrats, Epikūrs, Imanuels Kants, Džons Stjuarts Mills, Frīdrihs Niče. Kā mūsu laika [20. gs. – A. M.] morālisti minēti cilvēka atjaunināšanas programmas pārstāvji Levs Tolstojs un Alberts Šveicers (Гусейнов А. А., Апресян Р. Г. Этика. Учебник. – М.: Гардарика, 1998. – С. 43.). Protams, paraugu atlase ir strīdīgs jautājums. Vēlams dot iespēju arī klausītājiem pašiem izvēlēties, piemēram, trīs viņu atzīstamākos cilvēces skolotājus un trīs lielākos necilvēcības pārstāvjus. Var šo atlasī arī papildināt ar Latvijas, sava novada labāko cilvēku biogrāfiju izpēti.

Dažādi var attēlot cilvēka dzīvi, jo pats cilvēks ir daudzveidīgs. Serbu komēdiju, satīru, humora meistars Branislavs Nušičs (1864–1938) attēlojis dzīvi plašā humoriskā stāstījumā "Autobiogrāfija", kas izraisa daudz nopietnu pārdomu. Tā autors raksta: "*Šai pasaulē es neierados viens. Mēs bijām trīs.*" Pirmais – raud, otrais – vienās rūpēs, trešais – smieklos. "*Mēs dzīvojam vienā sirdī, bet mūsu ceļi bija dažādi.*" Un tālāk tiek jautāts katram no šiem trim, vai viņi ir iepazinuši dzīvi, caur kuru izgājuši. Raudošajam asaras aizmigloja acis, vienās rūpēs dzīvojušo rūpes nomāca, un viņi nespēja dzīvi redzēt un iepazīt. Tas, kurš smējās, redzēja dzīvi. Bet "(..) *ja atņemtu cilvēkam rūpes, tad smagi nogrēkotos pret cilvēci*" (Nušičs B. Autobiogrāfija. – R.: LVI, 1964. – 14.–17. lpp.).

Lai kādu metodi mēs izvēlētos, būtiska ir pētnieka ētiskā prasība – nekaitēt pētījamam objektam/subjektam, neizturēties kā absolūtas patiesības pravietim un būt atbildīgam gan par aizstāvamajiem un sasniedzamajiem mērķiem, gan par līdzekļiem to īstenošanai.

5. Runas ētika un kultūra

Cieņa pret valodu un valodu daudzveidību. Vācu filozofs Ernsts Kasīrs (1874–1945) pirmos bērna apzināti lietotos vārdus tēlaini salīdzina ar aklā spieķi, ar ko iztaustīt ceļu. *"(..) un valoda kopumā kļūst par vārtiem uz jaunu pasauli. Viss šajā ziņā paver jaunu perspektīvu, paplašina un bagātina mūsu konkrēto pieredzi. Aizrautīga vēlēšanās runāt nerodas tikai no vēlmes mācīties un lietot vārdus, tā nozīmē vēlmi atklāt un iekarot objektīvo pasauli."* (Kasīrs E. Apcerējums par cilvēku. – R.: Inteleks, 1997. – 130. lpp.)

Mūsu vārdiskā saskarsme ir neaptverami bagāta. Bērns jau četrus gadus vecumā spēj dienā pateikt pat pāri par 12 tūkstošiem vārdu un uzdot vairāk nekā 900 jautājumu. Kurš gan ir spējīgs apmierināt tādu ziņkāri? 21 gada vecumā cilvēks jau ir izrunājis vidēji 50 miljonus vārdu. Ļoti runīgs cilvēks 20 sekundēs spēj izteikt pat simts vārdu. Pieaudzis cilvēks modernā sabiedrībā dienā dzird no 10 līdz 20 tūkst. vārdu un tikpat daudz redz arī iespiesto vārdu. Katra tauta ir izveidojusi savu īpatnēju vārdu skatījumu un vārdu tēlainību. Tiek lēsts, ka mūsdienu angļu valodā ir ap 450 tūkst. vārdu, bet pat izcilākie rakstnieki izmanto tikai daļu no šī krājuma. Parasti ikdienas saskarsmē cilvēks iztiek ar dažiem simtiem līdz dažiem tūkstošiem vārdu.

Plašu vārdu krājumu var tēlaini salīdzināt ar amatnieka instrumentiem. Mazs vārdu krājums ir kā āmurs un stangas, liels vārdu krājums – visdažādākie instrumenti, noteiktai darbībai var izvēlēties visatbilstošāko. Daudzi saskarsmes pārpratumi rodas no tā, ka mēs neesam izvēlējušies vispiemērotākos vārdus pareizā nozīmē un simbolikā. Beāte Šallere grāmatā "Valodas vara" savā "valodas instrumentu kastē" ievieto 101 "darbarīku" pārliecinošai komunikācijai (Schaller B. Die Macht der Sprache. – Mūnchen, 1998). Šajā "kastē" ir gan vārdu atkārtojumi, gan salīdzinājumi, metaforas, pretstati, ironija, sarkasms, humors, žargons, jautājumi, pat runas temps.

Nevēriba pret savu valodu nav tikai personiska, privāta lieta. Valoda ir cilvēka kā sabiedriskas būtnes būtiska pazīme. Apsīšu Jēkabs saka: *"Cik mēs cienījam savu valodu, tikpat daudz mēs cienījam arī savu tautu, jo valoda jau ir tā, kas tautu dara par tautu, kas, tā sakot, ir viņas dzīvības dāva."* Dzimtās valodas izkopšana ir patriotisma, dzimtenes mīlestības daļa.

Valoda atspoguļo esamību, bez tās nav domājama izziņa un domāšana. Valoda izsaka domas, jūtas, gribu, tātad ir saziņas, arī ietekmēšanas līdzeklis un kopsummā – kultūras veidošanas, iemiesošanas un apguves līdzeklis (sk.: *Kļaviņa S.* Valodas daba. Ievads vispārīgajā valodniecībā. – Lielvārde: Lielvārds, 1997. – 9.–10. lpp.).

Pasaulē pašlaik ir ap 6500 valodu (precīzu skaitu nevar nosaukt, jo dažkārt grūti atšķirt valodu no dialekta). 96 % pasaules valodu runā tikai 4 procenti pasaules iedzīvotāju. Daudzas valodas jau mirušas, daudzu pastāvēšana ir apdraudēta. Katru gadu izzūd vidēji 12 valodas, bet no 25 % līdz 50 % valodu praktiski vairs netiek izmantotas ikdienas dzīvē. Speciālisti prognozē 90 % valodu izzušanu 21. gadsimtā, ja nebūs īpašas valodu aizsardzības. Valodas, kas pārstāv varenas lielvalstis, mēdz “apēst” t. s. mazās valodas (*Знание – сила.* – 1999. – №9–10. – С. 14).

Katra valoda ir īpaša, neatkārtojama, oriģināla bagātība ar savdabīgu pasaules skatījumu, īpatnu skanējumu, tēlainību, ar daudzu paaudžu pieredzi. Vārdiem, kas nosauc vienu un to pašu jēdzienu, dažādās valodās var būt citādi vārda tēli. Piemēram, pienene latviešu priekšstatos ir pavasara puķe dzelteniem ziediem un pienainu kātu, vāciešiem *Löwenzahn* – puķe ar lauvas zobiem līdzīgām lapām, krieviem *oduvančik* – puķe ar aizpūšamu sēklotni. Rietumāfrikas dažās valodās ir tikai trīs krāsu nosaukumi – “melns”, “balts” un “sarkans”; tumši zilas debesis tur sauc par melnām, gaiši zilas – par baltām debesīm.

Dažādu tautu saziņā ir savas īpatnības, piemēram, norvēģi tikai karali uzrunā ar “jūs”, visus pārējos – ar “tu”.

Ernsts Kasīrers svešvalodu apguvi saista ar spēju jaunā valodā arī domāt: *“Iedziļinoties svešvalodu “garā”, pastāvīgi rodas iespaids, ka tuvojamies jaunai pasaulei, kam ir pašai sava intelektuālā struktūra. Tas līdzinās pētnieku ceļojumam pa svešu zemi, un šāda ceļojuma vislielākais ieguvums ir prasme no jauna paraudzīties uz savu dzimto valodu. “Wer fremde Sprache nicht kennt, weiss nichts von seiner eigenen”, sacījis Gēte, – “ja nezinām nevienu svešvalodu, tad īsti nepazīstam arī paši savējo, jo nespējam saskatīt tās īpatno struktūru un raksturīgās iezīmes.” (Kasīrers E. Apcerējums par cilvēku. – R.: Intelekt, 1997. – 130.–131. lpp.)*

Indiāņu valodu pētnieki, amerikāņu etnolingvisti Edvards Sepīrs (1884–1939) un Bendžamins Vorfs (1897–1941) formulēja hipotēzi, ka cilvēku domu, uzskatu, uzvedības pasaule ir valodas noteikta, ka tautas kultūra ir atkarīga no tās valodas rakstura. Jau agrāk Vilhelms Humbolts (1767–1835) rakstā “Par valodu nacionālo raksturu” teicis: *“(..) katrai vismežonīgākajai un vistrūcīgākajai valodai piemīt īpatnējs pasaules skatījums, tai ir īpatnēja pieeja objektīvajai realitātei, un nav noliedzams, ka tai piemīt vienkāršu, patiesības alkstošu un bieži pat lielisku un cēlu izjūtu un savdabīgas uztveres pilnība.” (Humbolts V. Par divskaitli // Izlase. – R.: Zvaigzne, 1985. – 79. lpp.)* Svešas valodas apguvi Humbolts salīdzina ar

jauna viedokļa apguvi, "jo katra valoda ietver sevī zināmas cilvēces daļas priekšstatu veidu un jēdzienu tīklu" (Humbolts V. Par cilvēku valodas uzbūves dažādību // Izlase. – R.: Zvaigzne, 1985. – 87. lpp.).

Valoda ir laikmeta rādītājs. Vācu filologs Viktors Klemperers analizēja Trešā reihā nacionālsociālistu valodu. "Tautas" un "brīvības" vārdi tajā lietoti kā sāls pie ēdiena. Demagoģisks un tirānisks domāšanas stils izpaužas ar kareivīgu, bezpersonisku, plakātisku runasveidu un aģitācijas stilu. Tas bija raksturīgs arī boļševismam, kaut vai vārdu izvēlē: "aizmugure", "cīņa", "ierakumi", "pozīcija", "pavēle", "trieciens", "uzbrukums", "pretuzbrukums", "ielenkums", "pretinieks", "ienaidnieks". Totalitārā sistēmā katra vadoņa runa, katrs teiktais vārds tika pasniegts kā vienreizējs vēsturisks notikums, bet ienaidnieki un kritizētāji tika visādi nonicināti. Piemēram, pasauleslavenais fiziķis A. Einšteins tika dēvēts par "tā saucamo zinātnieku". Diktatoriskie režīmi pārmērīgi birokratizē, institucionalizē, pakļauj propagandai ne tikai sabiedrību, bet arī valodu.

Vēsture norisinās arī kā cīņa valodā. To atgādināja jau F. Nīče. Masu mediji šodien veido tādu virtuālu īstenību, kas nereti aizēno reālo, objektīvo īstenību. Populāra kļūst metavaloda (grieķu val. *meta* – pēc, aiz; pār). Tā ir domāta īsto, slēpto domu atklāsmei, jo īpaši runā. Džordžs Bernards Šovs saka, ka ir piecdesmit veidu, kā pateikt "jā", un piecdesmit veidu, kā pateikt "nē", un tikai viens veids, kā to uzrakstīt. Tāpēc jau tik svarīga cilvēku attiecību pilnveidošanā ir ne tikai rakstu, bet arī runas valoda. Metavaloda balstās uz intuīciju, priekšnojautu, un tai ir svarīga ētiska nozīme. Tā kā cilvēki iecietīgāk izturas ne tikai pret citādiem uzskatiem, bet pat pret amorālām parādībām, arvien biežāk vērojama izvairīga diplomātiska *saruna caur puķēm*, iztopot cilvēku vājībām. Kas vieniem demokrātija, citiem – prostitūcijas vai pedofilijas brīvība. Pateikt kādam tieši, skarbi, ka viņš ir slaists, žūpa, zaglis, nodevējs, uzskatām par netaktisku, nepieklājīgu rīcību. Mēs sakām citus vārdus, bet domājam nepateiktos. F. Nīče saka: "*Būt patiesīgs – iespēj tikai retais! (..) Labi cilvēki nekad nerunā patiesību. (..) Viņi piekāpjas, šie labie, viņi padodas.*" (Nīče F. Tā runāja Zaratustra. – R.: Zvaigzne ABC, [b. g.]. – 123. lpp.) Mišels de Montēns raksta par vārdu tukšību, par mākslu glaimot, par patiesības izkropļošanu: "*Tie, kuri pārvērš un izkrāso sieviešu sejas, dara mazāku jaunumu; jo nav liela bēda, ja mēs viņas neredzam dabiskajā izskatā; bet tie, kuri mēģina apmānīt nevis mūsu acis, bet saprātu un mēģina sagrozīt lietu īsto būtību, ir daudz bīstamāki.*" (Montēns M. de. Esejas. Fragmenti no I un II sējuma. – R.: Zvaigzne, 1982. – 93. lpp.) Var būt arī saērcināta, nihilistiska valoda, bet aiz tās var slēpties iekšēja neapmierinātība ar dzīvi, mazvērtības komplekss, glēvulība, ko cenšas kompensēt ārējā bardzībā, drosme pateikt acīs to, ko citi morālu apsvērumu dēļ neuzdrošinās.

Saskarsmē ir svarīgs ne tikai pateiktais vārds un frāze, bet arī tas, kas aiz tiem slēpjas, kāds ir pauzes saturs, kāpēc tik strauji tiek mainīts

sarunas temats. Cilvēks dažkārt sarunājas, bet viņa domas, jūtas kļīst kaut kur pavisam citur: pāri tekstam, pāri situācijai. Būtība tad ir aiz teiktās runas. Vienu satraukums, konflikti, izmisums citiem var šķist izlutinātu cilvēku kaprīze, vētra ūdensglāzē.

Valodā vistiešāk parādās tautas un personības vienotā daiļrade, tautas ģēnijs, vitalitāte, tautas morāle, cilvēku saskarsme. Krievu rakstnieks, simbolists Andrejs Belijs (1880–1934) saka: "*Cilvēces misija ir dzīves dzīvā jaunrade: cilvēces dzīve paredz individuālu saskarsmi, bet saskarsme realizējas vārdā. Jebkura saskarsme ir dzīvs jaunrades process. (..) Dzīvas saskarsmes mērķis ir tiecība uz nākotni. (..) Dzīvs vārds (metafora, salīdzinājums, epitets) ir dvēselē nīkstoša sēkla; tā sola tūkstošiem ziedu: vienam tā izaug par baltu rozī, citam par zilu rudzupuķi. (..) Dzīvs vārds (vārds-miesa) – ziedošs organisms.*" (Belijs A. Vārda maģija // Karogs. – 1991. – Nr.1–2. – 216.–217. lpp.)

Valoda ir arī viens no galvenajiem pagātnes tikumības izpētes avotiem. Cieņa pret katras tautas valodu un rūpes par valodu daudzveidības saglabāšanu ir pasaules kultūras attīstības nosacījums, tautas vēsturiskās pieredzes dzīvā, ne muzejiskā glabāšana, cilvēcības svarīgs rādītājs.

Cilvēka iekļaušanās globālajā saskarsmē prasa jau daudzu valodu zināšanu. Pasaules informācijas pieejamību pašlaik visvairāk nodrošina angļu valoda. Vairāk nekā 350 miljoniem cilvēku tā ir dzimtā valoda un apmēram pusotram miljardam – otrā valoda. Šodien angļu valoda pasaulē ir biznesa, zinātnes, populārās kultūras valoda; 80 % interneta sarakstes notiek angļiski. Ķīniešu valoda vairāk nekā vienam miljardam cilvēku ir dzimtā un nedaudziem miljoniem – otrā valoda. Eiropas Padome 2001. gadu bija pasludinājusi par Eiropas valodu gadu, uzskatot Eiropas daudzvalodību (Eiropā saglabājušās 225 runātās valodas) par tās bagātību. Gan pasaules informācijas apguves, gan runājošo cilvēku skaita ziņā, gan arī politiskās un ekonomiskās situācijas ziņā valodām nav vienādu izdzīvošanas iespēju. Tā divvalodības apstākļos Latvijā latviešu valodas eksistence būtu ievērojami apdraudēta, jo krievu valodai nenoliedzami būtu priekšrocības tālab vien, ka kaimiņos atrodas valsts ar simtreiz lielāku krieviski runājošo skaitu nekā latviešu kopskaits un ar šīs valsts iespējām valodu nevienlīdzību varētu vēl vairāk nostiprināt. nopietnu kultūras un ētisku problēmu var radīt līdztiesības izraisīta faktiska nevienlīdzība. Kas nav problēma lielām tautām, var būt ļoti sāpīga problēma mazām tautām, sevišķi tām, kuru eksistence ir apdraudēta. Valodas zaudēšana ir dzīvās saiknes zaudēšana ar tautas pagātni, senču mantojumu.

Runas kultūra, veidojot pareizu, skaidru, precīzu, tīru runu, palīdz saglabāt, izmantot un attīstīt valodu. Tā veido līdzsvaru starp runas saturu un formu. Krievu psihologs Ļevs Vigotskis (1896–1934) saka, ka, kopjot runu/valodu, kopjam arī psihi, izturēšanos, attiecības.

Runas tīrību apdraud tās piesārņojums ar liekiem vārdiem un skaņām, piemēram, *teiksim, šis te, šo te, ja, vai ne, mmm, ēēē, āā*. Gadās dzirdēt arī šādus un līdzīgus teikumus: *"Teiksim, šis te Jānis, ja, mīl, teiksim šo te, teiksim, Annu."* Necieņu pret klausītāju pauž arī lieki žesti, mīmika un darbības: kasīšanās, lūkošanās ārā pa logu, vaibstīšanās, izaicinoša poza, arī pārmērīga valība it kā demokrātisma vārdā.

Kultūra runai, valodai paver citu pasauli, ko dod ideālu, zemtekstu un simbolu apjēgums. Jau minētais Ernsts Kasīrers saka: *"Cilvēku dzīve bez simbolizācijas līdzinātos cietumnieku dzīvei Platona slavenajā alas līdzībā. Cilvēks aprobežotos ar bioloģisku vajadzību un praktisku interešu apmierinājumu; viņam nebūtu pieejama "ideālā pasaule", ko dažādos aspektos paver reliģija, māksla, filozofija un zinātne."* (Kasīrers E. Apcerējums par cilvēku. – R.: Intelekts, 1997. – 49. lpp.)

Runas kultūra nosaka robežas, lai runas un rakstu brīvība nepārvērstos patvajā un barbarismā. Jau senatnē ir pazīstams jēdziens "tabu". Tie ir vārdi, kurus kulturāls cilvēks atturas lietot. Ir arī lāsti, buramie vārdi, kuri var ievainot cilvēku smagāk nekā zobena cirsta brūce.

Kulturālas runas pazīmes ir arī valodas bagātība, tēlainība, dzīvīgums, labskaņa. To laikam vispilnīgāk izsaka dzejnieks. Rakstniece Marija Briede saka: *"Tikai Dzejniekam raksturīga Vārda augšāmcelšana, iedvešot tam dzīvību, liekot dvēselei vibrēt un kalpot par glābēju. (..) Tikai Dzejnieks spēj tuvināt mūsu dvēseles robežu bezgalībai, veidojot realitāti, kas tuvāka mūžībai kā atdzimšanas un augšāmcelšanās iespēja garīgā telpā. (..) Vēsturiskā un ontoloģiskā Vārda vērtība veido dzīvības enerģijas avotus tautas pastāvēšanai."* (Briede M. Vārda kārdinājums. Esejas. – R.: Mīnerva, 1997. – 29. lpp.)

Runas kultūrā iekļaujas arī klausīšanās kultūra, runātāja un klausītāja attiecības, komunikācijas etiķete.

Runas ētika ir morāles normu un principu, tautas tradīciju ievērošana runā un ar to saistītā saskarsmē. Tā ir atbildība par teikto vārdu, par tā iespējamo ietekmi uz cilvēku attiecībām, garu un dvēseli.

Cilvēces pieredzē ir izveidojušies daži principi, kuru ievērošana varētu būt ētiskas saskarsmes nosacījums.

Savstarpēja labvēlība, laipnība, uzticamība un atklātība (runa no sirds, dvēseliska runa).

Savas un citu pašcieņas saglabāšana, takts, morālā autoritāte, pārlicība par teiktā patiesumu un tā labumu cilvēkam (*gudrais ciena visus, muļķis tikai sevi*).

Runas neuzspiešana klausītājiem, atbilstība situācijai un morāles normām. Kā izteikt to, ko jūt klausītājs, kā – to, kas ielīkmo, apbur, kā glābt to, kas sevi pazudina, kā iedrošināt, uzmundrināt to, kurš netic saviem spēkiem? Ar savu runu kalpot un ticēt cilvēkiem, tautai, cilvēcei. (*"Vārdi. /*

Cik ir to vārdu, / Kas iekrīt zemē un dīgst? / Lielākā daļa pārdun / Kā negaiss neauglīgs, / Aizput kā putekļi palsi, / Kā nopļauta zāle vīst." Ā. Elksne)

Morālā katarse (grieķu val. *katharsis* – attīrīšana, šķīstīšanās). Nereti runa ir dialogs ar sevi, sirdsapziņas runa, tad svarīga ir pati iespēja izteikt to, kas iekšēji nospiež. Viktors Igo romānā "Cilvēks, kas smejas" saka, ka iekšā esošais vārds niez. Telpā izteikts tas atver drošības ventili. Cilvēks grib sevi izteikt, jo neizteiktais kā akmens spiež dvēseli.

Runas ētiskā vērtība nav atraujama no personiskās dzīves un darbības vērtības, no vārdu un darbu atbilstības. (*"Ar mēli debesīs, ar darbiem aizkrāsnē."*)

Deils Kārnegi par būtiskiem uzskata arī runas lakonismu, konkrētību un saprotamību. Japāņu skolās māca runāt laipni – kā templī, informatīvi – kā ierakstot datus datorā, īsi – kā dodot komandu uzbrukumam, kā arī māca divās minūtēs atbildēt uz jebkuru jautājumu.

Cilvēkam ir jāuzņemas morāla atbildība ne tikai par to, ko viņš gribējis pateikt, ko pateicis un kā pateicis, bet arī par to, kas no runātā uztverts. Pārāk klusās vai neskaidrās runas dēļ dažkārt klausītāji pat lielāko daļu no teksta neuztver. Augstskolās nereti nākas lūgt studentus semināros un eksāmenos runāt skaļāk. Daža ierēdņa standarta runas atgādina pēc viena mēra un fasona piegrieztus uzvalkus. Taču apmeklētājiem ir dažāda dzirde, uztvere, sapratne.

Monotona runa iemidzina, bet neinteresanta – skubina nodarboties ar kaut ko citu. Kādā kariķatūrā attēlots saimnieks, kas saka savam sunim: *"Klausies, Ringo, sēdi šeit un gaidi mani! Un nedomā nekur skriet, Ringo, citādi ..."* No suņa viedokļa teksts skan *"bla, bla, RINGO, bla, bla, bla, bla, bla, bla, bla, bla, bla, bla, RINGO, bla, bla ..."*

Cilvēks ir atbildīgs par vārdu: par saturu, kas tajā ielikts, par intonāciju, kā tas pateikts, par to, vai izraudzīts pareizais. Latviešu filozofs, pedagogs Pauls Dāle (1889–1968) par vārdu varu saka: *"Vārdi ir fiziskas un garīgas enerģijas un kustības nesēji un radītāji, to radītie dvēseles viļņojumi var turpināties bez gala un pat pieaugt spēkā, skaistumā un nozīmībā. Ir mīļi un silti vārdi, kas skar sirdi kā mātes vai drauga glāsts, un ir vārdi, kas iedur kā asi dzeloņi un rada dvēseles brūci, kas nebeidz asiņot un sāpēt visu mūžu. Reizēm cilvēks, kas šos vārdus izteicis, tik ļoti vēlētos, lai tie būtu palikuši nerunāti, bet atsaukt un izdzēst tos vairs nevar, un tie apsūdz un nebeidz sāpināt viņu pašu. (..) Ir vārdi, kas dzīvo tikai īsu brīdi – kolīdz izrunāti, tie beidz dzīvot un darboties, un citi vārdi gūst nemirstību no sava dzimšanas brīža, tos min un atkārto neskaitāmas reizes."* (Dāle P. Vērojumi un pārdomas. Par cilvēku un gara kultūru. – R.: A. Ūdra apg., 1944. – 111.–113. lpp.)

Savukārt Aspazija saka: *"Valodai ir dziļi vārdi, kuros kā kodols, ieslēgts cietā čaulā, slēpjas visa ētika, varbūt visa reliģija:*

Piedot,–

Atbrīvot,–

Atpestīt –

tie ir trīs vārti, kas jāatslēdz, lai cilvēks kļūtu pilnīgs. Bet cik ir to, kas to spēj?” (Kad meklē dvēseli... Aspazijas atziņas. – R.: Zvaigzne ABC, 1997. – 21. lpp.) Aspazijas teiktos vārdus varētu papildināt ar daudziem ētikas vēsturē un cilvēku attiecībās nozīmīgiem vārdiem: “cēlums”, “pateicība”, “pieklājība”, “augstsirdība”, “cilvēcība”, “labais”, “uzticība”, “atbildība”, “draudzība”, “mīlestība”, “godīgums”, “pašaižliedzība”.

Vārds var būt kā dāvana, pērle vai dimants, vai roze, sirsnīgs, mīļš, draudzīgs, apzeltīts vai apsudrabots, bet arī kā mīna vai lādiņš, kā *pielādēta pistole* (Ž. P. Sarts), kā zobena cirtiens, kā čūskas dzēliens, kā krupis vai kā ziepju burbulis. Sakāmvārdi vēsta, ka zobena cirstā brūce sadzīst, bet vārda cirstā – nesadzīst, ka no vārda krīt vairāk cilvēku nekā no zobena. Vārds var būt jēls, glumjš, smirdošs, naidīgs, draudīgs, drūms, histērisks, izmisis, lielmanīgs, truls, liekulīgs, salkans. Andrejs Belijs runā par nelabi smakojošu vārdu, pustēlu, pusterminu, kas ir ne šis, ne tas, *“pūstoša maita, kas izliekas dzīva (..)”* (Belijs A. Vārdu maģija // Karogs. – 1991. – Nr.1–2. – 218. lpp.). Viņš uzsver, ka bez godīguma, tiešuma, bez atklāti tēlainas, ziedošas valodas ejam apmāna un melu valodā, kas saindēta ar līķu indi. Jāpiebilst, ka ir vārdi, ar kuriem saistās traģēdijas, izpostītas dzīves, nevajadzīgi upuri: “naids”, “nodevība”, “neuzticība”, “vardarbība”, “Staļins”, “Hitlers”, “skopums”, “izšķērdība”, “liekulība”, “augstprātība”, “rupjība”, “žūpība”, “narkomānija”.

Ļevs Tolstojs vārdam veltījis daudz pārdomu, izmantojot arī tautas sakāmvārdus un ievērojamu domātāju atziņas (Толстой Л. Слово. Путь жизни. – М., 1993. – С. 294–303). Lūk, dažas atziņas: *“Vārds ir domas izteicējs un var kalpot cilvēku savienošanai un šķiršanai, tāpēc vajag uzmanīgi ar to apieties; Laiks paiet, bet pateiktais vārds paliek; Kad sadusmojies, klusē; Viens no pašiem bīstamākajiem un kaitīgākajiem vārdiņiem ir – “visi tā”.*” Diskutējama ir Ļeva Tolstoja vēršanās pret seno teicienu *“Par mirušiem runā labu vai neko”*: *“Cik tas netaisnīgi! Tieši otrādi, vajadzētu teikt: “par dzīviem runā labu vai neko”.* No cik daudzām ciešanām tas pasargātu cilvēkus, un cik tas viegli izdarāms!” Teikt uzmundrinoši labo cilvēkam ir svarīgi, tāpat kā nozīmīgi ir arī teikt skarbākus vārdus, bet vispirms personiski, ne publiski. Mirušajam veltītie vārdi ir vairāk domāti dzīvajiem piederīgajiem, radniekiem, draugiem, kolēģiem, kuri ļoti jūtīgi uztver aizgājēja vērtējumu.

Runas ētikā ir svarīga ticība cilvēkam, tautai, cilvēcei. Šī ticība atbilst ētikas priekšmeta divām pusēm: gan reālās dzīves un sadzīves tikumības stāvokļa kritiskam vērtējumam, gan arī morālās jābūtības meklējumiem īstenībā, cilvēku un sabiedrības neizmantotās potenciēs, dažkārt pat donkihотiskā tieksmē aicinot īstenot tās vērtības, bez kurām zūd dzīves īstā jēga, bet kuras pašlaik nav modē vai pat tiek izsmietas. Morāli grūti iedomāties bez zināma askētisma, aizliegumiem, paklausības. Ētiskums ceļ

cilvēku augstākā apziņas, garīguma līmenī. Domām un atziņām bagātajā filozofijas lekciju kursā Roberts Mūks raksta par augstāku apziņas stāvokli ar paaugstinātu vispārējo inteligenci, morālo spēku un atbrīvotību no egoistiskām emocijām. Viņš saka: "(..) mūsu spēja uztvert un izskaidrot lietas ir atkarīga no cilvēka apziņas kvalitātes. (..) Cilvēce, šķiet, ir nonākusi bīstamā situācijā tikai tāpēc, ka tā ir samierinājusies ar zemāku apziņas līmeni. (..) kritiskais jautājums ir: vai modernais cilvēks spēs izmantot meditāciju tādos pašos nolūkos, kā to darīja tradicionālo kultūru cilvēks, kam šajā ziņā palīdzēja garīguma attīstību veicinoši morāles kodi." (Mūks R. Filozofija. Dvēsele – tilts starp Rietumu un Austrumu reliģijām. – R.: Zvaigzne ABC, 2001. – 50.– 51. lpp.) Nozīmīgs ir aicinājums: "(..) palīdzēt individam redzēt cauri ilūzijām un skaidri apzināties viņa pašreizējās situācijas nozēlojamību un iespējamās pilnveidošanās diženumu." (Turpat, 49. lpp.)

Runas ētika reizē ierobežo cilvēku, prasa noteiktu aizliegumu (tabu) ievērošanu un reizē dara brīvāku un radošāku, atbrīvojot no meliem, liekulības, savtīguma, verdzības. Ētiskums runā neattiecas tikai uz vārdu un tekstu, bet gan uz visu personību. Nereti galvenais nav pats vārds un teksts, bet intonācija, kas slēpjas aiz teksta. Tā pauž cilvēka dvēseles bagātību, pārdzīvojumu un motivāciju.

Retorika (grieķu val. *rhētorikē*) ir daiļrunas un pārliecināšanas māksla. Mūsdienās tā kļuvusi par runas optimizācijas teoriju, par argumentācijas mākslu. Retorika savā 2500 gadu vēsturē pārdzīvojusi uzplaukuma un krīzes posmus. Senajā Grieķijā uzmanības centrā bija domas audzināšana, kas meklē patiesību, un vārda audzināšana – retorika, kas māca pārliecināt. Retoriku mācīja ne tikai aktieriem, bet to apguva arī filozofi un valsts darbinieki. Cicerons pat uzskatīja, ka īsts orators un filozofs ir viens un tas pats. Viduslaiku beigās pēc skeptiskas attieksmes pret retoriku sākās tās uzplaukums. Septiņas brīvās mākslas tālaika universitātēs veidoja trīvijs – gramatika, retorika, dialektika – kā nepieciešams bakalaura programmas kodols un kvadrīvijs – aritmētika, ģeometrija, mūzika un astronomija – kā maģistrantūras pamats. Interesanti, ka retorika turpmākā attīstībā pāriet mūzikā, dziesmā. Senajā Grieķijā Homēra eposus "Iliāda" un "Odiseja" nevis vienkārši runāja, bet parasti skandēja pusdziedošā balsī liras pavadībā, paužot mīlestību un cieņu pret pagātnes notikumiem. Japānā līdz 1868. gadam svarīgākie valsts dokumenti iedzīvotāju zināšanai bija uzrakstīti dzejas veidā. Vārdu pāreja dziesmā, sevis izteikšana dziesmā dod cilvēkam papildu dzīves pārdzīvojuma izjūtu, papildu atdevi un enerģiju. Balss un atbalss vieno cilvēkus ar debesīm un ar to, kas zem zemes. Cik bagātīgs ir latviešu tautasdziesmu pūrs un spēja sadziedāt ar visu dabu, kas mūsu senču priekšstatos bija dzīva un apgarota.

Jaunie laiki nāca ar centieniem pēc iespējas zinātniskāk, objektīvāk, matemātiski precīzāk izteikt īstenību. Retorikai pārmeta pārmērīgu

valodas izskaistinājumu, izpušķojumu, artiskumu, samākslotību, pat amorālu vārda mākslas izmantojumu, ne lai uzvarētu patiesība, bet lai gūtu uzvaru vārdu kaujā. Jau antīkajā pasaulē blakus retorikas cildinājumiem ir arī tās kritika, jo daiļruna, pārliecināšanas māksla var attālināties no patiesības, no godīguma. Mišels de Montēns saka: "*Romā daiļrunība visvairāk uzplauka tad, kad sabiedriskās lietas bija vissliktākajā stāvoklī (..), gluži tāpat kā neapstrādātā un nolaistā tīrumā viskūplāk sazaļo nezāles. (..) Masai ir raksturīga mulķība un vieglprātība, kas to ļauj vest vienalga kurp, un, apburta ar skaisto vārdu saldo skaņu, tā nav spējīga ar saprāta palīdzību novērtēt un izprast lietu īsteno būtību.*" (Montēns M. de. Esejas: Fragmenti no I un II sēj. – R.: Zvaigzne, 1982. – 94. lpp.) 17. un 18. gadsimtā pret retoriku uzstājās Renē Dekarts, Baruhss Spinoza un Imanuels Kants. I. Kants un J. G. Fihte ievēroja plaisu starp patiesību un iedarbību. Cik bieži cilvēkus ir apkrāpuši, maldinājuši veiklie mēles varoņi! B. Spinoza dabīgo valodu uzskatīja par nepilnīgu zinātniskai patiesības izteikšanai. Blēzs Paskāls aizstāvēja dabīgo valodu kā veidojumu, kas prasa citu analīzi nekā zinātniskā valoda. Retoriku aizstāvēja tās vēstures pasniedzējs Frīdrihs Niče. Eiropas universitātēs retorikas kā pamatdisciplīnas pasniegšana tika izbeigta 19. gs. beigās, pārvēršot to par starpdisciplināru zinātnisku priekšmetu.

Zināma retorikas atdzimšana vērojama mūsdienās, kad neoretorika uzstājas kā argumentācijas māksla, kad svarīga loma ir referentiem (ziņotājiem), kad politiķi duelējas vārdu kaujās, kad runas māka kļūst par nepieciešamu nosacījumu daudzu darbu veiksmīgai izpildei. Saka, ka katrai revolūcijai ir savī oratori. Neoretorika ir runas komunikācijas māksla ar dažādiem saskarsmes veidiem: slēgto (ierobežoto), atklāto (ar zināmiem ierobežojumiem, konfidencialitāti), neierobežoti atklāto saskarsmi.

Mūsdienu komunikācijā darba efektivitāte saistīta ar savlaicīgu patiesas informācijas iegūšanu, ar tādu informācijas atlasīšanu, kas dod nepieciešamo informāciju milzīgajā informācijas jūrā, kas paver iespējas tekstu, informāciju pareizi novērtēt saistībā ar citu tekstu, ar kontekstu, situāciju, kas dod iespēju tekstu izklāstīt loģiski, nedivdomīgi, pēc nozīmīguma subordinēti.

Noteikti runas orientieri aptver visu cilvēka dzīvi (sk.: *Клинтон Гардер. Между Востоком и Западом.* – М., 1993).

1. Imperatīvā, pamudinošā runa, kas cilvēkus orientē uz nākotni, jābūtību. Tādi ir reliģiskie baušļi, morālās normas un principi, politiskās deklarācijas.

2. Subjektīvā runa orientē uz iekšējo pasauli, iekšējo runu – monologu, uz atbildību, sirdsapziņu, iekšējo dzīves apjēgumu, lūgšanu.

3. Vēstošā jeb trajektorijas runa ir orientēta uz pagātnes saglabāšanu. Tā ir iešana nepabeigtā pagātnē. Tās turpinājums un apjēgums ir šodienas aktualitāte. Krievu filozofs, publicists un dzejnieks Vladimirs Solovjovs

(1853–1900) esejā “Progresā noslēpums” redz to nākotnes un pagātnes savienojumā ar personisko, iekšējo *Es*. Līdzībās runājot – mežā apmaldījies mednieks nespēj pats atrast taku, atbaidošā vecene piesolās palīdzēt, ja to pārnesīs pāri upes braslam. Sākumā medniekam ir tāda sajūta, it kā viņš nestu zārku ar nelaiķi, bet vēlāk sieviete kļūst aizvien vieglāka, jaunāka un daiļāka. Tāpat arī nest pagātni sevī nav viegli, bet tā daudzkārt glābj no mūžīgiem maldu atkārtojumiem. Pagātnes un nākotnes savienojumā cilvēkā dzimst sirdsapziņa.

4. Objektīvā runa orientēta uz ārējās pasaules pilnīgāku, patiesāku atklāsmi neatkarīgi no runātāju subjektīvām izjūtām un interesēm.

Runas var būt gan oficiālas (zinātniskās konferencēs, tiesā, parlamentā, darba ziņojumos), gan neoficiālas (viesībās, ikdienas sadzīvē).

Vārdu meistars Honorē de Balzaks vārda spēku redzēja tēlā. Viņš saka, ka rūdas racējam dabūt zeltu no zemes dzīlēm ir vieglāk, nekā mums no valodas dzīlēm iegūt mūsu tēlus. Dzejnieks Aleksandrs Vozņesenskis pat ierosināja skolās pirms literatūras mācīšanas ieviest kursu par tēlu. Tēlaina runa, tēlaini priekšstatī palielina atcerēšanās iespēju. Runu vajag ne tikai dzirdēt, bet arī redzēt. Tēla pirmatklājējs salīdzināms ar cilvēku, kas pirmais ieiet ar sveci tumšā telpā, radot citiem orientācijas iespējas. Pēc tam var nākt simtiem ar svecēm, padarot telpu gaišāku, bet izšķiroša loma bija pirmajam iegaismojumam.

Cik domu un izjūtu bagāts ir taisnības attēlojums dievietes Temīdas izskatā! Tavi labie un sliktie darbi tiek svērti, zobens ir kā soda simbols, bet aizsietās acis – objektivitātes mērs. Romieši uzticību (*Fides*) attēloja ar vārpām un augļiem pārpilnu grozu, vienprātību (*Concordia*) ar pilnības ragu; godu un vīrišķību (*Honor* un *Virtus*) apbruņotus; cerību ar puķi rokā; kaunību – biezā apsegā. Arī daudzu cilvēku vārdu izcelsme ir saistīta ar kādu tēlu: Lūcija – gaisma, Solvita – saule + dzīve, Roberts – slava + spīdošs, varens; Felicita – laime, Fēlikss – veiksmīgs, laimīgs; Dagmāra – kas slavā mirdz, Edmunds – mantas sargs; Ērika – goda valdniece; leva – dzīvības devēja; Alma – barotāja; Anna – pagodinātā, arī mīlīgā; Apolonijs – gaismas nesēja, Kārlis – varonis, vīrs; Oskars – Dieva šķēps; Pēteris – akmens, klints; Valērija – spēcīgā; Sofija – gudrība; Valija (Valentīna) – veselīgā. Daudzām tautām populārs ir uzvārds Kalējs (angļiem Smits, vāciešiem Šmits, krievi Kuzņecovs, ungāriem Kovāčs, igauņiem kalējs (*sepp*) ir visdažādākās variācijās: *kellasepp* – pulksteņmeistars (pulksteņu kalējs); *pottsepp* – podnieks (podu kalējs); *rātsepp* – drēbnieks (drēbju kalējs).

Bet kā vārdus savirknēt teikumā, lai tie visatbilstošāk izteiktu mūsu domas, raksturotu cilvēkus? Ir teiciens, ka prozā vārdi ir sakārtoti vislabākajā kārtībā, bet dzejā ir vislabākie vārdi to vislabākajā kārtībā. Parasti mēs esam tālu no šī ideāla. Jānis Jaunsudrabiņš par saviem ceļojuma iespaidiem saka: “*Lai visu pateiktu, kā tu vēlies, ir vārdiem par maz spēka (..) es*

varu tikai pasviest gaisā vienu otru epizodi, tālu ne raksturīgāko. Tas moku mudžeklis, kas katram cilvēkam krūtīs, paliek vai nu pagalam neredzams, vai labākā gadījumā pavīd skumjā smaidā." (Jaunsudrabiņš J. Es stāstu savai sievai // Kopoti raksti. – R.: Liesma, 1984. – 12. sēj. – 278. lpp.)

Biznesā, reklāmā rūpējas, lai lielāku efektu panāktu ar mazāku vārdu skaitu, vienkāršākiem vārdiem, ar īsākiem vārdiem, ar tēlainību, nezaudējot svarīgumu, nozīmīgumu, lai teksts būtu dzīvāks, tiešāks. Ētiski svarīgi būtu rūpēties par to, lai teksts, pārliecinošā runa būt patiesa, godīga, bez meliem un blēdīšanās.

Vācu zinātnieks Alfrēds Molers aplūko simts pārliecinošas retorikas likumus (Mohler A. Die 100 Gesetze überzeugender Rhetorik. 3. Aufl. – München, 1989). Izvēlēsimies un ilustrēsim dažus no tiem.

Svarīga ir vārdu izvēle, ņemot vērā to nozīmes dažādu izpratni. Tā, piemēram, vārdu "demokrātija" atšķirīgi izprot amerikāņi un ķīnieši; vārdu "katolicisms" – katoļi un ateisti. Īpaša uzmanība jāveltī svešvārdiem un terminiem, iespējai tos izteikt saprotamā valodā. Piemēram, menedžeri latviski var saukt par vadītāju, brokeri – par starpnieku, mārketingu – par tirgzinību. Zināma augstprātība parasti nāk no speciālistiem, kuri nereti nepiemērojas nespeciālistu izpratnei, piem., dažkārt pacienti nesaprot ārstu terminoloģiju. Svešvārds ir kā neskaidrs foto, piemēram, ne reti lietotais vārds "bohēma" (franču val. *bohème* – čigānu dzīve) nozīmē gan materiāli nenodrošinātu dzīvi, gan brīvo profesiju ļaužu dzīvi, gan vieglprātīgu, izlaidīgu dzīvi.

Vizuālie un audiovizuālie palīg līdzekļi atvieglo uztveri un atmiņas vērtību. No tikai dzirdētā atmiņā paliek vidēji ap 10 %, no tikai redzētā – ap 20 %, no dzirdētā un redzētā – ap 40–50 %, bet no tā, kur cilvēks aktīvi līdzdarbojas, – pat 80–90 %.

Pārliecinošā runa ir iekšēji un ārēji brīva runa ar iekšējas drošības izjūtu. Ar ārējo mieru var panākt arī iekšējo. Liela uzmanība jāveltī runas sākumam. Labs starts rada drošības sajūtu. Nereti lasītāji īpašu uzmanību veltī teksta sākumam. Ja tur nekas prātīgs nav pateikts, tad ir mazas iespējas, ka kaut kas vērtīgs būs arī pašā tekstā.

Dažādiem cilvēkiem atšķiras runu gatavošanas un teikšanas spējas un ieradumi. Citiem padodas spontānas runas, citiem – rūpīgi sagatavotas un izplānotas. Tā Lielbritānijas premjerministrs Vinstons Čērčils bija izcils spontānu un brīvas improvizācijas runu meistars. Otrā pasaules kara sākumā, kad Angliju apdraudēja vācu armijas iebrukums, kad tika bombardēta Londona un citas pilsētas, V. Čērčils uz jautājumu "Kāds ir mūsu mērķis?" bez vilcināšanās atbildēja: "*Uzvara, uzvara par katru cenu, uzvara, lai cik ilgstoša un mokpilna tā būtu!*" (vārds "uzvara" nemitīgā kāpinājumā). Pētījumi tomēr parāda, ka V. Čērčils ļoti rūpīgi un atbildīgi ir gatavojis savas runas, paredzot iepriekš iespējamus jautājumus.

Jāatzīst, ka rakstīšana piespiež skaidrāk domāt, taču nav ieteicams uzrakstīto lasīt bez tieša runas kontakta ar auditoriju.

Vienmēr ir jādoma par runas pamatmērķi, pamatideju, "sarkano pavedienu", kas vijas cauri visai runai. Skaidra runas uzbūve ir kā ceļa spieķis, kā ceļamās mājas pamats. Vēlams skaidri pasacīt, par ko būs runa. Teikto vajadzētu pamatot, nevis vienkārši apgalvot. Aplūkojamo jautājumu jācenšas padarīt dzīvāku ar piemēriem, jo labs piemērs dažkārt var pateikt vairāk nekā tūkstotis vārdu. Runā nevajadzētu pieļaut tukšas frāzes, seklumu, it sevišķi nobeigumā.

Joprojām šodienīgi ir uzdevumi, ko runātājam izvirzīja antīkā retorika. Iegūt klausītāju labvēlību, uzticību.

Izklāstīt pašreizējo situāciju.

Parādīt iespējas, labumus, priekšrocības, ko paver situācija.

Pamatot priekšlasījumu.

Iepriekš paredzēt iebildumus un uz tiem atbildēt.

Aplūkot lietas un parādības koptvērumā.

Iekvēlināt, sajūsmināt!

Aicināt aktīvi darboties.

Mērķtiecība ir pamatzudevums, līdzeklis tā sasniegšanai – lakonisms. Stāsta, ka Spartā, kad sūtnis no Samas teicis garu runu, spartieši beigas nesapratuši, jo sākumu jau bija aizmirsuši.

Vajag vienkārši runāt, bet komplicēti domāt, ne otrādi. Sarežģītai runai ir dažādi cēloņi. Jauno zinātnieku aprindās to izraisa cenšanās runāt pēc iespējas zinātniskāk, gudrāk ("*.. inkubi un sukubes ir divas komvertablā hermafrodīta spektrālās formas, kas pieņem te fallisku, te vaginālu formu*" – citāts no laikraksta). Svešvārdu neizprotamā lietošana dažkārt dod materiālu anekdotēm: "*Kas tas tāds "antropomorfa dendromutants?"*" Atbilde skan: "*Buratīno zinātniskais nosaukums.*" Arī jautājuma būtības neizpratne sarežģī runu. Franču rakstnieks Fransuā Rablē (ap 1494–1553) ironiski apraksta kāda studenta runu (diemžēl tulkojums dod tikai daļēju iespaidu): "*Rītos un vakaros mēs transversējam Sekvanu, promenējam pa urbāniskiem laukumiem (..) un kā īsti skaistmīļi cenšamies iegūt sievišķā seksa reprezentantu benovelenci. (..) Pēc zināmiem intervāliem mēs vīzītējam [seko vesela virkne svešvārdu – A. M.], kur veneriskā ekstāzē liekam lietā savus ģenitāliskos instrumentus ar jo draudzīgām hetērām, (..) pirms auroras stari iluminē horizontu. (..) Dieva vārds, Pantagriels vairs nenocīnās, – es tevi mācīšu runāt cilvēka mēlē!*" (Rablē F. Gargantija un Pantagriels. – R.: Liesma, 1965. – 157. lpp.) Augusts Oktaviāns no nedabiskas un samākslotas runas ieteica tik rūpīgi vairīties kā kuģa vadītājam no zemūdens klints. M. de Servantess raksta, ka Donam Kihotam sarežģītie teikumi šķita kā īstas pērles. "*No šādiem teikumiem mūsu bruņinieks zaudēja savu veselo saprātu un pavadīja nakts bez miega, lai noskaidrotu un izlobītu šo vārdu jēgu, kaut gan to nespētu atrast un izprast pats Aristotelis,*

ja viņš šādā nolūkā pieceltos no kapa." (*Migels de Servantess Saavedra. Dons Kihots. – R.: Zvaigzne, 1978. – I d. – 26. lpp.*)

Klaivs Steipls Luiss (1898–1963) savā paradoksāli pamācošajā grāmatā "Skrūvšņores vēstules" liek pieredzējušam velnam dot padomus jaunajam kārdinātājam. Tas iesaka konkrēto domu gājienu samudžināt, veidot vārdu mudžekli: "*Pagaidām gādā, lai viss viņa prātiņš būtu tāds miglains, un tu varēsi uzjautrināties mūžībā, radot viņā to īpašo prāta skaidrību, ko dos Elle.*" (*Luiss K. S. Skrūvšņores vēstules. – R.: Klints, 1998. – 16. lpp.*)

Retorisks jautājums ir uzstāšanās garšviela. Ieteicams jautāt klausītājiem, pat ne vienmēr gaidot atbildi.

Uzmanīgi jālieto mēs forma, kaut tā rada saistību ar klausītājiem, tā var pārvērsties arī par viltus naudu (lektora apgalvojumam, ka mēs visi tā domājam, var sekot publikas iebildumi).

Svarīgs runas līdzeklis ir atkārtojums (*pilieni izdobj akmeni; atkārtošana – gudrības māte*). Ādolfs Hitlers propagandu raksturoja kā mūžīgo atkārtošanas mākslu. Taču atkārtošana, ja tā ir pārmērīga un notrulinoša, var radošā garā izraisīt pat fizioloģisku nepatiku. Metodikas māksla ir atkārtot neatkārtojoties, t.i., katru atkārtojumu saistīt citā skatījumā, salīdzinājumā, aspektā (kā iepriekš minētā piemērā ar V. Čērčila atkārtoto vārdu "uzvara"). Bet var būt atkārtojumi, kas liecina par valodas nabadzību un nespēju vai nevēlēšanos uzturēt sarunu: "*Kā dzīvo? – Normāli. – Kā ar mācībām? – Normāli. – Kā ar veselību? – Normāli. – Dīvaini tu runā. – Kāpēc dīvaini? Normāli runāju.*" Muļķība, atkārtota miljoniem reižu, ir un paliek tikai muļķība.

Uzmanīgi būtu jālieto suģestējošie formulējumi. Kādus vārdus labprātāk dzirdētu sieva no vīra, meitene no sava drauga, kad tā jautā: "*Vai tu mani mīli?*" Atbildes veids, intonācija var palikt atmiņā uz mūžu. "*Droši vien es tevi mīlu.*" / "*Tev jābūt pārliecinātai, ka es tevi mīlu!*" / "*Es tevi mīlu!*" Liekas, ka īsti pieņemams ir tikai pēdējais variants, bet dzīvē var arī būt tā, ka pirmais variants var būt pateikts, mīļi jokojoties, bet trešais – ironiski, pat sarkastiski, vulgāri. Suģestējoši uz visu mūžu var iedarboties teiciens: "*No tevis nekas neiznāks!*" Vienam šāds teiciens var radīt spītu, lai pierādītu pretējo, citam – sagraut dzīves mērķi, pamatorientāciju. Atsevišķu domātāju, rakstnieku izteiktie vārdi ir kļuvuši par veselu laikmetu suģestējošu devīzi, piemēram, V. Šekspīra "*Būt vai nebūt!*". Dramatisku skanējumu latviešu tautā ir ieguvuši Kārļa Ulmaņa vārdi 1940. gada 17. jūnijā, sākoties padomju okupācijai: "*Es palikšu savā vietā, jūs palieciēt savās!*"

Neirolingvistiskajā programmēšanā par suģestiju sauc slēptās mērķtiecīgās iedarbības procesu. Suģestējošie elementi ar reklāmas, provokatorisku jautājumu un citu informācijas veidu palīdzību uz psihi iedarbojas nemanāmi, veido smadzenēs noteiktu mērķu kodus, pārņemot svešu uzvedības stereotipu, nereti cenšoties cilvēku pārvērst patērētājā, pat

noziedzniekā. Aicinājums kļūt bagātam, gūt panākumus, baudīt dzīvi par jebkuru cenu, izmantojot jebkurus līdzekļus, ir sociāli un morāli ļoti bīstami saukļi, kas jo efektīvāk darbojas haosa un dezinformācijas apstākļos (sk.: *Zālīte I., Daugmalis V. Mijkrēšļa zona: informatīvais karš. – Neatkarīgā Rīta Avīze. – 1999. – 5. marts*).

Cilvēka rakstura atklāsmē, kultūra labi vērojama diskusijās, publiskās pārrunās. Ar iebildumiem pret paustiem uzskatiem vienmēr jārēķinās. Iebildumi var būt gan kā labs papildinājums, gan kā jautājuma aplūkojums citā aspektā, gan arī kā viedokļa kritika. Lektoram, īpaši postsociālistiskās valstīs, jārēķinās ar visnegaidītāko publiku, ar visnegaidītākajiem cilvēkiem, ieskaitot saērcinātā, paceltā balsī izteiktu ne tikai iebildumu, bet pat šķietami nevainīgu jautājumu. Kādreiz, padomju laikā, igauņu kolēģi uzaicināja mani lasīt lekciju Tallinā. Pirms lekcijas viņi brīdināja, ka starp klātesošajiem ir kāds, kurš mēdz asi, neiecietīgi kritizēt jebkuru lektoru, ka viņiem nav izdevies šo cilvēku pāraudzināt. Bet citādi viņš esot sabiedriski aktīvs cilvēks un sūdzības par lektoriem nekur nesniedzot. Biju pateicīgs par šādu iepriekšēju informāciju un atklāti diskutēju ar šo cilvēku arī pēc lekcijas. Dažs cilvēks pat neapzinās, ka runā īgni, saērcināti, ka jau izveidojies paradums tā runāt. Starp klausītājiem mēdz būt arī tādi, kuri neatkarīgi no lekcijas tēmas visu runu centīsies novirzīt vienā, savu interešu virzienā vai arī par visu vari uzspiest lektoram savu viedokli. Padomju laikos lektoriem nācās dzirdēt arī tādas replikas kā *"Jūs lejat ūdeni uz ienaidnieka dzirnavām! Jūsu teikto ar prieku uzklausi Bonnā vai Vašingtonā (resp., ienaidnieki)"*.

Dažkārt lektoram kāda notikuma vai situācijas dēļ nākas kardināli pārorientēties. Tā kādreiz, kad domās biju sagatavojies runāt par diezgan sarežģītām filozofiskām problēmām, pirms lekcijas man atvainojās un teica, ka klausītāji ir kurlmēmie ar četru klašu izglītību, ka jārūnā pēc iespējas vienkāršāk, lai teikto var viņiem pārtulkot žestu valodā. Lielais satraukums izgaiss, kad ieraudzīju neparasti sirsnīgu, pretimnākošu auditoriju. Lektora panākumi nav domājami bez auditorijas atsaucības, ko nereti ir grūti iegūt. Dažkārt rūpīgi, pēc labākajiem metodiskajiem norādījumiem un paraugiem gatavota lekcija beidzas neveismīgi. Atsvešinātība no auditorijas, ko neizdodas pārvarēt pārrunu sākumā, ir grūti pārvarama arī turpmākā gaitā. Dažkārt šķietami veiksmīgi uzrakstītais lekciju teksts izrādās grūti uztverams auditorijai. Lai cik veiksmīga ir bijusi iepriekšējā lekcija, tā nav garantija arī nākamajai. Ir arī paradoksāli gadījumi, kad pēc šķietamas izgāšanās dzirdi labas atsauksmes, bet pēc "triumfa" – bargu kritiku. Dzīve dažreiz piespiež atrasties neparastās situācijās. Konservatorijā kādas lekcijas laikā aktieru nodaļas studentiem ienāca jauneklis, pieklājīgi atvainojies, piesēdās pie klavierēm un piedāvājās muzikāli pavadīt lektora runu. Lai gan izpildījums bija lielisks, tas bija grūti savienojams ar lekcijā paredzēto runu. Pateicos par spēli, un arī izpildītājs atvainojies

aizgāja. Izrādījās, ka tas bijis kādreizējs talantīgs students, kas psihiskas slimības uzliesmojuma laikā ierodas sniegt savu priekšnesumu.

Teoloģijas doktors, profesors Staņislavs Celestīns raksta par dialogu kā kristiešu piedāvājumu mūsdienu pasaulei. Dialoga mākā viņš iekļauj prasību sākt ar vieglāko un to, kas mazāk šķir, konstatēt kopīgo, tiekties uz sadarbību, izturēties kā līdzīgam pret līdzīgu, meklēt kopīgo pieredzi, vienam otru atbalstīt, pamatoties uz daudzveidības principu, uz patiesību un vērtību hierarhijas principu, uz identitāti un pārmaiņu principu (sk.: Kristietība pasaules kultūrā. Zinātniska konference. 2000. g. 12.–14. maijs. – R.: Vārds, 2000. – 102.–103. lpp.). Svarīgi ir diskusijās nošķirt patiesības dažādu ceļu meklējumus, principiālos strīdus no personību aizskarošām replikām, no dienesta stāvokļa un pārkuma demonstrējuma. Svarīgi ir polemikā saglabāt labas cilvēcīgas attiecības, lai pat pēc diezgan asa strīda varētu draudzīgi kopā iedzert kafiju.

Bīstami ir dialogu pārvērst monologā vai arī tukšā, neargumentētā, bezmērķīgā sarunā, vai vispārzināmu patiesību atkārtošanā. Svarīga ir lektora atbildība par laiku. Te noder vienkārši aprēķini. Ja auditorijā ir piecdesmit cilvēku un notiek divu stundu saruna, tad kopīgais laika patēriņš ir simts cilvēkstundu jeb vairāk nekā divas darbdienas nedēļas, pārrēķinot uz vienu cilvēku. Vai neatgriezeniski atņemtais laiks līdzsvarojas ar devuma vērtību? Personiskā un citu laika izmantošana ir būtiska atbildības sastāvdaļa.

Ētiski svarīgi ir iejusties vājākā lomā, prast aizstāvēt vājāko pret pārspēku un netaisnību, runāt to vārdā, kas paši to nespēj vai baidās. Jāprot arī viegli, neaizvainojoši pieskarties delikātām problēmām, piemēram, apspriežot nacionālo jautājumu, it sevišķi jau dažādu tautību pārstāvju klātbūtnē, izsakot kritiku vecākiem bērnu klātbūtnē. Ir jautājumi, kas var tikt uztverti sāpīgi, piemēram, kāpēc neesat precējusies, kāpēc jums nav bērnu. Intuitīvi ir jājūt, kādus sarunas tematus cilvēks nevēlas apspriest. Uzklusot cilvēku dzīvesstāstus, ir jūtams, par ko savā dzīvē cilvēks nevēlas runāt, ko cenšas apiet. Dažkārt cilvēks atklāti pasaka, ka nevēlas skart pārāk sāpīgas atmiņas un no jauna uzplēst rētas dvēselē.

Robeža starp korektu un nekorektu sarunu ir ļoti plūstoša. Jautātāju, kaut arī viņš nav pietiekami taktisks, aizskart kā personību, izsmiet, pazemot, kompromitēt jau nozīmē pašam sevi kompromitēt. Tāpat kā karote darvas var sabojāt mucu medus, tā jauns vārds var izjaukt labas sarunas atmosfēru. Bet ne pret visu jābūt iecietīgam. Arī tolerancei ir robežas. Nevar pieļaut vardarbības, amorālisma, noziedzības sludināšanu.

Pateicība par uzdoto jautājumu, par izteiktām domām, par uzmanīgu klausīšanos, pat par kritiku tuvina lektoru auditorijai. Ir sakāmvārds: *"Ko nevar samaksāt ar naudu, samaksā ar pateicību."* Pateicība par materiālu palīdzību ir pašsaprotama lieta, bet svarīgi ir pateikties arī par labu vārdu, par interesantu jautājumu, domu, atcerēšanos, apciemojumu. Pateicībā

vārdi mēdz biedroties ar neverbālās izteiksmes līdzekļiem, piemēram, japāņi pateicību izsaka ar paklanīšanos, indiešiem ir dažāda pateicības gradācija: pie krūtīm pieliktas rokas ir sveiciens un pateicība no sirds kā līdzīgam ar līdzīgu; pie pieres pieliktas rokas izsaka pateicību par gudrību, garīgumu, ko devuši vecāki, skolotāji, sarunu biedri; virs galvas paceltas rokas nozīmē dievišķu sveicienu un pateicību, vēlējumu, lai tev palīdz mums pāri stāvošie spēki un gari.

Uzmundrinājums jautāt, izteikties, iebilst ir svarīgs, ne tikai lai aktivizētu sarunu biedrus, bet arī lai mudinātu ticēt saviem spēkiem, lai veidotos saskarsmes prasme. Dogmatisms parasti ir bailu radīts, bailes izteikties. Jaunrade nav domājama bez saprātīga riska. J. V. Gēte pat saka, ka mācības dara daudz, bet uzmundrinājums – visu! Pašam jādeg par kaut ko, lai arī citus iejūsminātu.

Arvien svarīgs ir teiktā rezumējums. Pirms tā ir vietā pauze, intervāls aiz teksta.

Atzišanās ir garīguma maize. Atzīt savas kļūdas, savu nepilnību, atiecīgu jautājumu nezināšanu ir cilvēcīgi saprotama lieta. Bet... dzīvē ir vērojams paradokss, daudz zinošais parasti vairāk apjēdz savu zināšanu ierobežotību un nepilnību nekā maz zinošais. Gudrajam sokrātiskā atzišanās nezināšanā nemazina tā autoritāti. Laodzi saka: "*Tā arī apskaidrotais, / Nekad viņš necenšas būt liels, / Tādēļ spēj dižens būt.*" (Laodzi. Sacerējums par Dao un De (Daodedzin). – R.: Zvaigzne, 1986. – 69. lpp.) Gotfrīds Vilhelms Leibnics it kā spēlējās ar ģeniālām idejām, to bija daudz. Bet ko darīt tam, kam ir tikai viena ideja, un to pašu kritiķi cenšas iznīcināt?

Dīvaini, bet dažkārt klausītājus vairāk saista jauns lektors vai lektore, kas sāk risināt jaunu tēmu, nevis pieredzējis lektors, kuram tēmas izklāsts vairs nesagādā grūtības. Viņš jau runā mehāniski, īpaši vairs nedomājot, jautājums viņu nesaviļņo, neiedzen strupcelā, un nav vairs jūtams, kā top doma, kā rodas ideja. Klausoties izcilus, radošus lektoros, nāk prātā Laodzi teiktais: "*Liela daiļrunība šķiet kā neprasmīga runāšana.*" (Turpat, 83. lpp.) Runa var neatbilst labas runas metodiskām prasībām, dažkārt ir šķietamas novirzes no tēmas, ātru runu nomaina ilgstošas pauzes, seko ne visai skaidrs formulējums, kas vēlāk tiek labots, bet klausītāji ir kā elektrizēti. Viņi piedalās radošā procesā, jaunas domas, jaunu ideju dzimšanā, aizrautībā, dziļas domāšanas procesā, kur vēl ir haoss, bet no tā jau šķīļas jaunas kontūras. Runātājs ir "ielīdis" problēmā, gandrīz vai aizmirsis klausītājus, bet tie ir "uz viena viļņa" ar runātāju. Aplausi oratoru izbrīna, atgriež realitātē, kaut gan tik daudz vēl ir nepateiktā, tik daudz vēl ir neskaidrību, ko gribas vienatnē vai tuvu cilvēku vidū vēlreiz apspriest. Tādas domas savā laikā izraisīja filozofu Sergeja Averinceva (1937–2004) un Meraba Mamardašvili (1930–1990) lekcijas. Tās iejūsmināja, izglītoja, audzināja un lika apzināties, cik tālu no pilnības esi tu pats un cik pilnība var būt dažāda, dažkārt pat paradoksāla. Šādu izcilu runu paradoksālās dabas

noslēpumu atklāj izcilais pedagogs un filozofs Sergejs Hesens (1887-1950): *"Vārds, kurš pilnībā izsaka visu, ko gribēja teikt, aiz kura klausītājs nejūt neko neizteiktu, ir virspusējs un sekls, maz runājošs vārds. Visa runas māksla ir spējā aiz izteiktā izjust neizteiktā dziļumu, jo izteiktais ir tikai niecīga daļa (...). Tikai tādi vārdi satrauc, virza, pamāca, (...) slēpj sevī citu zināšanu veselumu."* (Гессен С. И. Основы педагогики. – М.: Школа-Пресс, 1995. – С. 245.)

Nereti ir runas, kuras iztop seklībai, modes vajībai, nevis tuvina, bet attālina no būtības apjēguma. Runa atgādina putnu, kas cenšas aizvilināt prom no ligzdas. Ir vienkāršība, ir kontakts ar auditoriju, demokrātiska attieksme, ir interesantas detaļas, žēl tikai, ka nav dziļuma.

Balss rada noskaņu. Mātes teiktais mazam bērnam var būt viņam nesaprotams, bet balss var ieaijāt, var apmīlot, var arī rāt. Daža runa atgādina negaisu: tur ir zibens un pērkons, lietus brāzmas. Cita runa ir kā klusā, mierīgā, pussnaudā esošā daba pēc lietus, kad viss dīgst, ņemas spēkā it kā nemanāmi, bez ārējiem efektiem, uzburot brīnumu. Kāds tiesnesis hokeja spēlē sodījis sportistu par rupju izrunāšanos, nesaprazdams teiktos vārdus, bet balss noskaņa jau runājusi pietiekami skaidri. Noskaņa jau jūtama ne tikai skaņā, bet arī skatienā, izturēšanās veidā.

Sekmīgai saziņai ir svarīgs klausītāju uztveres spējam atbilstošs runas temps. Spāņu, itāliešu, franču runas temps vidēji ir ievērojami ātrāks par latviešu runas tempu. Parasti svarīgākais tekstā tiek pateikts gausākā tempā un akcentējot domu. Diemžēl viena otra runa atgādina ātrvilciena traukšanos, ignorējot stacijas, brīdinājuma signālus un brauciena mērķi.

Dažs runātājs skaidri pasaka tikai vārdu sākumu. Pēdējo zilbju "norīšana" var liecināt par zināmu nevērību pret klausītājiem un par paša runātāja pavisrību, bet, kas norij zilbes, norij domu.

Runas skaļums būtu jāpiemēro telpas lielumam, sacītā svarīgumam. Protams, jāievēro drošības apstākļi, lai pārāk spēcīga runa nepārsniegtu pieļaujamo decibelu skaitu.

Alfrēds Molers savā pārliecinošas retorikas 100 likumu apskatā pēdējo, simto likumu izteic šādi: *"Piesitienu dod personība. Ne arguments, bet personība pārliecina."* (Mohler A. Die 100 Gesetze überzeugender Rhetorik. – München, 1989. – S. 294.) Runa nav atraujama no personības. Tās neatkārtojamība, vienreizība spilgti parādās runā. F. Niče saka, ka sapratne valodā nav tikai pats vārds, bet arī tonis, stiprums, modulācija, temps, īsumā – mūzika aiz vārdiem, ciešanas aiz šīs mūzikas, persona aiz šīm ciešanām, viss, kas nav uzrakstīts (sk.: turpat, 291. lpp.). Personības atrašanos saziņas centrā var saistīt ar retorikas renesansi, kad tiek respektēta saskaņa saskarsmē bez spēka spiediena, vienojoties brīvām, patstāvīgi domājošām būtnēm.

Viss nav izsakāms vārdos. Klusēšana dažkārt vairāk atbilst saskarsmes ētikas mērauklām nekā runa. Klusuma vērtība daudzām tautām ir

augstā cieņā. Jau pitagorieši izslēdza no sava vidus plāpīgos. Viņi klusumā no rīta sapulcējās jūras malā un centās saklausīt pasaules mūziku un pārdomāt dzīvi. Runāšana var būt arī nodevība, bet klusēšana – varonība. Laikam sava taisnība ir 13. gadsimta persiešu rakstniekam Saadī, kurš saka:

Zināms sen, ka klusēšana zelts,
Bet vēl dārgāks vārds, kurš sacīts laikā.

Glups, kurš klusē, kad ir jārunā.

Ģekis, kurš bez laika iesāk klaigāt.

(Saadī Šīrazī Š. M. Rožu dārzs. – R., 1983. – 11. lpp.)

Klusēšana ir arī ideju, domu, svarīgu lēmumu “iznēsāšanai” nepieciešamais laiks, ārējo iespaidu iekšējā pašrefleksija, apjēgšana, praviešu ievēšana tuksnesī, kalnā, vientulībā. Vizma Belševica saka: “Pārejošam vajag kliegt. Taisnoties. Pierādīt. Mūžīgais var klusēt.”

Ovīdijs izsaka domu, ka tīra sirdsapziņa nebaidās ne melu, ne ļaunu valodu, ne tenku. Citi autori sirdsapziņu salīdzina ar svētnīcu, kur cilvēks sastopas ar Dievu. Tieši sirdsapziņas cilvēkiem parasti ir augstāks paškritiskums, lielāks jūtīgums un trauslums. Viņi ne reti sarkst pat par citu izdarītām nejēdībām. Labestība mēdz runāt pieklusināti, naidis ir enerģijas pilns. Laba ideja bez cilvēkiem, kas to aizstāv, pati nepārliedzina, it sevišķi, ja tā dod garīgo, ne materiālo, momentāno labumu. Cik daudz nevainīgu cilvēku aizgāja bojā lielvalstu okupāciju laikā! Ne vienmēr labam vārdam un sirdsapziņas cilvēkam ir aizstāvji, palīgi, sargi.

Ne mazāk nozīmīga ir **klausīšanās kultūra un ētika**. Nav jēgas runāt, ja viens neklausās. Tas ir vecāku, skolotāju nereti grūti risināmais jautājums, ko darīt, ja bērni neklausās vai pavirši klausās, ko viņiem māca. Dažreiz cilvēki fiziski ir klāt, bet savās domās, garā, izjūtās ir pavisam citur. Neprasme vai negribēšana koncentrēties, ilgstoši klausīties parasti ir viens no galvenajiem nesekmības cēloņiem dažādu līmeņu skolās.

Ir aktīvie, ekstravertie klausītāji, kuriem rūp pašiem sevi parādīt. Viņi bieži jautā, izsakās, bet neiedziļinās lietas būtībā, neļauj sarunai iet dziļumā. Pieredzējušam lektoram ir labi redzams, kas patiesi klausās, kas tēlo klausīšanos, kas ātri “atslēdzas”, kas lēni “pieslēdzas”, bet “ieiet tēmā”. Cits kā bērns šķietami atraisīti, brīvi, nepiespiesti uzņem un pārstrādā sevi piedāvāto informāciju.

Uzmanīga klausīšanās nepieciešama arī tāpēc, ka daudzu vārdu un domu jēga ir saprotama tikai kontekstā. Vienam vārdam var būt vairākas nozīmes. Tā angļu valodas 500 biežāk lietojamiem vārdiem ir 14 tūkst. dažādu nozīmju. Dažkārt klausītājs runātājam pārmet to, kas viņam pat sapņos nav rādījies, un runātājs ir pārsteigts par tādu viņa teiktā uztveri.

Klausītāji var ievērojami vājināt lekcijas vai disputa vērtību. Ir lektori, arī sarunu biedri, kurus uztrauc trokšņaina auditorija, nedisciplinētība, durvju virināšana. Demonstratīva kāda piecelšanās un lekcijas pamešana var

dažu lektoru ļoti ietekmēt. Kādreiz Sanktpēterburgas (toreiz Ļeņingradas) Universitātē slavenas bija profesora Borisa Anaņjeva (1907–1972) lekcijas psiholoģijā un personības jautājumos. Viņš sniedza oriģinālu un dziļu ieskatu daudzos jautājumos, reti ielūkojoties lekciju pierakstos. Bet, ja kāds klausītājs ieradās ar nokavēšanos, tas profesoru “izsita no sliedēm”. Tikai pēc pāris minūšu pauzes viņš turpināja aizsākto tēmas risinājumu. Tajā pašā laikā viņš spēja apbrīnojami koncentrēties, piemēram, īsā laikā izlasīt disertāciju un dot vērtīgus norādījumus. Imanuels Kants spēja koncentrēties tukšā istabā vai lūkojoties uz pretējās mājas kailo sienu. Interesanti, ko Kants būtu paveicis, ja to ik pa brīdim traucētu telefons, radio, televizors, kaimiņu dzīvokļos dzirdamais troksnis? Kad Ojārs Vācietis rakstīja dzeju, nedrīkstēja nokrist dakšiņa uz grīdas vai muša sisties pret logu.

Labvēlīga klausītāju attieksme ir būtisks nosacījums saskarsmes veiksmei. Pedagogiem ir labi pazīstamas izjūtas, ka ir klases un auditorijas, kurās var iet pacilātā noskaņā, ar patiesu prieku un arī ar lielāku atbildības izjūtu, turpretī citās, kur nav labvēlīgas klausītāju attieksmes, ir tikai jāpilda pienākums. Vienā klasē vai kursā nodarbības paiet nemanāmi ātri, savstarpējā domu apmaiņā, citā rit gausi un nomācoši. Lai arī kā pedagogi censtos pret visiem būt objektīvi vienādi, tomēr ir ne tikai tīkamāki skolēni un studenti, bet arī klases un kursi, kurus nevar aizmirst. Un cēlonis tam ir arī klausītāju attieksme un dialoga izraisīšanas iespējas.

Klausītāju un runātāju attiecības ietekmē dažādi saskarsmes traucējumi un barjeras: neprasme klausīties, atsvešinātība, augstprātība, pārāk oficiāls tonis, pārākuma vai mazvērtības izjūta, draudi, klausītāju vai arī runātāju aizskarošas replikas, moralizēšana, kategoriski spriedumi, novirzīšanās no pieteiktā sarunu temata, manipulēšana ar auditoriju, neskaidrā, neloģiskā, monotonā runā izklāstītas pārāk zināmas lietas, runas neatbilstība auditorijas uztveres spējai. Pētījumi rāda, ka ievērojama daļa laulāto draugu viens otrā vai nu neklausās, vai arī to dara pavirši, jau iepriekš nojaušot, par ko būs runa. Pasaulē ir satraukums par to, ka vārdi devalvējas un cilvēki lielajos runu plūdus, kas plūst no masu komunikācijas līdzekļiem un biežās saskarsmes, atradinās uzmanīgi klausīties.

6. Neverbālā saskarsme (ķermeņa valoda)

Neverbālajai – nevārdiskajai saskarsmei ir plašs iedarbības arsenāls: visdažādākie žesti, mīmika, pozas, smieklī, asaras un citi izteiksmes līdzekļi. Neverbālā saskarsme nav tikai starp cilvēkiem, tā ir saskarsme ar visu dzīvo un nedzīvo pasauli. Astrologi pēta cilvēka saskarsmi ar zvaigznēm, planētām. Dažādu reliģiju un ticējumu cilvēkiem ir izveidoti rituāli neverbālai saskarsmei ar pārdabiskiem spēkiem, ar dieviem. Etnogrāfija sniedz bagātīgu materiālu par neverbālo saskarsmi dažādos reģionos, tautās, dažādos laikmetos par tradicionālo sadzīves kultūru (kaut vai J. K. Broces zīmējumi un apraksti par nodarbošanos un sadzīvi Vidzemē 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā).

Ne tikai žesti, mīmika un poza runā ķermeņa valodā. Faktiski viss cilvēks nāk gan ar iedzimtām, no iepriekšējās paaudzes mantotām, gan personiskā dzīvē uzkrātām, gan modes diktētām bezgalīgi daudzām ārējām izpausmēm. Cilvēka dvēsele, gars ne tikai atspoguļojas miesā, bet tajā atstāj arī savas pēdas, savus ierakstus. Hiromantijs (grieķu val. *cheir* – roka + *manteia* – zīlēšana, pareģošana) nodarbojas ar roku līniju, ierakstu rokās gan zīlēšanu, gan pētniecību. Frenoloģija (grieķu val. *phrēn* – prāts, saprāts + *logos* – jēdziens, mācība) pēta psihisko spēju lokalizāciju noteiktos smadzeņu apvidos un šo spēju iespējamo noteikšanu pēc cilvēka galvaskausa ārējā reljefa (sk.: *Donovs P.* Par astroloģiju, hiromantiju, frenoloģiju, fiziognomiku, ķermeni. – R.: Sol Vita, 1998). Pēteris Donovs raksta: “*Daba ir ierakstījusi cilvēka galvā, sejā, rokā visu, kam viņš izgājis un kam viņam jāiziet cauri nākotnē. Tādējādi daba brīdina un cenšas pasargāt no ļaunuma* (24. lpp.). *Roka – tā ir jūsu izzīņas grāmata* (65. lpp.). *Pirksti – tās ir antenas, ar kuru palīdzību cilvēks stājas kontaktā ar saprātīgo pasauli. (..) Pēc rokas, pēc pirkstu falangu garuma un formas var noteikt to, cik cilvēks ir tikumīgs* (76., 77. lpp.). *Tikai sarokojoties ar kādu cilvēku, jūs varat aptvert, ar ko jums ir darīšana, varat iepazīt viņa sirdi, raksturu, attieksmi* (82., 83. lpp.). *Seja norāda uz garīgās pasaules uztveri. Galvaskauss norāda uz dievišķās pasaules uztveri* (117. lpp.). *Seja ir tāfele, uz kuras raksta spēki, kas cilvēkā darbojas* (135. lpp.)”. Atzīstot ķermeņa valodu, tās absolutizācija, it sevišķi kāda netikuma noteikšana

pēc kādas ķermeņa daļas, ir riskants pasākums, kas var radīt nevajadzīgu dramatismu. Daudzus cilvēkus ir maldinājis ārējais izskats un izturēšanās. Cilvēks taču prot arī meistarīgi maskēties.

Neverbālā saskarsme cieši saistāma ar verbālo un it sevišķi ar cilvēka darbību, uzvedību, izaugsmi, ar X jeb nezināmā faktoru. Katrs cilvēks ir tik daudzveidīgs, bet vienpusīgu spriedumu iespējamība – tik liela.

Latviešu filologs, folklorists Kārlis Straubergs (1890–1962) plašajā pētījumā “Latviešu tautas paražas” stāsta par to, kādu lomu mūsu senči piešķirusi cilvēka ārienei, dažādām ķermeņa daļām, cenšoties pēc dažādām iezīmēm noteikt cilvēka raksturu, likteni. Sevišķa uzmanība ir tikusi veltīta acīm un rokām. Ir uzskatīts, ka miglainas acis ir zaglim, šauras – viltīgam cilvēkam. Ja kāds nevar otram acīs skatīties, tad tas liecinot, ka viņš ir slikts, blēdīgs cilvēks (*Straubergs K. Latviešu tautas paražas. – R.: Latvju Grāmata, 1944. – 305.–306. lpp.*). Ar spalvainām rokām esot izredzes kļūt bagātam, arī labam biteniekam (turpat, 311. lpp.). Vēl citi ticējumi: “Ja ciemiņam aizejot un atvadoties ir silta roka, tad ar viņu vēl satiksies; bet, ja tam ir auksta roka, tad vairs nesatiksies”; “Kam aukstas rokas, tas ir pie sievietes aplam apgramstījis”; “Kam smaga roka, tas dabūs vecu sievu vai arī vīru (..) arī dzērāju”; “Ja ar kreiso roku sasveicinās, tad atdod savu laimi” (turpat, 312.–313. lpp.).

Emocijas diezgan spilgti atspoguļojas sejā. Amerikāņu zinātnieku pētījumi rāda, ka arī sejas izteiksme ietekmē emocijas. Tiek ieteikts drūmā noskaņojumā kādu laiciņu pastāvēt spoguļa priekšā ar smaidu sejā, lai justu mīmikas ietekmi uz emocijām. Tiesa, pastāv daudzi smaida veidi: smaidīt var ne tikai laimē un priekā, bet arī naidā un bēdās.

Gan dzīvnieku, gan cilvēku saskarsmē īpaša uzmanība tiek pievērsta **kustībai**. Jau tas, kā cilvēks soļo, bet it sevišķi tas, kā skrien, dejo, strādā, raksta, zīmē, izturas labvēlīgās situācijās un kā saspringtās konflikta attiecībās, dod daudzas papildu liecības par cilvēku.

Cilvēka ķermeņa kustībās fiziķis un psihoterapeits M. Feldenkraiz redz veselīgākas un pilnvērtīgākas dzīves nosacījumu. Viņš atzīst, ka nervu sistēma pirmām kārtām nodarbojas ar kustību, ka ir jāiemācās noņemt nevajadzīgo spriegumu un apzināties sava ķermeņa spēju kustēties ar minimālu piepūli un maksimālu efektivitāti. Metodes uzdevums ir atjaunot dabisku grāciju, kustību brīvību, kas jau piemīt maziem bērniem, bet mērķis –panākt katras ķermeņa daļas vieglumu un brīvību (sk.: *Фельденкрайз М. Осознание через движение: двенадцать практических уроков. – М., 2000*).

Mūsu laikā samazinās viens no agrāk svarīgiem cilvēku saskarsmes veidiem – vēstulu rakstīšana rokrakstā. Tā lielā mērā atklāja cilvēka iekšējās pasaules pārdzīvojumu, iekšējo runu. Vēstulēs apvienojās verbālā un neverbālā saskarsme, attieksme pret adresātu.

Grafoloģija (grieķu val. *graphein* – rakstīt) ir rokrakstu izpētes mācība, lai atklātu rakstītāja raksturu un personību, viņa izturību, vāļības un talantus. Pēc rokraksta nevar precīzi noteikt dzimumu, bet gan sievišķīgu vai vīrišķīgu pazīmju izpausmes. Informāciju par personību sniedz gan raksta lielums un slīpums, gan burtu savienojumi, burtu formas (vienkāršas, sarežģītas, nevērīgas, pārslogotas ar rotājumiem), spalvas vilcieni, uzspiediena stiprums, raksta izvietojums, regularitāte, ritms, ātrums, vienmērība, sākuma un beigu burti. Grafologi uzskata, ka lieli burti parasti raksturīgi draudzīgi noskaņotiem cilvēkiem, entuziastiem, fantastiem, bet sīki burti parasti norāda uz lietišķību, koncentrēšanos. *“Rokraksta slīpums norāda uz to emociju un izjūtu pakāpi, kurā rakstītājs vēlas dalīties ar citiem. Tas ir saziņas tilts starp rakstītāju un lasītāju.”* (Brenstons B. Grafoloģijas elementi. – R.: Asja, 1996. – 26. lpp.) Taisnā rakstā prāts valda pār sirdi. Galēja slīpuma pa labi rakstītājs nevar valdīt savu uzbudinājumu. Slīpums uz kreiso pusi liecina par noslieci uz intravertumu, uz izolāciju, aizsardzību un norobežošanos. Pēc uzspiediena stipruma daži grafologi pat centušies noteikt iespējamo cilvēka dzīves ilgumu, vitālo spēku.

Interesanti būtu papētīt ievērojamu cilvēku rokrakstu un parakstu dažādos viņu dzīves posmos; iespējams, tie liecinātu par pārdzīvojumu un izjūtu maiņu. Piemēram, atšķirīgi ir Napoleona paraksti pēc uzvarām, pēc sakāvēm, izsūtījumā Sv. Helēnas salā. Tie savā veidā rāda, ka Napoleona milzīgo godkāri, egocentrismu, pašpārliecinātību ir nomainījis apjukums, sasprindzinājums. Savukārt Ā. Hitlera rokraksts dzīves beigās ir kļuvis galēji slīps, neregulāri izkārtotām rindām, gandrīz nesalasāms, kas, domājams, liecina par nenosvērtību, lielu nervozitāti. Nav divu pilnīgi vienādu rokrakstu, tāpat kā personību. Personībā notiekošās izmaiņas parādās arī rokrakstā.

Nenoliedzami, ka cilvēka panākumi gan intīmās, gan lietišķās, oficiālās saskarsmes jomā ir atkarīgi ne tikai no gudrības, godīguma, runas, bet arī no sejas izteiksmes, izturēšanās manieres, ārējās reakcijas, spējas valdīt pār sevi, izturēšanās kultūras, kas izpaužas arī žestos, pozā, mīmikā. Ātrā, īslaicīgā saskarsmē, kas starp mūsdienu cilvēkiem ir diezgan bieža, nav laika iedziļināties cilvēka iekšējā pasaulē. Ārējais iespaids, forma parasti tad ir izšķirošā. Ne tikai saturs noteic ārējo formu, bet arī forma, piemēram, etiķete, “pieprasa” noteiktu saturu.

Jūtas visvairāk pauž sejas izteiksme, it sevišķi acu skatiens. Skaismē vieglāk ir pazīt pozitīvās emocijas – laimi, prieku, mīlestību, izbrīnu, grūtāk negatīvās – skumjas, naidu, riebumu, jo cilvēks tās biežāk slēpj.

Ir sīki aprakstīti visdažādākie jūtu atspoguļojumi sejā, žestos, pozā. Tos būtu labi jāzina aktieriem. Tomēr bez iekšēja pārdzīvojuma tie var kļūt par grūti izskaužamiem štampiem. Mīlestību tad rāda, liekot roku pie sirds un krītot uz ceļiem, un lūkojoties uz mīloto ar saldi sentimentālu acu skatienu. Lielie aktieri, labi pārzinādami ārējos tēlošanas paņēmienus, tos

vieno ar iekšējo pārdzīvojumu. Pantomīma (grieķu val. *pantomimos* – visa atdarinātājs) ir sava veida neverbālās saskarsmes paraugs, kad ar kustībām un mīmiku izsaka cilvēka pārdzīvojuma vissmalkākās nianšes. Baletā apvienojas deja ar pantomīmu, kur gars, dvēsele izteikti neverbāli. Senajā Indijā dejotājām mācīja filozofiju, lai viņas spētu ķermeniski izteikt dzīves būtiskās, simboliskās nozīmes. Dejojājas bija arī tulki svešiniekiem, ar kuriem vārdiskā saskarsme nebija iespējama, lai ar acu kustībām, žestiem, mīmiku, pozu izteiktu domas un pārdzīvojumus. Tāpēc indiešu dejotājām sevišķi izteiksmīgas ir acis, rokas, seja, to ar pašlepnumu apliecina arī latviešu izcelsmes sakrālo indiešu deju meistare Vija Vētra. Viņa saka: “Deja – tā man ir lūgšana. (..) Dejā ir mana dvēsele, pacelšanās pāri ikdienai, saskare ar dievišķo.” (Diena. – 1993. – 20. jūl.) Dejā spilgti parādās tautas mentalitāte, raksturs. Tā gruzīnu dejā karstasinīgais, brāzmainais temperaments ir iekļauts dzelžainā, vīrišķīgā savaldībā.

Kurlmēmo cilvēku saskarsmē žestu valoda ir galvenais iespējamais saziņas līdzeklis.

Ķermeņa valoda spilgti “runā” arī glezniecībā. Leonardo da Vinči roku kustībā, sejas izteiksmē atklāj iekšējo pārdzīvojumu, to, kas notiek cilvēka prātā un sirdī. Mikelandželo slavenajā gleznā “Pastarā tiesa” vairāk nekā 400 figūrām katrai ir sava, citāda kustība. Skatoties šo gleznu, ir sajūta, ka pastarā tiesa tuvojas katram no mums. Daiļrunīgās kustības meistars Rafaels katram tēlam savās gleznās ir pratis atrast kustību, kas atbilst viņa sižetiskajam uzdevumam un harmonē ar sejā paustajām emocijām (sk.: *Kamings R. Lielie meistari. Piecdesmit gleznotāju dzīvesstāsti viņu daiļrades spoguļī.* – R.: Zvaigzne ABC, 2000. – 25., 28., 32. lpp.).

Vārdiskā un nevārdiskā saskarsme jāaplūko vienībā un saistībā ar cilvēka darbību, uzvedību, attieksmju pozīciju, lai labāk saprastu citus un pats sevi. Tipiskas ir pārākuma, līdzības un pazemības pozīcijas.

Pārākumā ir izteikti egoistiska, sava viedokļa uzspiešanas un manipulācijas pozīcija. Pārākumu bieži mīl demonstrēt tie, kam piemīt iekšēji slēpta mazvērtības izjūta, kas paši kādreiz bijuši pazemoti un atriebīgi alkuši pēc varas.

Līdzvērtības nostājā cieņa pret citiem vienota ar pašcieņu. Arī šī ievirze ir ar daudzām niansēm. Līdzvērtība ne vienmēr ir viegli īstenojama starp vadītājiem un darbiniekiem, starp dažāda vecuma un dzimuma cilvēkiem, kaut arī demokrātiska sabiedrība to stimulē. Vēlēšanās būt līdzvērtīgam var būt ar visdažādāko motivāciju un morālo vērtējumu. Dažkārt tā atgādina zaudētāja centienus nostāties blakus uzvarētājam uz paaugstinājuma. Citkārt tā ir palīdzīga roka pakritušam, nelaimē nonākušam, mazvērtības kompleksu nomāktam. Māte Terēze un viņas dibinātā ordeņa māsas dzīvoja nabadzībā. Viņa saka: “Ikviens žēlsirdības misionārs ir visnabadzīgākā starp nabagiem. Tādēļ mēs spējam visu. (..) Lai saprastu nabagus,

pašam jāpiedzīvo nabadzība." (Kristietība pasaules kultūrā. – R.: Vārds, 2000. – 92. lpp.)

Līdzvērtības izjūta un nostāja jāveido gan valstiskā mērogā, gan individuāli, gan ar atbildību, gan kvalitatīvu darbību, gan pašlepnumu, gan pazemību. Sevišķi Skandināvijas valstīs izjūtama sabiedriskās domas negatīva attieksme pret tiem, kas cenšas akcentēt savu mantisko, posteņa vai gara pārkumu. Tādēļ arī augsta ranga amatpersonu apgērbā, runā un attieksmē pret cilvēkiem parasti ir izjūtama viņu demokrātiskā vienkāršība.

Pazemība kā tikums, kā ētiska vērtība ir uzsvēta dažādās reliģijas mācībās kā lepnības, augstprātības pretstats. Arī šī pozīcija ir daudzveidīga: gan ar mazohisma, mazvērtības iezīmēm, gan ar karalisku pazemību, gan varonīgu pašuzpurēšanos. Poļu grāmatu autors kristietības ētikā Edvards Stanieks uzstājas pret pazemības saistību ar mazvērtības kompleksu, jo mazvērtība vairāk ir lepnības auglis. Pazemība ir spēja redzēt sevi patiesi, apjēgt savus grēkus, savu vainu. Ceļš uz patiesību ir prasmē lūgt, protot pateikties un lūdzot piedošanu. E. Stanieks jautā: "*Kurš no mums šodien prot lūgt? Kurš šodien prot pateikties? Kurš patiešām no visas sirds lūdz piedošanu?*" (Stanieks E. Tikumi un netikumi. – R.: Vārds, 2000. – 17. lpp.)

Dīvainākais ir tas, ka katrs cilvēks vairāk vai mazāk ir izgājis visas šīs pozīcijas dažādās dzīves situācijās, dažādos dzīves posmos un dažādās attieksmēs. Pārākuma demonstrējums darbā var būt komplektā ar pazemību ģimenē (vai arī otrādi). Cita pozīcija var spēlēt kompensējošu lomu, dažkārt arī līdzsvarojošu lomu kādas vienas pozīcijas pārspīlējumam noteiktā dzīves nozarē. Līdzvērtība pret savējiem (ģimenē, partijā, valstī) var būt ar izteiktu pārākuma apziņu pret svešiem (totalitārā sistēmā pret citas šķiras, rases pārstāvjiem, "tautas ienaidniekiem").

Ar savu apgērbu, savu izturēšanos, izskatu cilvēks dažādos vecuma un attīstības posmos meklē savu identitāti, savu piederību noteiktai kopībai, vienlaikus arī saglabājot zināmu individuālo neatkarību, distancējumu.

Neverbālā saskarsme daudzveidīgi parādās cilvēku dzīvesstāstos, literatūrā, mākslā. Igaņu rakstnieks Ahto Levi attēlo cietumnieku dzīvi kamerā, kur ieslodzītie splauj uz grīdas, pieraduši dzīvot netīrīgā vidē. Kad viens no jaunatnācējiem iztīra telpu, tas rada uzjautrināšanos pārejos un tie pat tišām to par jaunu piesplauda un piegružo. Bet atkal tā tiek iztīrīta un atkal un atkal piesplaudīta. Rodas sava veida sacensība, kurš ilgāk izturēs. Beidzot ieslodzītie ar cieņu sāk lūkoties uz jaunatnācēju un paši arī izjūt, ka tīrā telpā ir daudz patīkamāk dzīvot.

7. *Saskarsmes tikumu izpaušmes laika gaitā*

Gan verbālās, gan neverbālās saskarsmes dziļākai izpratnei ir nepieciešams zināt tās vēsturi, noteiktu tautu un noteiktu laikmetu tradīcijas, rituālus, tikumību. Katrs laikmets, īpatnējie dzīves un darba apstākļi, savdabīga ģimenes un sabiedrības audzināšana, idejas veido savdabīgu skatījumu uz pasauli un cilvēku attiecībām. Daudzi apcerējumi sniedz par to vērtīgu informāciju (*Байбурин А. К., Топорков Ф. Л. У истоков этикета. Этнографические очерки.* – Ленинград: Наука, 1990; *Dridzo A., Mincs Ļ. Cilvēki un paražas. Etnogrāfiski apraksti skolēniem.* – R.: Zvaigzne, 1981; *Straubergs K. Latviešu tautas paražas.* – R.: Latvju grāmata, 1944; *Kultūras un tikumu vēsture / A. Grīna redakcijā. I–II.* – R.: Grāmatu draugs, 1931). Palūkosimies, kā dažādās ārējās izpaušmēs ir parādījusies cilvēku tikumība un garīgums.

Sasveicināšanās un paklanīšanās ir noteiktas uzticības, cieņas un tuvinības apliecinājums. Galvas noliekšana, cepures noņemšana, paklanīšanās paaugstina partneri. Cik zemu paklanīties, tas parasti bija saistīts ar partnera statusu un cieņas parādīšanas pakāpi. Visvairāk cilvēks tika pazemots, pazeminot viņa ķermeni par galvas tiesu nāves soda izpildē, atdalot no ķermeņa dvēseles mājokli – galvu.

Agrāk krievi, ieejot mājā, pēc tradīcijas vispirms paklanījās ikonai (svētbildei), tad saimniekam un saimniecei, pēc tam pārējiem. Pareizticīgo baznīcā Dievu var lūgt vai nu stāvus, vai uz ceļiem, bieži paklanoties, bet ne sēdus. Daudzas tautas senatnē tikai stāvot varēja īsti lūgt. Arī mirušos godināja stāvot. Musulmaņi, lai lūgšana sasniegtu Allāhu, to sāk stāvus, paceļot rokas līdz pleciem, sakot "Allāh Lielais", pēc tam ieliek kreiso roku labajā, lasa Korānu, tad noliecas, lai plaukstas skartu ceļgalus, izslienās ar paceltām rokām, sakot "Allāhs klausās to, kas izsaka viņam cildinājumu", tad nometas ceļos, pieliek plaukstas pie zemes, pieskaras ar degunu zemei. Tas ir lūgšanas kulminācijas punkts.

Paklanīšanās zemei kā svētumam ir sena tradīcija ar bagātu simboliku. Tā parasti saistīta ar dziļu dzimtenes mīlestību. Pēc ilgstošiem trimdas gadiem ierodoties Latvijā, daudzi tautieši dziļā pārdzīvojumā ar asarām acīs kā svētumu skūpstīja dzimto zemi. Arī pāvests Jānis Pāvils II, sākot

pirmo vizīti kādā valstī, tā apliecina vislielāko cieņu zemei. Pazudušais dēls tā var izlūgties arī piedošanu. Zemkopis dažkārt skūpstā zemi, arī izlūdzoties no tās ražu.

Daudzu tautu tradīcijās svarīga nozīme ir cepurei. Dažu tautu tradīcijās bez cepures cilvēks ir nepilnvērtīgs. Arī latviešu tautasdziesmas liecina, ka par cepures nokrišanu puisis kaunas. Pat 20. gs. sākumā dažu tautu tradīcijas stingri aizliedza sievietēm parādīties svešam vīrietim ar neapsegto galvu. Par pārkāpumu varēja padzīt no dzimtas vai pat sodīt ar nāvi. Cepures noņemšana kā etiķetes žests izplatīts galvenokārt Eiropā. Musulmaņiem un ebrejiem etiķete parasti neparedz cepures noņemšanu. Ir ziņas, ka turku sūtni pēc savas tradīcijas nav noņēmuši cepures Krievijas cara Ivana Bargā priekšā. Valdnieks par to licis pienaglot "vainīgajiem" cepures pie galvas.

Mati ir cilvēka ķermeņa augstākā vieta, vistuvāk debesīm, dzīves spēka simbols, tāpēc matu apsegumam un atsegumam dažādu tautu tradīcijās nereti ir liela nozīme. Matu nodzišana ir sevis atdošana citu – Dieva, skolotāju, armijas – pilnīgā rīcībā.

Jaunzēlandes maoru cilts pārstāvji sasveicinoties saskaras ar deguniem, tibetieši ar labo roku noņem galvassegu, kreiso roku aizliek aiz auss un izkar mēli. Sasveicināšanos ar rokasspiedienu Austrumu un Dienvidāzijas tautām ierādīja eiropieši. Šīs tradīcijas izcelsme saistīta ar to, ka, jau tūlumā ieraugot svešinieku, ir pamats bažām un uztraukumam. Izstiepjot pretī no ieroča brīvu labo roku ar atklātības žestu – augšup pavērstu plaukstu, tika norādīts draudzīgs nolūks. Sarokojoties arī pretimnācējs līdzīgi apstiprināja labvēlīgos nolūkus. Japāņiem turpretī pieskaršanās otram jau ir etiķetes pārkāpums.

Skūpst ir savstarpējas simpātijas apstiprinoša zīme. Skūpsts ir vairāk eiropiešu paradums. Tas agrāk nebija pazīstams Āfrikas, Amerikas, Okeānijas un Austrālijas tautām. Vairākas Āzijas tautas skūpstu nepazīst arī mūsdienās. Skūpsta kā tradīcijas izcelšanos mēdz saistīt ar bērna barošanu – gan zīdīšanu pie krūts, gan barošanu kā putniem no knābja knābī. Fidži sievietes dzirdina mazuli ar ūdeni no mutes mutē. Mītos cilvēku dvēseļu saplūšana saistīta ar radniecības veidošanos – asiņu vai siekalu sajaukšanos. Skūpsts spēj pārvarēt arī noburšanu. Jūdas skūpsts ir nodevību apstiprinoša zīme.

Dažkārt mātei, kas vēlas atteikties no sava jaundzimušā bērna, liek viņu noskūpstīt, cerot, ka tas atmodinās mātes jūtas. Skūpsts ir arī seksuālās enerģijas izraisītājs, auglības stimulēšanas, augšanas veicināšanas simbols.

Etiķetes, pieklājības skūpsts daudzām tautām ir draudzības un cieņas parādīšanas zīme. Skūpsts var būt gan uz rokām, gan lūpām, gan pleca. Pakļāvības, padevības skūpsts var būt arī uz kājām, apgērba, zemu noliecoties. Agrāk Latgalē katoļu garīdzniekiem parasti skūpstīja roku gan

bērni, gan pieaugušie. Bērniem to vajadzēja darīt, arī sasveicinoties ar tuviem radiniekiem.

Kristus skūpstis ir savstarpējās mīlestības simbols. Pareizticīgajiem ir tradicionāls Lieldienu skūpstis, izsakot cilvēku vienlīdzību vispārcilvēciskā prieka brīdī, pavadot to vārdiem: "*Kristus ir augšāmcēlies! – Patiesi ir augšāmcēlies!*" Senie grieķi un romieši skūpstīja dieva statuju rokas, kājas, pat lūpas, uzskatot, ka tā pārņem spēku un svētumu. Mirstošiem un nāves sodam nolemtajiem pienesa noskūpstīšanai krustu. Atteikšanās to darīt tika uzlūkota par nāvīgu grēku. Ar šo skūpstu vienojas dievišķais un cilvēcīgais, tiek dievišķota realitāte.

Emociju izpausmēm **rituālos un etiķetē** ir nolūks pakļaut zināmai sakārtotībai nevadāmos, stihiskos cilvēka dabas spēkus vai ļaut tiem brīvā valā izplūst, lai neuzkrātos nevēlamā spriedzē. Etiķetes uzdevums ir emociju bremsēšana ikdienas dzīvē, turpretī rituāli pa laikam pieļauj etiķetes pārkāpumus, lai emocijām ļautu pilnu vaļu, piemēram, raudas un pašsaustišana bērēs. Ir ciltis, kas, apraudot aizgājēju, rauj matus, plosa seju, sit galvu pret mājas sienu, stabiem, zārku. Fiziskās sāpes tad mazina garīgās ciešanas. Raudas pat tiek kultivētas, algojot raudātājas. Izraudot sāpes, var no tām arī ātrāk atbrīvoties, radot vietu priekam. Bērniem un neirotiķiem raudas viegli pāriet smieklos. Vairākām tautām mirušo pasaule ir otrādā pasaule, un kontaktēties ar to var, ja darbība ir pretstatā parastajai: neskujas, neapjožas, nesasien kurpes, zābakus, atsien visas saites apģērbā, gulēt iet neizģērbušies uz grīšļiem, sievietes nesukā matus, nomirušā meitas brīvi izlaiž matus.

Dažādu tautu tradīciju neverbālajās un verbālajās izpausmēs būtu jāmeklē dziļāka vēsturiskā un ētiskā jēga, nevis vienkārši jāaplūko tās no kādas tautas pašreizējā sasniegtā kultūras līmeņa skatpunkta. Jāņem vērā arī paradoksālās parādības. Piemēram, igauņu tradīcijā pirms tubrālību noslēgšanas viens otru cenšas diezgan bargiem vārdiem "apstrādāt". Ja iztur, neapvainojas, tad būs drošs draugs, kas spēj uzklausīt arī skarbu, patiesu vārdu.

Viesmīlība un apmainīšanās dāvanām arī slēpj sevī dažu labu dīvaiņību. Arhaiskais cilvēks ir gatavs atdot pēdējo kreklu. Taču šī rīcība nav tikai tikumisks imperatīvs. Dāvanas saņēmējam ir jācenšas pārspēt vai vismaz būt līdzvērtīgam, pretī dāvinot. Arī mūsdienās, dažkārt saņemot dārgu dāvanu, jādomā, kā gan dāvinātāju līdzvērtīgi apdāvināt.

Devīgums bija obligāts pienākums bruņiniekiem, feodālajiem monarhiem. Ja muižnieks atsacījās paklausīt augstākstāvošam kungam, tad vajadzēja atdot no viņa saņemtās dāvanas. Jakuti ar vārdu "draugs" apzīmē to, kurš dod dāvanas, ieskaitot patīkamas atmiņas.

Dažām tautām ir īpaši izkopts viesmīlības tikums. Tadžikijā lielā ekskursantu grupā nācās braukt garām kādam ciematam, kurā notika kāzas un visi tā iedzīvotāji bija kāzu dalībnieki. Tikai ar atrunāšanos, ka

līdz vakaram mums obligāti jānokļūst noteiktā vietā, izdevās izvairīties no laipnā uzaicinājuma būt kāzu viesiem. Zinātāji apgalvoja, ka viesiem vismaz viena diena jāpavada mielastā, kur nekas netiek žēlots. Čukču saimniekam labvēlīgi jāizturas pret viesi pat tad, ja tas saimnieku piekauj. Dažās tautās viesmīlīgais saimnieks piedāvā ciemiņam pat savu sievu, lai ar viņu nakti pārgulētu. Vairākām dienvidu tautām, kur valda asinsatriebības likums, vienlaikus arī viesmīlība ir kā svēts likums, augstāks pat par asinsatriebību. Ir stāsts par saimnieku, kurš paslēpj no vajātājiem bēgošu viesi. Sekotāji ierodas mājās ar saimnieka dēla liķi, ko strīdā nogalinājis paslēptais bēglis. Saimnieks pēc bērēm izglābtajam viesim saka: *"Tu nogalināji manu vienīgo dēlu, bet tu uzticējies man, bijī mans viesis. Dāvinu tev dzīvību. Ej, kamēr tevi nav manījuši mani radinieki, un vairāk nerādies man acīs!"* Ziemeļkaukāzā parasti kalnietim mēdz būt speciāla mītne viesim, bet turīgākiem saimniekiem – pat viesu māja.

Senatnē daudzām tautām svešzemnieks bija beztiesīga būtne. To varēja aplaupīt, pat nogalināt. Tajā pašā laikā svešzemnieks arī izraisīja interesi. Ja viņš ieradās kā draugs, kļuva par silti uzņemtu viesi. Vairākās valodās "viesis" un "svešinieks" ir vienas saknes vārdi. Uzskatīja, ka ar viesi atnāk laime. Piebildīsim, ka senatnē iedzīvotāju skaits pasaulē bija nesalīdzināmi mazāks. Neolīta sākumā – pirms 7 tūkst. gadu – pasaules iedzīvotāju skaits bija pat mazāks par pašreizējo Baltijas un Skandināvijas valstu iedzīvotāju skaitu. Tādējādi ar to laiku pārvietošanās iespējām ieraudzīt svešinieku bija neparasts notikums. Arī ticējumi vēstīja, ka Dievs un senču gari cilvēku izskatā staigā pa zemi. Saskarsme ar viesi veidoja attiecības ar citas pasaules pārstāvjiem, ieskaitot Dievu, ar senču gariem, dabas stihijām, dzīvniekiem. Mirušais arī vairs nebija savējais, bet ciemiņš, un kapu apmeklēšana – ciemos iešana.

Pamācošs ir viesmīlības rituāls kā saskarsmes dalībnieku dialogs. Viesim dažkārt piedāvāja visu no saviem krājumiem. Šī labvēlība tika arī jauni izmantota, zogot un laupot (ar to nācās saskarties arī baltu ciltīm). Viesmīlība savas mītnes tuvumā nebūt neizslēdza iespēju viesi aplaupīt kaut kur tālāk. Maskavā 17. gadsimtā sūtņu cienasts nereti ilga 5–6 stundas. Dažām ciltīm skaitījās nepieklājīgi aiziet no galda garā mielasta laikā.

Nabadzība, ubagošana un žēlastības dāvanu došana. Viens no senākajiem cilvēku tikumības pārbaudes veidiem bija attieksme pret nabagiem, slimiem, vārgiem cilvēkiem. Interesanti, ka vārdi "nabags", "ubags" cēlušies no senkrievu *убогий*, kas nozīmēja gan to, kurš zaudējis Dieva žēlastību un bagātību (*Бог, богатство*), gan to, kurš tuvu Dievam, pie Dieva. Ubago-tāj-mūku ordeņi veidoja brīvprātīgos nabadzīgos, jo mūki atsacījās no saviem īpašumiem, bagātībām, dzīvoja no sava darba un dāvanām. Dāvanu lūdzēji, ubago-tāji parasti to darīja Kristus vārdā, sakot, ka dāvinātājam Dievs atmaksās bagātīgi. Krievu nacionālā rakstura iezīme ir labvēlīga attieksme pret nabadzīgiem, nelaimē nonākušiem un naidīga

attieksme pret bagātajiem. To izmantoja arī boļševisms. Žurnālists Arnis Šablovskis raksta: "*Ciešanas, kas nākušas pār Austrumeiropu un Latviju tajā skaitā, ir radījušas morāli ētisko bāzi, lai mēs varētu just līdzīgu pasaules nabagajiem.*" (Lauku Avīze. – 2003. – 14. aug.) Rietumu pasaulē centās izskaust ubagošanu, radot patversmes, skolas, darba namus, uzlabojot sociālo nodrošināšanu. Joprojām tā ir nopietna morālā problēma – kā labāk izskaust ubagošanu, cilvēka cieņu pazemojošu nodarbību, un kā vislabāk palīdzēt – *dāvinot zivis vai makšķeri?* Kā atradināt no ubagošanas, ja šādā veidā var nopelnīt to pašu, ko darbā? Svarīgi arī, vai cilvēks nabags kļuvis nelabvēlīgu apstākļu dēļ (Latvijas okupācijas gados izsūtījumā, nāves nometnēs nokļuvušie parasti dzīvoja drausmīgā nabadzībā) vai arī sava slinkuma, nolaidības, sliktu ieradumu dēļ. Par nožēlošanu, Latvijā un daudzviet citur pasaulē vēl ir cilvēki, kuri savu nopelnīto naudu nodzer, izlieto narkotiskām vielām vai azarta spēlēm. Nemainot paradumus, bagātība nevairošies.

Cilvēku attiecību veidošanā nozīmīga vieta ir **pavardam un galdam, galda kultūrai**. Atšķirīga etiķete, tradīcijas ir tautām, kas mieļojas, sēžot uz grīdas. Daudzām tautām pavards ir mājas sakrālais centrs. Ticējumi vēstī, ka tur mīt senču gari un novēro ģimeni. Tāpēc ugunī met barības kumosus, ielej daļu no dzēriena, ir aizliegts splaut ugunī, aizvainot uguni, jo tā saista debesis (Saule), dzīvi (vienā mājā dzīvojošos) un senčus.

Mielastā pie galda svarīga ir goda vieta (galda galā, pret ieeju, zem svētbildes u. tml). Galds ir "kulturālā horizonta" simbols, pasaules trīsvienības vertikālās uztveres – grīda, galds, griesti – viens no posmiem (Шейнина Е. Я. Энциклопедия символов. – М.: Торсинг, 2001. – С. 217).

Tikumi spilgti izpaužas attieksmē pret ēdienu. Ēdiens ir reliģiski ētiska kategorija. To nedrīkst lamāt, un ēdot jāievēro klusums. Tradicionāli ēdienu cildina kā Dieva dāvanu, pateicas Dievam un saimniecei. Kristiešiem un musulmaņiem svēts produkts ir maize. Vairākās kultūrās ir maizes laušanas rituāls kā saliedētības veicinātājs. Pats esmu redzējis, kā vecāki cilvēki nokritušu maizes gabaliņu paceļ, noskūpsta, apēd (dažu tautu tradīcijās atļauts arī iemest ugunī). Diemžēl mūsdienās ir nācies piedzīvot arī, ka ļodzīgo galdu padara stabilāku, paliekot zem īsākās galda kājas maizes gabalu. Tradīcijas liedz ēst aiz otra muguras, jo tad apēdīs arī tā spēku. Grieķiem, romiešiem, arābiem apgāzt sālstrauku nozīmē saraut draudzību. Sālstrauka tīša apgāšana kā kulminācijas punkts noslēdz neveiksmīgas, asas sarunas (zināma līdzība ar cimda nomešanu, izaicinot uz divkauju). Maize simbolizē bagātību, labklājību, bet sāls – aizsardzību no naidīgiem spēkiem un ietekmēm.

Morāli pretrunīga ir **stipru dzērienu lietošana**. Dažādu tautu dzeršanas tradīcijās izpaužas seni uzskati un tikumi. Paceļot kausu augšup, saskandinot tiek izteikta pateicība debesīm un klātesošajiem, tiek dzerts par veselību. Prūšiem 13. gadsimtā bija uzskats, ka viesi uzņemti slikti, ja

tie pa īstam nepiedzeras. 16. gadsimtā Krievijā neizdzert kausu līdz dibenam viesim neatlāva, jo tad ļaunums paliekot glāzē un saimniekam vēlēt ļaunu. Citas tautas dzer, lai ienaidniekam nepaliktu vairāk asiņu kā traukā dzēriena. Turpretī islāma zemēs stipru dzērienu lietošana ir apkaunojoša, nereti tiek bargi sodīta. Arī kristīgā baznīca parasti žūpību novērtēja kā antikristīgu parādību, jo dzērājs viegli kļūst pieejams ļauniem spēkiem, nereti atnes postu sev un saviem tuviniekiem. Josifs Staļins rīkoja dzīres saviem līdzgaitniekiem, domādams, ka dzērumā viņi pateiks to, ko skaidrā prātā noslēps. Tāpēc atturēšanos no pārmērīgas alkohola lietošanas varēja novērtēt kā bailes izpļāpāties, un tas jau likās aizdomīgi.

Ģērbšanās un rotāšanās ir vēl viena saskarsmes tikumu izpausme. Sakāmvārdi vēstī, ka pēc apģērba cilvēku sagaida, bet pēc prāta pavada. Ir ticējumi, ka rotājumi aizsargā no burvestībām, no ļaunas acs. Sievieti var pasargāt arī lakats. Dažu Dienvidaustrumu Āzijas tautu sieviešu nacionālais apģērbs un rotājumi sniedz diezgan izsmieļošu informāciju: var noteikt vecumu, sociālo stāvokli, dzīvesvietu. Jo vairāk sudraba riņķu sievietei ap kaklu, jo lielāks pūrs, jo viņa bagātāka. Garš priekšauts nozīmē, ka sieviete ir precējusies, bet rokassprādžu vērtība ap rokām un kājām rāda vīra turību.

Vīriešu un sieviešu attiecības ir arī viens no senākiem saskarsmes tikumu stūrakmeņiem.

Vairākās ciltīs tetovējumi vīrietim norāda, ka viņš iesvētīts vīru kārtā. Dažu indiāņu cilšu vīriešiem, kas nav izturējuši iesvētīšanas pārbaudījumus, bija jāvalkā sieviešu apģērbs un jādara vismelnākais darbs, bet dažkārt neveiksmīniekus arī padzina. Austrālijas aborigēnu atsevišķas ciltis neveiksmīnieku visu mūžu uzskatīja par bērnu, un viņam bija jārotalājas ar bērniem, jāpacieš jebkurš pieaugušo izsmiekls, viņš nedrīkstēja valkāt rotaslietas. Vīrišķības pārbaude nereti bija ļoti sāpīga, bet sāpēs bija jāsmaida, jāspēj jokot.

Senas un daudzveidīgas izpausmes ir bīdināšanai un ģimenes veidošanai. Amerikas prēriju indiāņi ilgu laiku izrāda uzmanību iecerētajai, viņiem jāgūst slava kaujās, jāpārnes mājās trofejas, jāiegādājas vairāk zirgu. Meitene savukārt apgūst mājsaimniecības prasmes. Kad vīrietim jau ir pāri 30 gadiem, viņš ierodas pie meitenes brāļa lūgt iecerētās roku. Ar visām dāvanām dažkārt nākas gaidīt pat vairākas dienas, tā parādot pacietību un uzticību. Daudzās ciltīs sievietei palikt neprecētai bija neie-domājama un apkaunojoša parādība. Indijā tēvs jūtas apkaunots, ja meitu neprec, tāpēc pats meklē viņai līgavaini.

Ģimene ar daudziem bērniem senatnē bija pašsaprotama parādība. Bērnam augt bez vecākiem bija tas pats, kas asnam augt bez lietuses. Jo senāks laikmets, jo parasti stingrāks ir arī darba dalījums starp vīriešiem un sievietēm. Vīriešu pārziņā ir medības, karošana, apkārtnes sargāšana,

izlūkošana. Sievietes veic mājsaimniecības darbus. Līdz ar zemkopības attīstību rodas aizvien vairāk kopīgi veicamu darbu.

Attieksme pret veciem cilvēkiem nereti ir divējāda: gan cieņas pilna (vecus cilvēkus sevišķi ciena Āzijas valstīs), gan arī racionāli pragmatiska, bargo izdzīvošanas apstākļu diktēta. Zaudējuši spēku, sirmgalvji nereti paši vai ar tuvinieku palīdzību spiedīgos apstākļos paātrina savu aiziešanu no šīs pasaules. Tā, kādai indiāņu ciltij pārejot uz citu nometni, pie ugunsкура vecajā apmetnē paliek nevarīgs sirmgalvis. Apkārt gaudo vilki, un ugunskurs dziest...

Jo senāka ir sabiedrība, jo lielāka loma ir **paradumiem un tradīcijām**. Paradumi ir tradicionāls veids, kā pārmantot sociālo pieredzi, kā nodrošināt kontroli un saliedēt noteiktu grupu (ģimeni, dzimtu, cilti, tautu, amata brāļus). Pagātnes darbības un uzvedības standarts kļūst par spēcīgu motīvu tagadnes un nākotnes rīcībai.

Paradumiem un tradīcijām ir dažādi līmeņi. Zemākā līmenī ir paradums pakļauties rupjam spēkam, varai, mulķīgai rīcībai. Augstākā līmenī izpaužas dažādas tradīcijas vienojošais princips – visos pārbaudījumos saglabāt cilvēcību un spēju radoši mācīties ne tikai no savas, bet arī citu pieredzes.

Visā civilizācijas vēsturē no senatnes līdz mūsdienām dažādas tautas ir saglabājušas divas izteiktas tradīcijas. Pirmo nosacīti sauksim par morālā zelta likuma, savstarpējās iejūtības, piedošanas un sadarbības tradīciju; otro – par savstarpējās nelabvēlības un asinsatriebības tradīciju. Pirmā – *nedari otram* (cilvēkam, cilvēku grupai, tautai) *to, ko pats nevēlies, lai tev dara!* Otrā – *aci pret aci, zobu pret zobu!* *Kā tu man, tā es tev!* *Kā sauc, tā atbalsojas*. Viena tradīcija cenšas panākt mieru, labāku saskaņu starp cilvēkiem un tautām; otrai miers iespējams līdz pirmajam vardarbīgajam aizskārumam. Dīvaini, ka šīs tradīcijas var sadzīvot vienlaikus. Vienkāršākā veidā tas izpaužas kā miers, sadarbība, savstarpējā palīdzība, piedošana starp savējiem, bet naids ar svešiem. Sadzīvē nereti ir šo tradīciju sajaukums. Dažkārt “karš” ir tuvinieku vidū, ar kuriem ikdienā nespēj un neprot sadzīvot, bet tālākie, svešākie ir vienaldzīgi vai pat draudzīgi, ja tie netraucē mierīgi dzīvot.

Tradīcijas atšķiras arī pēc tā, vai tās atbilst vai neatbilst laikmetam, morālei, gara attīstībai. Baltijas tautām tik populārie dziesmu svētki gan modina, gan uztur tautas gara kopību, attīsta dziedāšanas prasmi, kas nereti sasniedz jau profesionālu līmeni. Turpretī dzeršanas tradīcija posta tautas genofondu, rada daudzas kolīzijas cilvēku attiecībās.

Ilgstošā vēsturiskā attīstībā ir veidojusies samērā atšķirīga **Austrumu un Rietumu** pasaules cilvēku saskarsme. Gan Austrumi, gan Rietumi ir daudzveidīgi bagāti, tomēr iezīmējas arī nozīmīgas atšķirības, ko noteic vēsturiskie apstākļi, tradīcijas, audzināšanas īpatnības. Pārsteidzoša ir Senās Ķīnas ētikas skolotāja Konfūcija (551–479 pr. Kr.) mācības ietekme

uz savu tautu, jo no 2. gadsimta līdz pat 20. gs. sākumam konfūcisms Ķīnā bija oficiāla mācība, un ierēdņi, augsta ranga pārvaldnieki kārtoja ne tikai eksāmenu šīs mācības zināšanā, bet arī atskaitījās par tās īstenošanu dzīvē. Konfūcija darbi lielā mērā noteica Ķīnas etiķeti, ceremonijas, cenšanos valsti veidot pēc ģimenes parauga, īstenojot ideālas personības un valsts principu. Despotisku valstu prakse bija tālu no šī ideāla, bet konfūcisms mācīja, kā bargos apstākļos, trūkumā izdzīvot, saglabājot cieņu pret tradīcijām, veidojot lielas ģimenes (Konfūcijs pat ieteic 16 bērnus), attīstot neatlaidību, izturību, darba mīlestību. Ķīna pārsteidz ar ētikas, politikas un tiesību īpatnējo mijiedarbību, saplūsmi, ar morāles institucionalizēšanos. Interesanta ir parādība, ka samērā liela daļa ķīniešu, nokļūstot ārzemēs, parasti samērā ātri spēj kļūt turīgi un cenšas arī atbalstīt savu dzimtu un dzimteni. Ir diezgan nopietnas prognozes, ka 21. gadsimtā Ķīna var kļūt par vadošo valsti pasaulē.

Jau minētais Arnis Šablovskis organizēja palīdzības sniegšanu trūkcumcietējiem Indijā. Viņš tur redzēja bariem nabadzīgu, bet laimīgu cilvēku. Rietumos cilvēki bieži ir stresa pilni, nervozi, ne sevišķi laimīgi.

Dzenbudisms koncentrētā veidā vistiešāk izsaka Austrumu uzskatu, attieksmju un kultūras īpatnības. Psihoanalīzes pārstāvis Ērihs Fromms (1900–1980) salīdzina Rietumu psihoanalīzi ar Austrumu dzenbudismu. Pēc viņa domām, dzenbudisms sintezē Indijas racionalitāti un abstraktumu ar Ķīnas konkrētību un reālismu, bet psihoanalīze ir Rietumu humānisma, racionālisma un 19. gadsimta romantisma bērns. Austrumu domāšanu un saskarsmes mākslu visvairāk vieno un reizē arī šķir no Rietumiem tieši morāle. Vieno morāles zelta likums, prasība pēc cilvēcības, kopīgie tabu baušļi – nenogalinī, nezodz, nemelo! Bet Austrumi, jūsmojot par daudziem Rietumu ekonomiskiem, zinātniskiem un sociālās labklājības sasniegumiem, kopumā uzskata, ka Rietumi nav paraugs morālo problēmu risināšanā, jo tur ir ģimenes institūts, ir nihilistiska attieksme pret tradīcijām, veci cilvēki ne vienmēr tiek godāti un cienīti, brīvība draud pārvērsties patvaļā. Rietumus savukārt satrauc daudzu Austrumu sieviešu beztiesiskais stāvoklis, personības lielā pakļautība kopības interesēm. Austrumu un Rietumu atšķirīgo īpatnību dominantes raksturosim tabulā.

AUSTRUMI	RIETUMI
Intuīcija, alogisms (virsloģika). Galvenais ir aiz teksta; teksts ir mājiens. Motīvi. Dabiskums, dabas pielūgsmē. Miers, līdzsvars, klusums. Duālisma, pretstatu pārvarēšana. Tiešā attieksme bez vidutājiem.	Loģiskums, analīze. Galvenais ir pateikts tekstā. Rezultāti. Mākslīgais, tieksme valdīt pār dabu. Trauksme, konkurences cīņa, skaļums. Domāšana antitēzēs, pretstatos. Vidutāju lielā loma.

AUSTRUMI	RIETUMI
Iracionālisms.	Racionālisms.
Asimetrija, izjauktais līdzsvars.	Simetrija, sabalansējums.
Koptvērums veselumā, vienotībā.	Diferencētā pieeja.
Kolektīvisms.	Individuālisms.
Cilvēka pilnveidošana.	Lietu pilnveidošana.

“Rietumi” un “Austrumi” lielākā vai mazākā mērā atrodami katrā cilvēkā un katrā tautā. Jautājums nav tikai ģeogrāfiskā izvietojuma, tautas mentalitātes raksturojumā, bet arī – cik tuvu mēs esam dabai, cik tālu esam aizgājuši civilizētās pasaules mākslīgajā, samākslotajā pasaulē, cik lielā mērā esam vienpusīgi attīstījuši kreiso smadzeņu puslodi uz labās puslodes rēķina un līdz ar to racionālo, sakārtoto, algoritmizēto domāšanu pacēlušī pār tēlaino, intuitīvo, stihisko domāšanu. Austrumu pasaule ar hieroglifu rakstību, ar senu tradīciju un daļēju mītiskās izjūtas saglabāšanu ienes vairāk to attiecību nokrāsu, ko Rietumu pasaule straujajā lietu pasaules pilnveidošanā, ekstravertajā attīstībā, valdīšanas kārē pār dabu ir pieklusinājusi.

Dzenbudisma izplatītājs Rietumu pasaulē Daisecs Teitaro Sudzuki (1870–1966) atzīst, ka Rietumu pasaule pārdzīvo milzīgu psiholoģisku spriedzi, jo personība un mašīna stāv viena otrai pretī. Personība prasa individualitāti, personīgo atbildību, bet mašīna ir intelekta, abstrakcijas, vispārinājuma, totalizācijas, grupu dzīves produkts. Cilvēks runā par brīvību, bet mašīna no visām pusēm to ierobežo. Rietumiem “jā” ir “jā” un “nē” ir “nē”. Austrumiem “jā” slīd uz “nē” pusi, bet “nē” – “jā” virzienā, jo starp tiem nav stingru robežu. Kad Rietumi to apjēdz, tie izgudro neizskaidrojāmām parādībām papildinājumu jeb nenoteiksmes principu (Фромм Э., Судзуки Д., Мартино Р. Дзен-будизм и психоанализ. – М.: Весь Мир, 1997. – С. 15–17). Atgādināsim komplementaritātes principu, par ko bija runa nodaļā par argumentiem un metodēm. Pretmeti papildina cits citu: Austrumi papildina Rietumus, Rietumi – Austrumus, iracionālais – racionālo, haoss – kārtību, jūtas – prātu.

Dzenbudisms aicina “aizraukties” līdz pirmsākumiem, pirmavotiem, atteikties no parastā duālistiskā, pretnostatījuma domāšanas veida, kad subjekts ir pretstatā objektam, mirklis – mūžībai, lielums – mazumam, mīlestība – naidam. Jo vairāk cenšamies atrisināt pretrunas, jo vairāk tās rodas un gals tām nav redzams. Vai dažkārt, cīnoties pret kādu negāciju, mēs to neatražojam? Paši radām pretstatus, jauno, paši arī ciešam, atrodamies mūžīgā steigā, satraukumā, neziņā, piesaistē lietām. Tad meklējam balstus, vidutājus. Uz pjedestāla uzceltā personas autonomija, patība pārvēršas par ilūziju, mītu.

Dzenbudisms sevi dēvē par garīgās glābšanas ceļu. Gars jāatbrīvo no verdzības, burtā kalpības, domu un jūtu egoisma, rodot tiešu kontaktu ar

garīgo būtību. Tas atbilst ētiskajam mērķim – izraut cilvēku no verdzības brīvībā. Lai to panāktu, vispirms ir jāpārvar visas alkatības formas: varas, slavas, ietekmes kāre, narcisms, iluzora visvarenība, bet arī padevība tai varai, autoritātei, kas mūsu vietā cenšas izlemt mūsu eksistences jautājumus. Vienlaikus jāaktualizē mīlestības un līdzjūtības spēja (turpat, 159., 177. lpp.).

Dzen audzināšana ir paradoksāla kā visa tā mācība. Dzen cenšas veidot raksturu, gribu, bet ne intelektu. Skolotājs skolēniem it kā izsit pamatu zem kājām, lai tas pazaudētu balstu, iedzen strupceļā, krīzes situācijā, bet reizē māca arī pašam rast izeju, pārvarēt krīzi, lai būtu sagatavots jaunatklāsmei, apskaidrībai un dzīves grūtības spētu pārvarēt bez naida, izmisuma, ļaunuma, spējot pacelties pāri pretstatiem, ieguvumiem un zaudējumiem, koncentrējot meklējumos visu enerģiju vienā punktā. Ķīniešu sakāmvārds māca: "*Kad jūs esat strupceļā, rodas izeja.*" Pilnības ceļš ir līdzīgs debesu bezdibenim. Kur racionālisms jūt bezspēku, tur zeldzenbudisma valstība. Kad cilvēks ir iekšēji nesakārtots, kad uzskati ir nepatiesi, tad mācības nepalīdz, ja pats nespēj atbrīvoties. Zināmā un nezināmā duālisms tiek pārvarēts ne izziņā, bet pašrealizācijā, kad neziņa ir zināšanu sākums. Tas ir līdzīgi J. V. Gētes teiktajam: "*Kā sevi iepazīt? Tikai darbojoties, nevis spriedelējot. Lūko pildīt savu pienākumu – un tu uzzināsi, kas esi.*" (Gēte J. V. Fragmentu fragments. Atziņas. – R.: Likteņstāsti, 1995. – 17. lpp.)

Rietumu pasaule dara visu, lai atvieglotu sadzīvi, darbu, mācības. Austrumi atzīst, ka pārāk vieglā ceļojumā zūd garīguma nozīme, kamēr sviedri neplūdis straumēm, laiva nepeldēs pret straumi. Dzen nicina vieglas mācības un vieglu darbu. Darbs nav domāts reklāmai un uzslavai, bet ir aktīvs mīlas iemiesojums.

Īsti tikumiska rīcība ir slepena, bez domām par atzinību, apbalvojumiem. "*Padari labu darbu un aizej ēnā, nespīdi ar savu labestību!*" – tā māca Austrumos. Ēna ir kā gaismas un tumsas, dienas un nakts pārejas stāvoklis. Izglāb slīkstošo un nedomā vairs par to! Attiecies pret pasauli ar labvēlību, nebaidoties uz saviem pleciem nest pasaules sāpes! Gars attīrās, ja tas ir kails, tukšs, brīvs, patiess, prieku radošs (jebkuru darbu veicot ar baudu), bez netīrumiem un rotājumiem. Tukšums ir kā visu iespēju avots, potence. Valoda ir nepilnīgs instruments. Galvenais ir aiz teksta. Teksts ir tikai mājiens uz dziļākas būtības atklāsmi. Tikumiski audzina ne moralizēšana, bet mājiens iekšējām pārdomām, izjūtām, darbībai. Klusums var būt daiļrunīgāks par vārdiem. Tikumiska rīcība veicina sabiedrības un individuālo laimi. Rīcība ietekmē pašu darītāju. Labi cilvēki ir laimīgi, ja laime nav tverta šauri utilitāri, bet tajā iekļaujas arī augstāka pārdzimšanas iespēja. Slikta rīcība pret citiem ir ar atgrīezenisku iedarbību uz pašu darītāju.

Tas, ka augstākais un zemākais ir vienoti jēdzieni, ka visaugstākais reizē ir arī vislielākais kalps visiem, pasargā daudzus no augstprātības. Reliģija māca izbēgt no pasaules banalitātes. Sāpju sajūta ļauj sevi pārspēt. Asimetrija ar izjaukto līdzsvaru ir dzīvības iezīme ar tieksmi pēc saskaņas. Saskarsmei jāveidojas dabiskai, brīvai, atklātai, vienlīdzīgai, brālīgai. Budisti atšķirībā no kristiešiem gandrīz nepievērš uzmanību attiecībām ar Budu, bet gan tam, vai saskarsmē ar apkārtējiem cilvēkiem ir mīlestība, vai darām labu citiem.

Austrumu paradoksālā domāšana ļauj mūžību aplūkot kā absolūto tagadni, ļauj bezgalību turēt plaukstā un mūžību ieslēgt mirklī, ļauj skanēt pērkona klusumam un nobeiguma punktu uzlūkot kā dzīvu putniņu. Bet apziņa kā maza saliņa peld milzīgajā neapziņas okeānā, kas ir pilnīgais zināšanu spogulis. Puķe, cilvēks ir kā mikropasaule, kas ļauj caur vienu ziedu, caur vienu cilvēku tuvoties makropasaules noslēpumiem, ja mums ir spēja iejusties ziedā, cilvēkā no iekšpuses, nepārvēršot pētāmo par objektu, nedistancējoties no tā. *"Austrumu gudrība,"* saka Sergejs Averincevs, *"tā ir pērto gudrība, bet mēdz būt laiki, kad, kā parunā teikts, par vienu pērto divus nepērtos dod. (..) Seno despotiju plašumos, politiskās nebrīvības apstākļos bija uzkrājusies tāda tikumiskās uzvedības pieredze, kāda grieķu un romiešu pasaulei pat sapņos nerādījās."* (Averincevs S. Cilvēks un vārds. – R.: Inteleks, 1998. – 51. lpp.) Piebildīsim tikai, ka latviešu tautai arī ir labi pazīstama *pērto gudrība*. Dzīvesstāsti ir šīs gudrības liecinieki. Tie pamatos nav gaudu, vaimanu un atriebības stāsti par izciestām mocībām, zaudētiem tuviniekiem un pārestībām, kas nodarītas, bet rāda atziņu dziļumu, gara, izturības spēku, atrodoties uz dzīvības un nāves šaurās robežu takas. Bet ir arī salauztās dzīves stāsti, kad nav spēts veidot savu biogrāfiju, sev novēlēto dzīvi, kad tā, arī gribasspēks un gods, likteņa sadragāta.

Mīti – senatnes pārstāvniecība tagadnē. Universālais audzinātājs – mīts ir devis veselu mītisko varoņu galeriju, kas vēlāk dažādās variācijās izmantota pasaules kultūrā. Mītos katra cilts, tauta izsaka savas pamatizjūtas, kas vairāk vai mazāk raksturīgas visai cilvēcei, un cenšas izskaidrot nesaprotamas parādības. Mītā, kā to raksturo Klods Levī-Stross (1908–1990), viss var notikt, notikumu norise var it kā nepakļauties loģikas noteikumiem, bet tajā pašā laikā tie ir visbrīvākā un pilnīgākā neapzinātā objektivizācija, pārsteidzot ar līdzību dažādās pasaules malās. Karls Gustavs Jungs to cenšas izskaidrot ar arhetipu – kopīgu miglainu zemapziņas iracionālu tēlu.

Mīts ir sava veida gara arhitektūra, pirmsfilozofiskais pasaules skaidrojums, kad cilvēks ir saskarsmē ar pārdabisko, garīgo, nezināmo pasauli, ar tieksmi pēc skaidrības, nemirstības. Mīts visu vērš dzīvu, apveltī ar dvēseli, ļauj dziļāk ielūkoties sevī. Tas sapludina fantāziju ar realitāti, labo ar ļauno. Mīts palīdz izdzīvot kā stabilitātes spēks nestabilajā dzīvē, mūžīgā

iemiesojums ikdienišķajā dzīvē, kārtības, drošības, miera nodibinātājs haosa un briesmu pasaulē. Mīts ir it kā cilvēces gudrības vārdnīca.

Pārsteidzoša ir mīta tuvība mūsdienu pasaulei. Džons F. Bīrleins darbā "Paralēlie mīti" salīdzina ne tikai Eiropas, bet arī Āfrikas, Amerikas, Āzijas, Okeānijas mītus un rod tajos pārsteidzošu līdzību. Viņš mītu sauc par mūžīgo spoguļi, kurā mēs redzam paši sevi. Mīts ir visur mums apkārt, vajag to iepazīt. Jaunā paaudze atklāj sevī mitoloģiju tādā veidā, kādā pie tās vērsas neskaitāmas pagātnes paaudzes: "(..) mīts bija un paliek līdz šim morāles, valstiskuma un nacionālās pašapziņas pamats. (..) Arī mūsdienu dzīve ir pilna ar mītiskiem simboliem un jēgām, mītisku valodu; tas viss ir vispārcilvēciskā mantojuma vērtīgākā daļa." (Бирлайн Д. Ф. Параллельная мифология. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1997. – С. 14.) Par mītiem ir izteikti visdažādākie apgalvojumi: mīts ir unikāla valoda, kas apraksta to, kas ir aiz mūsu piecu sajūtu uztveres; mīts veido vienotu cilvēku kopību; mīts ir būtiski nepieciešams elements visos tikumisko likumu sakopojumos; morālo kodeksu pamats tiek izsecināts no mītiem un reliģijas; mīts ir ticējumu komplekss, kas piedod dzīvei jēgu; mīts palīdz cilvēkiem un sabiedrībām ar cieņu un adekvāti pielāgoties savai apkārtni (turpat, 14.–15. lpp.).

Mītu uzlūko arī par masu saskarsmes līdzekli, starpnieku, kas savieno pretstatus, piemēram, dzīvību un nāvi. Mīts visintīmākā veidā veic socializāciju. Mītā notiek identifikācija ar kaut ko augstāku, noslēpumainu, mūžīgu, vienotu dēmonisku spēku, kas nav nekādu pavēļu varā, kas vienlaikus ir gan bīstams, gan labdabīgs. Dažkārt mūziku mēdz dēvēt par mūsu iekšējās dzīves mītu, kas pilns jaunības, dzīvīguma, jēgas un iedvesmas. Mīts ir iracionāla patiesības forma.

Atziņām bagāti ir rumāņu izcelsmes amerikāņu zinātnieka, mūsdienu izcila reliģiju un mītu pētnieka Mirčas Eliades (1907–1986) darbi. Viņa uzskatu interpretāciju sniedz arī Roberts Mūks (Mīts un iztēle. – R.: Karogs, 1991). Mirča Eliade darbā "Mīta aspekti" mītu raksturo kā ārkārtīgi sarežģītu kultūras realitāti, ko var pētīt visdaudzveidīgākajos un savstarpēji papildinošos aspektos. Mīts izsaka sakrālo vēsturi, jo tā ir pārdabisku būtņu radošas darbības rezultāts (*Eliade M. Mīta aspekti.* – R.: Minerva, 1999. – 11., 22. lpp.). Mīts "veido pārdabisku būtņu varoņdarbu vēsturi. (..) mītiem vienmēr ir sakars ar radīšanu, (..) mīts veido paradigmu visiem cilvēka uzvedības nozīmīgajiem aktiem. (..) Mēs izjutām mīta personāžu personisko klātbūtni un kļūstam par to laikabiedriem. (..) mīti rāda, ka Visumam, cilvēkam un dzīvei ir pārdabiska izcelsme un vēsture un ka šī vēsture ir nozīmīga, tai piemīt liela vērtība, un tā ir paraugs atdarināšanai." (Turpat, 22., 23. lpp.) Mirča Eliade aicina mītu padarīt atvērtu. "Tikai pateicoties sakrālajai pieredzei, pasaulē izpausmi rod realitātes, patiesības un nozīmības jēdzieni." (Turpat, 146. lpp.) Mīti "rosina cilvēku jaunradei, paver aizvien jaunas perspektīvas viņa atjautīgajam prātam. (..) mīts ir dzīva parādība,

atrodas "atvērtā", kaut arī "aizšifrētā" un noslēpumu pilnā pasaulē. Pasaule "sarunājas" ar cilvēku, un, lai saprastu šo valodu, pietiekami zināt mītus un prast uzminēt simbolus. (...) Gala rezultātā pasaule izpauž sevi kā valodu. Tā sarunājas ar cilvēku, ar sevis pašas eksistences veidu, ar savām struktūrām un saviem ritmiem." (Turpat, 147.–148. lpp.)

Mūsu senču mītisko domāšanu, attiecību, izjūtu pasauli daudzveidīgi pēta akadēmiķe Janīna Kursīte (sk.: *Kursīte J.* Latviešu folklorā mītu spoguļi. – R.: Zinātne, 1996; *Kursīte J.* Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – R.: Zinātne, 1999).

Daudzveidīgu priekšstatu par cilvēku attiecību tikumiem un netikumiem 18. gs. otrajā pusē Vācijā sniedz vācu rakstnieks, pedagogs Ādolfs Knige (1752–1796) slavenajā darbā, kas daudzos izdevumos iznācis gan Vācijā, gan citur pasaulē, "Par saskarsmi ar cilvēkiem". Pat mūsdienā Vācijā jūtama šīs grāmatas rekomendāciju ietekme cilvēku uzvedībā. Uzskata, ka Deila Kārnegi darbi ir Ā. Kniges darbu turpinājums, tikai ar vairāk manipulējošu raksturu. Ā. Knige balstās uz bagātīgu pieredzi, uz labu cilvēku stipro pušu un vājību pazīšanu. Ā. Knige sīki analizē saskarsmi ar dažādu tikumu, temperamenta un rakstura cilvēkiem – godkārīgiem, ietiepīgiem, atriebīgiem, slinkiem, skaudīgiem, dīkdieņiem, mulķiem, žūpām, romantiķiem u.tml. Atsevišķas nodaļas ir veltītas attieksmēm starp dažāda vecuma un dzimuma cilvēkiem, attieksmēm starp vecākiem, bērniem un radniekiem, tiek aplūkotas dzīvesbiedru, iemīlējušos, draugu, skolotāju un skolēnu, aizdevēju un parādnieku, saimnieku un viesu, zinātnieku un mākslinieku attiecības.

Ā. Kniges kā apgaismības laikmeta pārstāvja idejas sevišķi jūtamas uzskatos par attiecībām starp kungiem un kalpotājiem, augstmaņiem, bagātiem cilvēkiem, galminiekiem, augstākās sabiedrības cilvēkiem. Viņaprāt, katra cilvēka cieņa vispirms atkarīga no tā, kā viņš sevi atklāj rīcībā, bet visur nepieciešams laipnības gars. Ā. Knige atzīst, ka viņš nav centies mācīt to saskarsmes mākslu, kas varētu nākt par jaunu cilvēkiem, ko varētu izmantot savtīgos nolūkos. Autors jūt riebumu pret tiem noteikumiem, kas izriet no atzinuma, ka ar cilvēku var darīt visu, ja izmanto viņa vājības. Dīkdienis var iekārot visu, un savu mērķu īstenošanai viņam visi līdzekļi būs vienlīdz labi. Godīgs cilvēks, lai būtu cieņas vērts un taisnīgs, nevar un negrib dažādi izrīkoties ar līdzcilvēkiem, viņu nebaida grūtības, lai gūtu panākumus godīgā lietā (*Книге А. Об обращении с людьми.* – Дубна: Феникс, 1994. – С. 324–325). Ā. Knige atzīst, ka norādījumus, vismaz attiecībās starp dzīvesbiedriem ģimenē, var izmantot tikai vidusslāņu pārstāvji. Augstmaņi un bagātnieki reti prot izjust ģimenes laimi, parasti viņiem ir sava īpaša tikumība. Autors izjūt nožēlu gan par to, ka nereti labākie cilvēki ir spiesti pakļauties sliktāko gribai, gan par to, ka lielākā daļa cilvēku dzimuši verdzībai, ka cildenas, patiesas, lieliskas īpašības

piemīt mazam mirstīgo skaitam. To nosaka galvenokārt audzināšanas veids, samaitāts laikmeta gars, alkatīgas tieksmes pēc baudām un greznības, kas rada aizvien jaunas vajadzības, un rezultāts ir atkarība no citiem cilvēkiem, pazemojumi, lai iegūtu to, bez kā varētu arī iztikt (sk.: turpat, 156.–157. lpp.). Ā. Knige saka, ka nobriedušā un brīvā valstī glaimi, izlikšanās un citas rokļaižu riebeklības neatrod sev vietu, bet var kļūt nepieņemamas, lai gūtu panākumus despotiskā valstī (turpat, 9. lpp.).

8. Skaidrā un dziļā ētika un kultūra

Jo daudzveidīgāka, sarežģītāka, dinamiskāka, pat haotiskāka ir dzīve, jo lielāka ir tieksme pēc pretējā – skaidrības, vienkāršības, vienveidības, kārtības. Mītos pasaules radīšana ir attēlota kā pāreja no neskaidrā uz acīmredzamo, skaidro, no haosa – uz Kosmosu (sk.: *Eliade M.* Mīts par mūžīgo atgriešanos. – R., 1995. – 29. lpp.). Skaidra runa, raksti, nepārprotami žesti un mīmika, skaidras attiecības starp cilvēkiem, tiešums, atklātība, šķiet, kas gan var būt labāks par to. Skaidri noteiktas pamatnostādnes, skaidri definējumi, loģisks izklāsta plāns, uzlikts punkts uz *i* ir kā skaidras debesis, kur dienā mākoņi neaizsedz sauli un naktī zvaigznes. Apdziedāts tiek skaidrais avota ūdens. Bet kāpēc tas ir tik dzidr, kāpēc no tā labprāt dzer? Vai ne tāpēc, ka tas plūst no dziļumiem, to grūtāk samaitāt, vai ne tāpēc, ka tas nestāv uz vietas, mūžīgi atjaunojas, ka tam ir tik neizsmeļamas rezerves, kas mums nav parasti apjaustas?

Skaidras ētikas un pedagoģijas paraugs ir Jūlija Aleksandra Studenta (1898–1964) grāmata “Ētika. Ģimnāzijām, skolotāju institūtiem un pašmācībai” un citi darbi filozofijā, loģikā, psiholoģijā un pedagoģijā. Tikumība, pēc viņa uzskatiem, ir droši, nemainīgi, nepārejoši un absolūti principi. Ētikas vērtības nemainās, mainās uzskati par tām. Mainās lietas, bet lietu idejas nemainās. Tāpat kā ikdienā mēs lietojam nemainīgu svara vienību – kilogramu un mēra vienību – metru, neņemot vērā to, kā mainās dzīve, tāpat ētikā un pedagoģijā mēs lietojam nemainīgus, nepārejošus un absolūtus principus. Jūlijs Students saka: “*Tikumība ir tikai viena, tāpat kā viens pienākums, viens labums, viena taisnība. Uz šā pamatnoteikuma pamatojas visa ētika, uz tā dibināta arī audzināšana.*” (Students J. *Ētika. Ģimnāzijām, skolotāju institūtiem un pašmācībai.* – R., 1930. – 57.–58. lpp.) Arī I. Kants varēja izveidot vienu no skaidrākajām morāles specifikas mācībām, izolējoties no ikdienišķās, empīriskās dzīves.

Ētika nevar apmierināties ar principu skaidrību, profesionālajā ētikā nepietiek ar lieliski uzrakstītu profesionālās ētikas kodeksu. A. Šopenhauers un citi domātāji jau norāda, ka sprediķot morāli ir viegli, grūti to pamatot. Piebildīsim, ka vēl grūtāk to īstenot, bet paradoksāli, ka tieši īstenojums, prakse ievieš arī skaidrību daudzos jautājumos. Amerikāņu

matemātiķis, fiziķis, filozofs pragmatiķis Čārlzs Pīrss (1839–1914) pat speciāli pētīja, kā idejas padarīt saprotamas, norādot, ka to skaidrai izpratnei ir nepieciešams apjēgt to lietojamības sekas.

Filozofija un tās ietvaros arī ētika veidojās vienlaikus gan kā nepieciešamība pēc dziļākas, skaidrākas cilvēka dzīves un pasaules apjēguma, gan kā cilvēka izbrīns un šaubas savas un pasaules sarežģītības un bezgalības priekšā. Skaidrības atklāšana vienā līmenī jau parasti paver neskaidrību daudz plašākā un dziļākā izpētes un izjūtu līmenī. Alberts Šveicers darbā "Kultūra un ētika" izsaka diskutējamu viedokli: *"Ētisko domu vēsture ir visdziļākais vispasaules vēstures slānis. Starp spēkiem, kas veido īstenību, tikumība ir pirmā."* (Швейцер А. Культура и этика. – М.: Прорпс, 1973. – С. 115.) A. Šveicera aicinājums veidot sabiedrības un indivīda ētisko apziņu aktuāls arī mūsdienās, kad priekšplānā izvirzījusies ekonomika un politika. Taču jebkurš laikmets dzīvo ar enerģiju, kas veidojusies domās par ētiku.

A. Šveicers pārmet filozofiskās ētikas atpalcību no īstenības, tās mazo un tiešo iedarbību uz īstenību. Viņš saka: *"Tur, kur reliģiskie domātāji – morālisti ar vārdu varenību nokļūst līdz pazemes dziļumu tīrajem ūdeņiem, filozofiskā ētika dažkārt rok vien nelielus padziļinājumus, kuros veidojas tikai pelķe."* (Turpat, 118. lpp.) Viņš aicina nepārvērst ētisko domu frāzē. Piebildīsim tikai, ka pelķē dažkārt var skaidri atspoguļoties apkārtējā vide, ieskaitot debesis, bet, tajā iekāpjot, var nelāgi notraipīties. Saskaismē sastopamies gan ar kaitinošo neskaidrību, kad vienkāršas lietas tiek sarežģītas, gan arī ar kaitinošo skaidrību, kad pārāk pašpārliecināti, viennozīmīgi, kategoriski, dažkārt pat vardarbīgi tiek ieviesta skaidrība, pārvēršot dziļumu seklumā, pasaules plašumu pielīdzinot personīgā prāta skatījuma horizontam. Te iederas teiciens: *"Cilvēks, kuram vienmēr viss ir skaidrs, ir dumjš."* Asprātīgi kāds referents sacījis: *"Jāatzīst, ka šis jautājums mums patlaban ir pilnīgi skaidrs. Par to liecina fakts, ka tas ir ļoti maz pētīts."*

Skaidrība ētikā, protams, būtu lielāka, ja mēs to izolētu no politikas, tiesībām, ekonomikas, estētikas. "Tīrā tikumība" ir līdzīga visu cilvēku nevainības saglabāšanai visa mūža garumā. Rezultātā tā iznīcinātu cilvēci.

Mūžīgi aktuāls ir jautājums: *"Ar kādām tiesībām tu runā kā absolūtas patiesības pārstāvis, kā absolūtais novērotājs, spriedējs, viszinis?"* Dīvainākais ir tas, ka nereti pat plurālisma, multikulturālisma, postmodernisma, relativisma pārstāvji savus uzskatus pauž kategoriskā un absolūtā formā. Populāra kļūst nemainīgu principu, atzītu autoritāšu un viedokļu kritika ar spēcīgi izteiktu nihilisma piedevu. Tiek noraidīta jebkura universalizācija un stabilitāte cilvēku attiecībās, kā arī tradicionālie principi, vērtības un kriteriji. Katra cilvēka ziņā ir noteikt savu atbildību, to, kas viņam ir saprātīgs, kas patiess. Kultūras, pedagogijas centrā ir "valodas spēles". Saskaismē ar citiem cilvēks atrodas nepārtrauktā tapšanas, pārmaiņu procesā. Visas

īstenības sfēras personības brīvības vārdā ir pārveidojamas, emancipējamās. Cilvēce ir piedzīvojusi pārāk rūgtu mācību, ko sniegušas 20. gadsimta totalitārās sistēmas ar savu viennozīmīgo skaidrību, vienotību uz vienveidības pamata, ar precīzi noteikto savējo un ienaidnieku attiecībām, ar uzspiesto, vienīgo pareizo mācību. Šo mācību ieviešana dzīvē radīja neiedomājamu dramatismu, traģiskumu, iznīcību un haosu. Bet... vai pretēja vienpusība, kas neatzīst universālās, mūžīgās vērtības un autoritātes, nevirza cilvēci jaunā dramatismā? Šķiet, ka nebūs pārspīlēti, ja sacīsim, ka tieši mūsdienās pirmo reizi universālie ētiskie principi, kas balstās uz cilvēktiesību ievērošanu, uz personības brīvības cienišanu, uz nevardarbību sāk īsti aptvert visu pasauli. Sākas arī pasaules sabiedriskās domas mobilizācija cīņai pret terorismu, noziedzību.

Patriarhālajai morālei, vismaz savas tautas, noteikta reģiona vai noteiktas reliģijas ietvaros, bija skaidri izstrādāti mēri labā un ļaunā pretnostādnei, tikumiskās vai netikumiskās rīcības vērtējumam. Arī klasiskajā mākslā – mūzikā, literatūrā, glezniecībā, baletā, teātrī – bija vairāk vai mazāk skaidri noteikti kritēriji ar augstām prasībām, augsti paceltu "latiņu", kuru grūti pārvarēt. Vērtējumi, kas nepieļāva lielu dažādību, agri vai vēlu tika atmeti vai arī atsevišķās nozarēs tuvojās pilnībai. Paradoksāli, bet tieši pēc augstiem kritērijiem radītie mākslas darbi parasti ir unikāli. To vienkāršu atdarināšanu vai plaģiātu ir vieglāk noteikt. Aicinājums atkal un atkal sevi mērit ar laikmeta lieluma mēru sargā no inerces un pagrimuma.

Klasiskā māksla izvirza augstas prasības arī mākslas darba uztvērējam, tā izglītošanai. Augsto vērtību izjūtai un apjēgumam nepieciešama arī bagāta uztvērēja garīgā pasaule, niansēta, smalka pieeja pasaules un tautas kultūras vērtībām. Labākajos tulkojumos tuvums oriģinālam tiek sasniegts, tulkotājam iejūtoties laikmetā un autora iekšējā pasaulē, prāta un jūtu dziļumos.

Augstāko, būtiskāko ir visgrūtāk matemātiski precīzi izteikt. Kaut vai prasība: "*Esi taisnīgs, godīgs, labs!*"

Modernā māksla cenšas būt brīva no kritērijiem, no autoritātēm, redz tajos savdabības, oriģinalitātes ierobežojumu. Klausītājs, skatītājs, lasītājs dažkārt ir neziņā, kā vērtēt, kā atšķirt mākslas darbu no pseidomākslas, bet dažkārt vērtējums nemaz nav vajadzīgs. Uztvērēja sagatavošana parasti arī nerada problēmas, sevišķi jau sekļajai masu kultūras produkcijai. Arī oriģinalitāte parasti nav tik izteikta kā klasiskajā mākslas darbā. Tā ir laikmeta nopietna problēma, ka veidojas kultūra, morāle bez kritērijiem. Albērs Kamī runā par absurda postulātu – "*Viss ir labi, viss ir atļauts!*" Dažkārt mākslas kritēriji tiek aizstāti ar komerciālo kritēriju, cik var nopelnīt un kādā mērā iegūt publikas atzinību. Tā māksla pārvēršas biznesā.

Runājot par metodēm, pieminējām seno savstarpējā papildinājuma principu, ko dāņu fiziķis Nilss Bors formulēja kā komplementaritātes principu. Skaidro patiesību viņš aicina nesajaukt ar dziļo patiesību. Skaidrā

patiesībā ir skaidri nošķirti un pretstatīti patiesība un meli, labais un ļaunais, ir skaidra it kā frontes līnija, kas norobežo pozitīvo no negatīvā, draugus no ienaidnieka. Dzijai patiesībai ir daudz grūtāk būt skaidrai, jo tā daudzos pretstatos meklē savstarpēji saistošo, bagātinošo papildinājumu – zemteksts, simbolika papildina tekstu, māksla – zinātnei. Shēma tikai pamatvilcienos, vienkāršoti spēj attēlot priekšmetu vai parādību, bet tā ir nepieciešama, lai uzskatāmāk, skaidrāk veidotos priekšstats par to, kas pats ir grūti tverams. Svešā vietā karte dod mums iespēju orientēties apvidū.

Savstarpējā papildinājuma princips jālieto, ne tikai lai dziļāk apjēgtu pretstata pusi (prāts un emocijas, racionālais un iracionālais, zinātne un māksla, kārtība un haoss), bet arī lai skaidros principus papildinātu ar to īstenošanas sekām (reālām un iespējamām). Pēc ārprātīgā terora, kādu 2001. gada 11. septembrī piedzīvoja ASV, Ņujorkā uz kādas ielas viens students sācis veidot neformālu memoriālu. Viņš nolīcis garas papīra lokšnes uz ietves un parka celiņiem, aicinot cilvēkus rakstīt, ko vien viņi grib. Pasākums ieguvis atsaucību, un ir jau simtiem domu un vēlējumu. Viens no tiem ir ļoti pamācošs: *"Ir teiciens: "Aci pret aci, zobu pret zobu," – bet pēc tam es kļūstu aklis un bez zobiem. Atceries, mūsu ir daudz, daudz vairāk nekā viņu, kas nīst."*

Skaidrības prasība gan kultūrā, gan ētikā, pedagogijā, arī filozofijā, zinātnē un mākslā cilvēku ikdienas attiecībās ir nezūdoši aktuāla prasība. Tā draudzējas ar vienkāršību un atklātību. Sabiedriskajās attiecībās to sauc arī par caurredzamības principu, kas likumu, noteikumu un attiecību samudžinājumā un noslēpumainībā neļauj zelt korumpētībai, viltīgu apkārtceļu meklējumiem. Jau senajā Ķīnā bija domātāji, kas deva valdniekiem makjaveliskus padomus – likumus izdot skaidrus, lai katrs tos varētu pildīt, bet pārvaldes mākslu tā sarežģīt, ka neviens netiktu gudrs, kā viņš tiek pārvaldīts. Dažkārt dzīvē viss ir sagājis grīstē tā, ka vienīgais, kas ir skaidrs, ir tas, ka nekas nav skaidrs.

Ir dažāda skaidrība un sarežģītība. Sekla, banāla var būt gan skaidrība, gan sarežģītība. Seklums un dziļums ir atkarīgs arī no mūsu iedziļināšanās spējas. Aleksandrs Puškins romānā "Jevgeņijs Ņeņegins" runā par tukšo salmu kulšanu, banalitāti, par dziļas izjūtas trūkumu jauno ļaužu sarunās. Ir izteiciens, ka no jebkuras, pat no visbanālākās patiesības pretim lūkojas nesaprotamības bezdibeņi. Ikdienā mēs vērojam samudžinātas, nevajadzīgi dramatizētas attiecības, pārmetumus, "vētras ūdensglāzē". Ir tīrā, skaidrā ūdens jaucēji, saduļķotāji, piegružotāji, kas paši sauc pēc tīrības un skaidrības. Ir arī vides sargi, kas dziļi apjēdz kaitējumus dabai, bet sekli – kultūrai, garam. Visgrūtākais gan kultūrā, zinātnē, gan cilvēku attiecībās ir skaidrību vienot ar dziļumu, ar augstām prasībām pret sevi un citiem. Interesanti, ka jau pirms 2300 gadiem Aristotelis savstarpējā papildinājumā aplūkoja valodas skaidrību ar augsto stilu: *"Valodas izteiksme*

ir pilnvērtīga, ja tā ir skaidra un nav zemā stilā. Tā sasniedz vislielāko skaidrību, ja aprobežojamies ar vispārlietojamiem vārdiem, bet tādā gadījumā izteiksme ir zemā stilā. (..) Cienīga un no ikdienišķuma brīva izteiksme izlieto neparastus vārdus. (..) Bet, ja nu kādam ienāktu prātā dzejot vienīgi tādā valodā, tad viņa sacerējums kļūtu vai nu par mīklu, vai par svešvārdu mistrojumu." (Aristotelis. Poētika. – R.: LVI, 1959. – 93. lpp.) Pazīstot Aristoteļa mācību, mēs jau skaidri varam apjaust, kā Aristotelis ieteiks atrisināt pretinātību starp skaidrību un augsto stilu. Aristotelis aicina ievērot mēru, labāko vidējo starp galējībām. Mērs nebūt nav viegli sasniedzams.

Nebūt ne mēra pielūdzējs, cilvēks, kurš alkst palūkoties viņpus labā un jaunā robežām un tajā pašā laikā ir arī lieliska stila, skaidrības un dziļuma meistars, Frīdrihs Nīče savā "grāmatā visiem un nevienam" – "Tā runāja Zaratustra" – aicina lasīt to, kas nav viegli saprotams, pie kā jākāpj kā augstā kalnā. Vislabākās domas lai būtu kā visaugstākās kalnu galotnes. Tur gaiss ir viegls un tīrs, bet tur ir grūti nokļūt, tur ceļā draud briesmas, bet nevajag baidīties no tām. Vajag mīlēt skaidro, spēcīgo kalnu gaisu un vajag mīlēt kalnos kāpt. Kur nav lielu cīņu, tur cilvēki nieku dēļ strīdas un muļķīgi plāpā. Nīče aicina nekļūt kā mērķaķiem, kas arī kāpelē, turklāt cenšas uzkāpt labi augstu, bet ir pazaudējuši savu Es. Domājot par Nīčes teikto, jājautā, kādus dziļumus un plašumus tu redzi no augstumiem, kādus augstumus spēj apjēgt no ielejas, kādu mācību, atziņu nes ielejai no augstumiem un augstumiem no ielejas.

Fjodors Dostojevsķis "Piezīmēs no pagrīdes" runā par paradoksālo situāciju, ka dažkārt pārlietu skaidri apzinātais bezizejas stāvoklis, izmīsums var radīt baudas mirklus. F. Dostojevsķis izteic cilvēka gribas kaprīžu formulu: "Nu kas par prieku gribēt pēc tabuliņas?" F. Dostojevsķis saka, ka cilvēks neapmierinās ar dzīvi, kas līdzīga $2 \times 2 = 4$, ka grūti viņu pārliecināt, ka jādzīvo kā normālam un pozitīvam cilvēkam, ka tikai labklājība cilvēkam ir izdevīga. Ir cilvēki, kas nesamierinās ar otršķirīgu lomu, tie grib būt vai nu varoņi, vai dubļu pika. Parastam cilvēkam kauns vērtīties dubļos, bet galējību cilvēks izaicinoši cenšas sev piešķirt tiesības vēlēties pat visaplamāko, lai viņu nesaistītu pienākums, tīšuprāt iekāro pašas pretīgākās blēņas, pašu neekonomiskāko bezjēdzību. Jā, pārsteidzoši dažādi ir mēģinājumi par visu vari būt oriģināliem, kaut tas ir bezjēdzīgi un sekli.

Svarīgi, no kādām dziļēm nāk skaidrība. Pēc dziļiem pārbaudījumiem, dziļām dvēseles sāpēm cilvēks un viņa attiecības ar līdzcilvēkiem var atdzimt jaunā apskaidrībā, paturot sevī dziļumu, dzīves pieredzes bagātību. Liela apskaidrība cilvēkiem nereti ir nākusi pēc tam, kad tie ir izmalušies cauri ciešanu un bezjēdzību bezdibeņiem. Paradoksāli, ka cilvēcei aizvien par jaunu jāpiedzīvo tik daudz maldu, tik daudz traģēdiju, lai atkal un atkal par jaunu ataustu vecās patiesības un vērtības, kas uztur dzīvību un cilvēcību uz šīs grēcīgās un svētās zemes.

skaidrība, racionālā, absolutizētā skaidrība veicina sava pretstata – iracionālisma, samudžinātas un strupceļā iedzītas dzīves vairošanos. J. Staļina teikto vārdu viennozīmīgā skaidrība ir dzīves daudzveidības ievietošana totalitārisma Prokrusta gultā. Totalitārisma skaidrība ir bez niansēm, starppakāpēm. Bez šaubīšanās jānostājas par pozīcijā, jo “kas nav ar mums, tie ir pret mums”, tie ir ienaidnieki, kas nesaudzīgā šķiru cīņā ir iznīcināmi. “Ir cilvēks, ir problēma, nav cilvēka – nav problēmas!” Cik traģisks ir šis skaidrības īstenojums praksē!

Iedomāsimies cilvēku, kurš brien jūrā. Sākumā ir skaidri redzams gan ūdens, gan pamats ar draudošo akmeni, uz kura nemanot var paklupt. Skaidrība dod iespēju drošāk doties dziļumos. Bet, kad ūdens jau smeļas mutē, tālāk vairs doties nespējam, ja neprotam peldēt. Lielāku dziļumu sasniegšana prasa jaunas prasmes, jaunas zināšanas, jaunu izturības pakāpi. Iešana pētnieciskā dziļumā ir niršana nezināmajā, pat haosā, no kura tikai retās reizēs izdodas iznest pārli – skaidrību noteiktu likumsakarību sakārtotības veidā.

Cilvēki izbrīnā lūkojās, piemēram, pasaules fotoizstādes *Magnum Phoos* eksponātos, ko Rīgā varēja aplūkot 2001. gada rudenī. Tās katalogā norādīts, ka savā attīstības vēsturē fotogrāfija ir svārstījusies starp diviem poliem – vērojuma padziļināšanos un maksimālu koncentrēšanos. Fotogrāfijas dziļākais paradokss ir atveidot realitāti, atklājot mūsu ierobežotajai uztverei tās neredzamo daļu.

Ievērojamais vācu filozofs Karls Jaspers apraksta vairākus cilvēka apziņas un ar to saistītas saskarsmes līmeņus, kur katram ir sava īpatnēja skaidrība un savs dziļums. Pirmajā līmenī cilvēks atrodas tiešajā empīriskajā ikdienas dzīvē, tiecas pēc savu dabisko vajadzību apmierināšanas, saskarsmei pārsvarā ir utilitārs raksturs. Otrajā līmenī cilvēkam izteikti dominē apziņa vispār, piespiedu pareizība, cilvēku saskarsmes noteicēji ir vienotie formālie, tiesiskie principi. Trešajā – gara līmenī cilvēks ir saprāta subjekts un saskarsmē apzinās savu īpašo vietu un jēgu veseluma, organisma ietvaros. Visdziļākajā – ceturtajā līmenī ir augstākā eksistences un saskarsmes pakāpe. Tas ir dziļi personisks patības līmenis, kas vistuvāks brīvībai, to nevar objektivizēt, nevar izzināt, bet šajā līmenī tiek radītas nepārejošas vērtības. Svarīga te ir apskaidrība, saskarsmes pārdzīvojums. Garīgās personības aktivitāte augstākajā līmenī vistiešāk pietuvojas absolūtajam, bezgalīgajai esamībai un visadekvātāk spēj nojaust to.

Dāņu filozofs un teologs Sērens Kirkegors (1813–1855), kurš atstājis lielu ietekmi uz daudziem 20. gadsimta domātājiem, darbā “Bailes un trīsas” saka: “Apbrīnojams dzīves dziļums ir tieši tur, ka katrs cilvēks, pievēršot uzmanību pats sev, zina to, ko nezina neviena zinātne, jo viņš zina, kas ir viņš.” (Кьеркегор С. Страх и трепет. – М.: Республика, 1993. – С. 175–176.)

9. *Saskarsmes paradoksi*

Paradokss (grieķu val. *paradoksos* – negaidīts) – dīvains, īpatnējs uzskats, izteikums, parādība, kas krasi atšķiras no vispārpieņemtā, kas ir pretrunā, dažkārt ārēji, ar veselo saprātu, par ko jau runājām lekciju ciklā "Personības un sabiedrības ētika" (R.: Zvaigzne ABC, 2000. – 19., 22. lpp.).

Paradoksam tuvs jēdziens ir antinomija (grieķu val. *antinomia* – pret likumu, pretruna likumā) – divu loģiski pamatotu spriedumu pretrunīgums. Zinātnē paradoksus un antinomijas izmanto, lai dziļāk pētītu noteiktas parādības kopsakarā, veselumā, kompleksi, lai izvairītos no vienpusīgas pieejas. Vācu fiziķis Makss Planks ir teicis, ka īstam teorētiķim nav nekā interesantāka kā tāds fakts, kas atrodas tiešā pretrunā ar vispāratzītu teoriju; tieši šeit sākas viņa darbs. G. V. F. Hēgelis neapmierinās ar tēzes un antitēzes pretstatījumu, bet meklē abu parādību sintēzi. Vairākās Austrumu mācībās arī meklēta lielā saplūsmē, nirvāna, atbrīvošanās no antinomijām, dualitātēm, pretstatiem. Zinātnē antinomijas parasti nevis runā pretī viena otrai, bet gan savstarpēji viena otru papildina (Nilss Bors).

Mūsdienās aizvien aktuālāka kļūst pāreja no binārās, divpusīgās domāšanas uz komplekso. Tiek izteikta doma, ka kompleksitātes teorija ir nākotnes atslēga (*Horx M. Das Zukunfts-Manifest*. – Düsseldorf, München: Taschenbuch Verlag, 1999. – S. 37).

Mākslā, literatūrā, masu komunikācijā paradoksus izmanto, lai pārsteigtu, intriģētu skatītāju, lasītāju, lai izvairītos no pelēcības, lai cilvēka raksturs atklātos visnegaidītākajās situācijās un attiecībās. Īru rakstnieks Semjuels Bekets (1906–1989) ir viens no absurdās drāmas aizsācējiem. Katrs teksts ir pretrunā ar sevi. Nekas ir viss. Nelasāmais ir labs. Mazāk ir vairāk! Es neturpināšu. Es turpinu. Kādā Itālijas pilsētā tūristu pievilināšanai uzbūvēta māja-kafejnīca ar jumtu uz leju. Krievu dzejnieks Aleksandrs Puškins ģēniju dēvē par paradoksu draugu.

Antinomiskais, paradoksālais domāšanas stils ir raksturīgs Sv. Aurēlijam Augustīnam, Blēzam Paskālam, Sērenam Kirkegoram un daudziem citiem izciliem domātājiem. Sv. Augustīns Aurēlijs (354–430) cilvēku rāda kā lielu bezdibeni, bet pilnību kā cilvēka zināšanas par savu nepilnību. Cilvēkā dramatiski vienoti miesa un dvēsele, laicīgais un mūžīgais, mirstīgais un nemirstīgais. Blēzam Paskālam (1623–1662) cilvēks ir kā paradokss, reizē liels un niecīgs, noslēpums pats sev, ar nesamierināmu iekšēju

dabu. Sērenam Kirkegoram antinomija un paradokss ir reliģijas kritērijs. Tas, kas kādreiz radīja izmisumu, piedod dzīvei patiesību un skaidrību; pagrimums ticīgajam var pārvērsties triumfā. S. Kirkegors izsaka ticības paradoksu, ka atsevišķais indivīds ir augstāks par vispārējo (valsti, sabiedrību, sociālo grupu), ka "iekšējais" augstāks par "ārējo". Izziņa jāsāk no individuālās esamības. Atsevišķais indivīds ir vienīgais morāles subjekts. Robežsituācijas, izmisums, bailes, bezizeja kļūst par ticības avotu, mūžīgas svētlaimes iespējamību. Sērens Kirkegors saka: "*Domas lielākais paradokss ir mēģinājums atklāt to, kas ir neiedomājams.*" Šo domu īpaši izceļ Braiens Megi darbā "Filozofijas vēsture". (R.: Zvaigzne ABC, 2000. – 208. lpp.)

Oskaram Vaildam, Džordžam Bernardam Šovam, Frīdriham Nīčem u.c. paradokss ir daiļrades metode. Albērs Kamī runā par laimīgo Sīzifu, par to, ka pašā parastākajā dumpī paradoksāli izteikta tieksme pēc kārtības, ka maksimāla bauda sakrīt ar maksimālu sagrāvi. Pats Albērs Kamī tika saukts par "*bezdievīgu svēto*". Savukārt itāliešu filozofiskais rakstnieks, dramaturgs, Nobela prēmijas laureāts Luidži Pirandello (1867–1936) cilvēku krīzes situācijās nostāda reizē bendes un upura lomā, situācijās, kurās cilvēks nespēj izziņāt un apjēgt sevi savā darbībā, sadalīts tūkstošos "es", nespēj iepazīt savu īsto seju. Gudrības neprāts tad savijas ar bezjēdzīgo ļaunumu. L. Pirandello mīlēja pats sevi saukt par haosa dēlu. Cilvēks vienlaikus atrodas esamībā un ir arī spējīgs no tās distancēties, vienlaikus nes pagātnes nastu un ir spējīgs no pagātnes atrauties.

Paradoksāli salīdzinājumi, metaforas ir Aleksandra Čaka dzejā: "*Priekā man vajag, (..) priekā dzēlīga, asa kā sāpes. (..) eju ar Eifeļa torņiem apkārts, cilvēkiem lielumu mācot. (..) Savu prieku (..) Gluži kā vienu nieku / Es izliku žāvēties sētā uz veļas virvēm.*" (Čaks A. Izlase. – R., 1961. – 1. sēj. – 106., 170., 182. lpp.) Paradoksāli par pašu Aleksandru Čaku teicis Imants Ziedonis: "*Tad piedzimst Čaks (..) un aiziet mūžībā kā huligāns un svētais.*" (Literatūra un Māksla. – 1980. – 14. nov.)

Arī ikdienā dzirdam dīvainus izteikumus, šķietami nesavienojamu lietu savienojumu: *skaists draņķis; smuks kā grēks; gan vareni, gan baigi; neizdevīgais izdevīgums; taisni ar likumu; pastāvīgi nepastāvīgs; skopums ir liela izšķērdība; trūkums pārpilnībā; spēks kā vājums un vājums kā spēks, drošsirdīgie glēvuļi, nolieguma apgalvojums.*

Uzklausot cilvēku dzīvesstāstus, ieklausoties cilvēku sarunās, nākas dzirdēt ne tikai dīvainus izteicienus, neloģisku "pārlēkšanu" no viena sarunas temata uz citu, bet arī vērot šķietamu neatbilstību starp runas tekstu un žestiem, mīmiku, pozu, starp vārdu saturu un intonāciju. Nereti cilvēks sāk smaidīt, kad nonācis tuvu raudām, attieksmē pret kādu cilvēku mijas mīla un naids ("*Ne bez tevis, ne ar tevi nevaru dzīvot!*"). Cilvēki nereti alkst lielākas brīvības, patstāvības un reizē arī baidās no tās. Spēcīgu

jūtu izteiksmei vajadzīga milzīga savaldība. Lai pārdzīvojums nesaplosītu cilvēku, "uguns jāieliek ledusskapī"...

Paradoksāli var būt atsevišķi **notikumi, fakti**. Tie reģistrēti "Ginesa rekordu grāmatā", kuras pirmais metiens bija tikai 6 eksemplāri, domāti alusbāra apmeklētāju ieinteresēšanai. Starp citu, tur baudītā alus šķirne arī devusi nosaukumu rekordiem. No 1955. gada "Ginesa rekordu grāmata" gandrīz ik gadu iznāk Lielbritānijā un daudzās citās valstīs.

Nesen kļuvis zināms kāds 1981. gada aviokatastrofas notikums, kas iepriekš Padomju Savienībā uzlūkots par militāru noslēpumu. Kara lidmašīna sadursmē pāršķēlusi uz pusēm pasažieru lidmašīnu. No 5220 metru augstuma nokritušajā lidmašīnas daļā dzīva palikusi Larisa Savicka, kaut 5 stundas bijusi bez samaņas (Аргументы и факты. – 2001. – № 5).

Ilinoisas štata Oltenas pilsētā uzcelta bronzas statuja amerikānim Robertam Vadlovam, kura augums bija 270 cm (1936. g.). Visgarākajam cilvēkam pasaulē augums bijis 295 cm, visīsākajam pieaugušam cilvēkam – 38 cm. Madagaskaras salas mežos atklāta ģimene, kurā ģimenes galvas augums ir 51 cm, bet viņa pirmā sieva ir 49 cm, otrā – 46 cm un meita – 43 cm gara. Krievijā, metot izaicinājumu liktenim, cilvēks ar augumu, zemāku par galdu, cilvēks, kas piedzimis tikai 300 gramu smags, nodzīvojis cienījamu un laimīgu dzīvi (Аргументы и факты. – 2001. – № 42. – С. 31). Smagākais vīrietis svēris 635 kg (ASV, 1978), bet smagākā sievietē – 540 kg (ASV, 1987). (Sk.: Ginesa pasaules rekordi 2004. – R.: Zvaigzne ABC, 2004. – 10. lpp.) Visgarākais vārds dots kādai meitenei Teksasas štatā, tas sastāv no 1019 burtiem, bet viņas tēva vārds – no 36 burtiem. Piemēri rāda, cik tālu galējās robežas spēj novirzīties no vidusmēra normas. Mūsdienās skaistuma konkursus sāk rīkot arī korpulentām dāmām. Sacensības tiek rīkotas arī visdažādāko pārmērību stimulēšanai, gan alus dzeršanā, gan ēšanā, spļaušanā, dejošanā, sēdēšanā uz mieta, bļausšanā u. tml.

Daudzreiz cilvēku rīcība arī grūti iekļaujama veselā saprāta robežās. Mītu pētnieks Mirča Eliade raksta par Okeānijas salās novērotām dīvainām darbībām, piemēram, mājdzīvnieku un inventāra iznīcināšana un lielu noliktavu celšana, lai sagaidītu mirušos, kas ieradīsies ar preču pilniem kuģiem. Valdēt vispārējai postažai, vienīgi ceļi uz kapsētu tiek uzturēti kārtībā, lai senči bez pūlēm spētu nokļūt uz ciemu (*Eliade M. Mīta aspekti*. – R.: Minerva, 1999. – 8.–9. lpp.). Pārsteidz modes trakuļības viduslaikos, piemēram, metru garu kurpju nēsāšana.

Pārsteidz un reizē priecē fakti par cilvēku spējām, piemēram, poliglotti, kas prot no 30 līdz 70 valodas. Pēc Pablo Pikaso nāves 1973. gadā bija nepieciešami vairāk nekā divi gadi, lai sistematizētu viņa darbus, starp kuriem bija 1185 gleznas, 7098 zīmējumi, 1228 skulptūras, 3222 keramikas veidojumi, 9931 gravūra, 17 411 uzmetumi un grafiski darbi u.c. Blakus atsevišķu cilvēku fenomenālām spējām ir arī pētījumi, kas rāda, ka parasti

cilvēks izmanto tikai ap 5 % savu spēju. Atgādināsim, ka arī ētika ir mācība par cilvēka neizmantotajām spējām, par to lielo jābūtību, ko katrs cilvēks potenciāli sevī nes. Paradoksi mums atklāj cilvēku izaugsmes iespējas, kā arī bezjēdzības bezdibeņus un sekumus.

Pārsteidzoši ir arī ārstniecības rezultāti, kas gūti, "ārstējot ar neko", proti, zāļu vietā slimniekiem psihoterapeitiskos nolūkos dodot neitrālas vielas. Slimībām, kuru izcelsme saistīta ar nervu sistēmu (hipertoniya, reimatisms, galvassāpes), palīdzības efekts ir 50–70 % gadījumu. Domājams – glābusi ir ticība, ka kļūsi vesels. Liela daļa ārstniecisko līdzekļu, ko lietoja pagātnē, bija ar līdzīgu iedarbības efektu, to noteica ne medikaments, bet pārliecība.

Paradoksāli var būt arī vēstures fakti. Piemēram, Padomju Savienības uzvara Otrajā pasaules karā prasīja tik milzīgus upurus, ka pat Krievijas vēsturnieks Boriss Sokolovs ir izsaucies: "*Dod, Dievs, lai vairāk tādu uzvaru mums nebūtu!*" (Знание – сила. – 2000. – № 5/6. – С. 25.) Vēl vairāk pārsteidz tas, ka totalitārā sistēma Padomju Savienībā pati spēja iznīcināt vairāk savu pilsoņu, arī augstākā ranga karavadoņu, nekā ienaidnieks (sk.: *Milts A. Totalitārisma un okupācijas paradoksi // Karogs. – 2000. – Nr. 5. – 148.–155. lpp.*).

Paradoksiem bagāta var būt arī **izglītība un audzināšana**. Tieši teologi ieteica izlasīt īru rakstnieka Klaiva Steipla Luisa grāmatu "Skrūvšņores vēstules. Pieredzējuša velna vēstules jaunajam kardinātājam", ko pieminējām jau iepriekš. Šis "velna katehisms" pārvēršas par sava veida ētisku traktātu, kas atklāj jaunā spēka izsmalcināto darbības mehānismu. Tā, piemēram, drošākais ceļš uz elli attēlots kā lēzena nogāzīte, ērti staigājama, bez krasiem pagriezieniem, bez ceļa stabiem un brīdinājuma zīmēm...

Viens no lielākajiem izglītošanas un audzināšanas paradoksiem ir – kā lielu pūļu rezultātā radošs, zinātkārs bērns pārvēršas par dogmatisku, neradošu pieaugušo cilvēku, nereti par to būdams ar sevi apmierināts un lepns par sasniegto. Tā ir satraucoša ētikas un saskarsmes jēgas problēma.

Nereti dzīvē notiek kardināla pagātnes notikumu pārvērtēšana. Kādreiz lielītie un situatīvi patīkamie audzinātāji laika gaitā, sevišķi bargajos likteņa triecienos, tiek kritizēti, jo izrādās, viņi ir gatavojuši "siltumnīcas dzīvei". Vecāku cilvēku, īpaši to, kuri izgājuši "caur uguni un ūdeni", dzīvesstāstos tiek izteikta pateicība tiem, kas no mazām dienām pieradinājuši pārvarēt grūtības. Kāds Sēlijas iedzīvotājs pateicas stingrajiem skolotājiem, jo bez viņiem "mēs būtu izlaidušies kā sviests uz karstas pannas". Franču rakstnieks Albērs Kamī saka – tam, kas izvēlas vieglus ceļus, nav lemts pārdzīvot pašam sevi. Ir ievērojami zinātnieki, pedagogi, kuri apgalvo, ka grūtus un sarežģītus uzdevumus ir interesantāk un reizē ar to arī vieglāk risināt nekā vieglus un vienkāršus. Latviešu tautas gara mantas, daudzi sasniegumi pagātnē tapuši, nevis pateicoties labvēlīgiem

apstākļiem, bet par spīti nelabvēlīgai situācijai. Zentas Mauriņas darbos spīts ir raksturota kā viena no raksturīgākajām latviešu tautas īpašībām. Paradoksāli ir arī tas, ka viens un tas pats faktors, viena un tā pati situācija, dzīves šķērslis vienā cilvēkā rada papildenerģiju, lai no strupceļa izkultos, turpretī citā – bezcerību, vaimanas. Raksturīgi, ka postsociālistiskās valstīs izplatīta ir palīdzības gaidīšana no citiem un vainīgā meklēšana ārpus sevis, bet uz privātīpašumu un brīvo tirgu dibinātajā Rietumu sabiedrībā – vairāk paļaušanās uz saviem spēkiem un gudrību, vispirms vainu par neveiksmēm meklējot sevī.

Paradoksus varam nosacīti iedalīt trīs grupās: 1) paradoksi ar neatrisināmu iekšējo pretrunīgumu (antinomijas); 2) paradoksi, kas veidojas neprasmē un nespējā savlaicīgi atrisināt problēmas; 3) paradoksi, kas sevī iekļauj aktīvu, bet īsti neizpētītu, nezināmu spēku (X problēmu, grūti atrisināmu mīklu).

Cilvēku saskarsmē ir daudzas parādības ar iekšēju, mūžīgu pretrunīgumu: ideāli un īstenība, sabiedriskums un vienatnīgums, vienkāršība un sarežģītība, tradīcijas un jaunrade, pat humors un nopietnība. Daudzi domātāji ir centušies pierādīt brīvības ciešo saistību ar nepieciešamību, citi – ar nejausību. Apgalvojumam “No nekā nekas nerodas” pretī stāv “Viss rodas no Nekā” (*Omnia ex nihilo*). Esamība un neesamība ir pasaules substanciālais pamats. Tāpat kā Visumā darbojas pievilksnās un atgrūšanās, centrīces un centrībēdzes spēki savdabīgā veidā vērojami arī saskarsmes procesā – tieksme iet pie cilvēkiem ir saistībā ar cilvēka tieksmi diferencēties, attālināties no cilvēkiem, tieksme izplatīties un reizē koncentrēties, savīties kamolā. Šo pretstatu analizē iederas komplementaritātes jeb savstarpēja papildinājuma princips, kad pretmeti savstarpēji bagātina viens otru sava mēra robežās. Pārsniedzot šo mēru, var sākties noārdīšanās, pašiznīcība. Pārmērīga saskarsme var radīt masu, pūļa cilvēku, kā arī noslēgšanos sevī.

Dažkārt zinātniskā literatūrā, bet biežāk sadzīvē antinomijas, neatrisināmas pretrunas tiek uzlūktas par strupceļu, bezizejas situāciju, par bezspēcību likteņa priekšā. Taču tieši principā neatrisināmas pretrunas ir mūžīgo problēmu avots, kas rada gara spraigumu, mūžīgo aktualitāti. Ja varētu atrisināt jebkuras un esamības pretrunīgumu, tad jau morāle kļūtu lieka. Laicīgā un mūžīgā, dabīgā un pārdabīgā problēma atkal un atkal atjaunina katrā sabiedrībā reliģijas pastāvēšanu.

Nākamajās nodaļās aplūkosim pretstatu vienībā (nereti arī paradoksāli) saistītas parādības: vienkāršību – sarežģītību, sabiedriskumu – vienatnīgumu, humoru un nopietnību. Pēc tam tuvāk iepazīsimies ar paradoksiem bagāto Nezināmā problēmu, ko dēvē par X, par Dēmonu, par Sfinksu, par Šeherezades fenomenu.

10. Vienkāršība un sarežģītība saskarsmē

Ļevs Tolstojs vienkāršību uzskatīja par galveno tikumiskā skaistuma nosacījumu. Visas cilvēka dzīves mērķis ir vienkāršā un visiem pieejamā veidā izskaidrot un īstenot tikumiskās patiesības. Cilvēkiem, kuri nodarbojas ar patiesi svarīgām lietām, nav laika izdomāt kaut ko lieku. Ļevs Tolstojs arī piebilst, ka tie cilvēki, kuri vēlas izlikties vienkārši, patiesībā ir vismazāk vienkārši. Fransuā de Larošfuko šādu demonstrējamu vienkāršību dēvē par izsmalcinātu liekulību. Dažādi domātāji saista vienkāršību ar cilvēciskās cieņas apzināšanos, jūtu cildenumu, skaistumu vispār. Tā nav savienojama ar augstprātību un iedomību. Lakoniskās izteiksmes tēlniece Lea Davidova-Medene kādā intervijā mākslinieka stiprumu saistīja ar spēju būt vienkāršam. Kas nevajadzīgi sarežģī uztveri, ir kā duļķes, kas peld pa virsu gan ūdeņiem, gan dzīvei, gan mākslai. Viņa atceras, ka izcilais tēlnieks Teodors Zaļkalns bija tik apdāvināts, ka viņam nebija īpaši jāpūlas būt pamanāmam. Viņš savā darbā atzina skaidrību un vienkāršību.

Platona ideālajā valstī valdniekam un arī katram pilsonim jācenšas būt vienkāršam, patiesam un nemākslotam. Pašā ideālajā jau ir kaut kas absolūti vienkāršs. Aristotelim estētiskais dziļums ir vienkāršs. Dvēseles attīrīšanas process, katarse ir attīrīšanās no liekā, nevajadzīgiem piemaisījumiem, it kā atgriešanās pie pirmsākuma. Dantes "Dievišķās komēdijas" Šķīstītavā nokļuvuši tie, kuriem bija kaisms spēks *"tumsā turēties pie gaismas stara"*. Tur ir cietēji no pašu izauklētām mokām, cilvēki, kas mēģina atšķetināt savu dzīves dziļu, *"kas samežģījās, pasaulē kad mitu!"*. Tur *"nešķīstība kļūst, ar spožām pāva spalvām greznojusies"*. Tur mīlestības uguns svētā dzēš vainas. Tur caur ciešanām tiek jauna dzīve dzemdēta. Tur, kāpjot Šķīstītavas kalnā, ir jānomazgā savā dvēselē septiņas rētas (septiņi nāves grēki). (*Dante Aligjēri. Dievišķā komēdija. – R.: Vaidelote, 1994. – 172., 191., 206., 210. lpp.*) Grēks un jaunums sarežģī un samudžina cilvēku dzīves, lai gan parasti cenšas būt brīvs no visa, kas šķietami apgrūtinā dzīvi: pienākumiem, likumiem, morāliem principiem, uzvedības normām.

14. gadsimtā angļu filozofs un loģiķis Viljams Okams izvirzīja vienkāršības jeb ekonomijas principu, kas prasa kādu parādību skaidrot ar pēc

iespējas mazāku pieņēmumu skaitu. Padomāsim, kā ar dažām spilgtām iezīmēm tēlaini raksturot kādu pazīstamu cilvēku!

Franču 17. gadsimta izcilais domātājs Renē Dekarts (1596–1650) savā mācībā par metodi iesaka “*virzīt (..) domas noteiktā kārtībā, sākot ar visvienkāršākajiem un visvieglāk izzināmajiem objektiem, lai maz pamazām kā pa pakāpieniem paceltos līdz vissarežģītāko zināšanai*” (Dekarts R. Pārruna par metodi. – R.: Zvaigzne, 1978. – 27. lpp.). Piebildīsim tikai, ka cilvēku attiecību mākslā, dzīves skolā cilvēks nereti ir ieņēmis tādās sarežģītības, strupceļu situācijās, kad izdzīvošana prasa tūlītēju risinājumu.

Nereti attīstības procesu, progresu iedomājas kā virzību no vienkāršā uz sarežģīto. Taču modeļu, standartu veidošana, dažādāko metožu pilnveidošana, specializācija, darba dalīšana neizbēgami ir saistīti ar to, kā sarežģīto veikt pēc iespējas vienkāršāk un reizē efektīvāk, ekonomējot spēkus un līdzekļus.

Vienkāršais parasti sastāv no viena vai nedaudziem elementiem vai daļām. Bet vienkāršošana, tāpat kā sarežģītība, pieļauj noteiktu mēru, kuru pārkāpjot vienkāršība kļūst sekla, nabadzīga, bet sarežģītība – haotiska, neizprotama. Ja mēs audzināšanā, jebkurā organizatoriskā darbā labi uztveramā veidā nosakām dažus galvenos uzdevumus, tos var efektīvāk īstenot, nekā, piemēram, ja grūti uztveramā veidā izvirzām 30 mērķus. Par psiholoģiskās orientācijas un dezorientācijas robežu mēdz uzskatīt 7–9 variantus, kas ļauj optimāli orientēties vienlaicīgos piedāvājumos, izvēles iespējās, cilvēku attiecībās. Maksimāla daudzveidība virza uz maksimālu nenoteiktību, brīvības un izlemšanas spēju dezorientāciju. Sarežģītības sliekšnis tiek pārkāpts, kad objekta apraksts kļūst sarežģītāks par pašu objektu. Latviešu literārās valodas vārdnīcā vārds “vienkāršs” raksturots četrās nozīmēs – “*kas sastāv no viena elementa, daļas (..); kura paveikšanai, atrisināšanai, arī izpratnei, apguvei, izlemšanai nav nepieciešama liela fiziska vai garīga piepūle (..); kam nav izcilības, vērīga, plašuma, arī greznuma, arī pieticības (..); piederīgs pie kādas sabiedrībā samērā maz ievērotas grupas; arī mazturīgs, nabadzīgs*” (Latviešu literārās valodas vārdnīca. – R.: Zinātne, 1996. – 8. sēj. – 442.–443. lpp.). Šāda veida vārda “vienkāršs” izpratne, manuprāt, ir grūti savienojama ar filozofisko, ētisko, estētisko aspektu, ar cilvēku attiecību mākslu. Nereti, tieši otrādi, lai būtu sarežģīts, lai sarežģītu attiecības, sacerējuma tekstu, nav vajadzīgas īpašas pūles. Slinkums, bezatbildība, nolaidība, egoisms, augstprātība, vardarbība var radīt sarežģījumus visa mūža garumā, atstājot vēl “mantojumu” nākamajām paaudzēm. Dažs alkst “*lieluma ābolā kost*”, sapņo veikt dižus, sarežģītus varoņdarbus, bet pavirši izturas pret ikdienas darbu, sadzīves problēmām, ģimeni, uzskatīdams to par prozaiski vienkāršu, viņa sarežģītajai dabai neatbilstošu. Nereti tas ir arguments, kā attaisnot savu slinkumu, egoismu, neizdarību, žūpību. Pamācoša ir pasaka par vienādo situāciju ellē un paradīzē. Tur cilvēkiem ir iespējas

sēdēt pie bagātīgi klātiem galdiem, bet gan vienā, gan otrā vietā viņi nespēj paši ielikt ēdiena kumosu sev mutē. Ellē mūžīgi ir bads, bet paradīzē cilvēki baro cits citu... Ellē domā tikai par sevi.

Darbu var paveikt vienkārši, precīzi, pārliecinoši, iedziļinoties. To pašu darbu var veikt arī nemākulīgi, sarežģīti, virspusēji. Sarežģītas jūtas, atziņas izteikt vienkārši parasti ir grūti, bet "*pārgudrības, kas sausina smadzenes*", kā teicis Gotholds Lesings, var bārstīt bez īpašas piepūles. Arī Sergejs Jeseņins ir atzinis, ka rakstīt vienkārši ir grūti. Izcilā komiķa Čārlija Čāplina darbības galvenā nots bija vienkāršība, ko īstēnot nebūt nebija viegli. Paradoksāli – klaidoņa apgērbā Čārlijs Čāplins cenšas izturēties kā aristokrāts, bet aristokrāta apgērbā – kā klaidonis. Patiesi dziļa vienkāršība prasa augstu meistarību un lielu piepūli. Tukšā, mākslīgi radītā sarežģītība nebūt nav retums ($2 + 2 = 5$). Protams, uzkāpt Gaiziņā ir vienkāršāk, vieglāk nekā pasaules augstākajās virsotnēs. Taču, lai veiktu visgrūtāko, ir daudz jādoma, kā to veikt vienkāršāk, ar mazāku spēku piepūli, kā atteikties no visa liekā. Paradoksāli pārsteidzošu dzīvi dzīvoja Māte Terēze – "*vienkārša sievietē, kura satricina pasauli ar to, ka sevī iemieso dzīvesveidu, kāds lielākajai sabiedrības daļai aizvien ir liecies neiespējams*" (Svētdienas Rīts. – 1989. – 26. marts). Franču zinātnieks Andrē Lamūžs par cilvēku centienu mērķi izvirza harmoniju, bet par līdzekli šī grūtā mērķa sasniegšanai – vienkāršību. Lietu un parādību sakārtotībā vienmēr ir klāt vienkāršības kritērijs.

Noteikta sarežģītības pakāpe saistīta ar noteiktiem vienkāršošanas paņēmieniem. Kad tie vairs neder, kad objektīvi jau notiek pāreja uz daudz sarežģītāku līmeni, tad ir arī citas vienkāršības prasības. Zinātnieki mūsdienās nopietni pūlas kvantu mehānikas izpratni padarīt vienkāršāku, tiecoties pēc lielākas uzskatāmības, lai panāktu jaunas iespējas tās apgūšanā un popularizēšanā.

Imanuels Kants vienkāršības un sarežģītības attiecības analizē savā populārajā četru antinomiju (loģiski pamatotu pretrunīgumu) mācībā. Otro antinomiju izsaka vienādi pierādāma tēze un antitēze. Tēze: "*Ikviena salikta substance pasaulē pastāv no vienkāršām daļām, un vispār eksistē tikai vienkāršais jeb tas, kas salikts no vienkāršā.*" Antitēze: "*Neviena salikta lieta pasaulē nepastāv no vienkāršām daļām, un vispār pasaulē nav nekā vienkārša.*" (Kants I. Tīrā prāta kritika. I sēj. – R.: A. Rolavs, 1931. – 306.–307. lpp.)

Vienkāršības un sarežģītības attiecības nav savstarpēji izolētas. Dažkārt pat runā par vienkārši sarežģīto cilvēku. Vienkāršību nereti sajauc ar primitīvismu. Sevišķi bīstams ir karojošais vulgārisms un primitīvisms. Paradoksāls ir kādas studentes jautājums: "*Kāpēc viss vienkāršais dzīvē ir tik ārkārtīgi sarežģīts? Vai mēs paši neesam šīs sarežģītības autori?*" Dažādiem cilvēkiem ir dažāda sarežģītības pakāpe noteiktā dzīves nozarē. Saka: kas ir vienkārši Šerlokam Holmsam, tas ir sarežģīti Vatsonam.

Satraucoša ir masu kultūrā pieaugošā tendence – visu vai nu primitīvi vienkāršot, vai ar šokējošu, izaicinošu sarežģītību aizsegt ar tukšumu, bezgaumību, amorālismu. Visā cilvēces vēsturē sarežģītība un vienkāršība gan draudzīgi papildinājušas viena otru (komplementārais princips), gan arī (it sevišķi totalitārās, despotiskās sistēmās) vienojušas primitīvismu, vulgaritāti ar bezjēdzīgu, drausmīgu sarežģītību, degradējot patiesas vērtības pseidovērtību vārdā. Cilvēkus izbrīna tas, ar kādu vieglumu, šķietamu vienkāršību noteikta pārvaldes sistēma vai atsevišķi indivīdi dažkārt var bradāt pa cita cilvēka dvēseli, nodarīt otram sāpes, aizskart svētākās jūtas, tautas gadsimtu tradīcijas, atteikties no savas dzimtas, vēstures, tautas. Sarežģītības jēdziens dažkārt kalpo par attaisnojošu argumentu negodīgumam, bezatbildībai: *"Sak, viss jau ir daudz sarežģītāk, nekā tu domā!"* Vienkāršāk ir atteikties no pagātnes, lai par to nebūtu jāatbild. Vienkāršāk ir dzīvot bez sirdsapziņas. Vienkāršāk ir bērnus nelaist pasaulē vai atteikties no viņiem, vienkāršāk ir audzināt no malas, vienkāršāk ir kliegt padomus futbola spēlētājiem, skatoties no tribīnēm, nevis pašam piedalīties spēlē. Arī uz skatuves vienkāršāk ir būt sarežģītam, samākslotam nekā sasniegt tādu pilnību un dabiskumu kā, piemēram, pasauleslavenā aktrise Elenora Duze: *"(..) teātrī visam jārisinās tikpat vienkārši un tikpat sarežģīti kā dzīvē. (..) Duzes tēlojuma vienkāršība iegūta ar milzīgu darbu. Šī vienkāršība izriet galvenokārt no tā, ka aktrise trāpīgi uztver tēla kodolu, bet detaļas noslīpē līdz tādai pilnībai, ka vienkāršība kļūst dabiska."* (Sinjorelli O. Elenora Duze. – R., 1978. – 56. lpp.) Amerikāņu gleznotāja Endija Vorhola gleznas ir maldinoši vienkāršas, piemēram, no spala atdalīti nažu asmeņi, līdzīgi dažādas krāsas krusti, bet tas liek katram par daudzko domāt. Vai arī Jāņa Jaunsudrabiņa bērnišķīgi naīvie zīmējumi ar pievilcīgu, siltu vienkāršību un vienlaikus ar dziļu bērna dvēseles izjūtu.

Cilvēku dzīve zarojas daudzos virzienos, tajā ir daudzi ceļi rādītāji. Ir virziens gan uz skaidrību, gan dziļumu, gan vienkāršību, gan sarežģītību. Ar kādu saturu un formu piepildās katrs šis virziens, to lielā mērā nosaka pats dzīves ceļotājs. Ētikā ir centieni atrast tās morālās pamatvērtības, tos universālos principus, kas savā vienkāršībā un skaidrībā būtu saprotami visiem, lai, sekojot tiem, cilvēce virzītos uz aizvien labāku savstarpēju sapratni, cieņu un uzticēšanos.

Iedomāsimies tikai uz mirkli, kāda būtu mūsu dzīve bez zagļiem, krāpniekiem, negodīgiem, netaisniem cilvēkiem! Norvēģijā, Somijā, ASV un arī citur pasaulē var redzēt ceļa malā noliktas pārdodamas ogas un augļus, bet pārdevēja tuvumā nav. Labu piemēru pasaulē ir daudz. Vai spējam no tiem mācīties un radoši pārņemt?

11. Vientulība un sabiedriskums

Ir divi svarīgi nosacījumi, lai veidotos personība un tās morāle: pirmais – cilvēkam jāaug kā sabiedriskai, socializētai būtnei, otrs – cilvēkam jābūt arī vienatnē ar sevi, lai sabiedrībā gūtos iespaidus un dažādas ietekmes apjēgtu, lai veidotos iekšējā refleksija un morāles paškontrolē sirdsapziņas veidā. Nereti šīs savstarpēji saistītās, savstarpēji atkarīgās parādības atdala vai pretnostata vienu otram.

Vienatnē ar sevi cilvēks var justies gan vientuļš, atšķirts, atsvešināts, pamests, aizmirsts, gan arī, īpaši pēc intensīvas saskarsmes un attiecību dramatisma, var gūt garīgu pacēlumu, radošu iedvesmu. Būtu jāatšķir fiziskais vienatnīgums no morāli garīgās vientulības. Fiziskā nošķirtībā no cilvēkiem (vieninieku kamerā cietumā, uz neapdzīvotas salas) cilvēks domās, izjūtās var būt aktīvā saskarsmē ar cilvēkiem, monologs var būt līdzīgs dialogam. Savukārt pūlī, barā cilvēks var justies vientuļš. Tā ir t.s. publiskā vientulība. Oficiāli vēsās, atsvešinātās vai personiski tukšās, sek-lās saskarsmes pārbagātība, kas nereti prasa daudz laika, var pastiprināt tieksmi pēc vientulības. Kā teicis Ojārs Vācietis, *"dzimst atsvešinājums no liekas tuvotnes"*. Cilvēks var justies svešs starp savējiem. Ilgstoša saskarsme bez simpātijām, patiesas draudzības, mīlestības, bez noteiktu garīgu vērtību kopības var pat veicināt depresīvu noskaņu, hronisku vientuļnieka izjūtu.

Dažādos laikmetos ciltīm un tautām ir veidojušās savdabīgas kopības saites un arī cieņa pret indivīda tieksmi būt vienatnē ar sevi. To rāda pētījumi par ciltīm, kur cilvēkiem nav personiskās autonomijas, kur cilvēki dzīvo kopīgos mājokļos, piemēram, atsevišķas ciltis Centrālajā Brazīlijā. Izrādās, ka cilvēkiem mežā ir sava "slēptuve", kur pabūt vienatnē. Austrumu zemēs, kur sevišķa uzmanība tiek veltīta kolektīvisma jūtu izkopšanai un kopības gara uzturēšanai, nereti ir cieņā arī klusēšana. Japānā spēja pabūt vienatnē ar sevi tiek uzlūkota par vienu no nepieciešamākajām greznībām. Pat kopīgas tējas dzeršanas ceremoniju laikā, kas nereti notiek klusējot, ir iespējams katram iedziļināties sevī, īpatnēji pārdzīvot sevi kopīgumā. Kopmītnēs, pārbļīvotos dzīvokļos, kur vienā istabā mīt četri un pat vairāk iemītnieku, ir īpaši izjūtams, cik svarīgi ir noģist, kad otram ir nepieciešama palīdzība un kad ir vēlēšanās pabūt vienatnē ar sevi, savu darbu, pārdzīvojumu un domām.

Vācu filozofs Artūrs Šopenhauers (1788–1860) uzskata, ka cilvēka spēja sevi ierobežot dara to laimīgāku. Paplašinot attiecības, palielinās mūsu vēlēšanās, vajadzības, rūpes un satraukums, tā zaudējam attiecību vienkāršību. No mums tiek gaidīta neierobežota iecietība pret katru mulķību, trulumu, jokiem, nelietībām. Sabiedrība prasa savstarpējo pielāgošanos, pārvērš cilvēku kopības daļiņā. Tikai vienatnē ar sevi cilvēks ir brīvs, var būt vienībā ar savām vērtībām. Pilnīga harmonija ir iespējama tikai ar sevi, ne ar citiem. Cilvēkus komunikablus dara iekšējais tukšums, garlaicība, dzīves monotonums, nespēja panest vientulību, bailes no tās. Komunikabilitāte, pēc A. Šopenhauera domām, ir apgriezti proporcionāla cilvēka intelektuālajām, garīgajām vērtībām, izcilai apdāvinātībai, aristokrātiskām jūtām. Nelieši, ar retiem izņēmumiem, par nožēlošanu, veikli veido savstarpējās attiecības. Cilvēkiem ir tikai izvēle starp vientulību un banalitāti. Simts mulķu kopā neveido vienu ar veselo saprātu (sk.: Шопенгауер А. Афоризмы и максимы. – Ленинград, 1991. – С. 115–125).

A. Šopenhauers asi tver saskarsmes procesa negācijas, žēl tikai, ka tik vienpusīgi un kategoriski. Grūtāk ir atrast pretargumentus angļu filozofa Bētranda Rasela izteiktajai domai, ka bez garīgās vientulības nebūtu radīts neviens cilvēces kultūras šedevrs. Anna Brigadere rāda vientulības pretrunīgo dabu: tā dod dziļumu un sāpes, gudrību un sāpes, gaišredzību un sāpes. Par Viktoru Igo stāsta, ka viņš, lai piespiestu sevi pāris nedēļas neatlaidīgi rakstīt, vienā galvas pusē nogriezis bārdi un matus, bet šķēres izmetis pa logu. Gēte arī saka: *"Es itin labi jūtu, ka radīt kaut ko nozīmīgu var tikai tad, ja izolējas."* (Gēte J. V. Poēzija un īstenība. – R.: Liesma, 1976. – 575. lpp.) Māksla, pēc Gētes domām, ir tā, kas palīdz vislabāk izvairīties no pasaules un arī ar to saistīties.

Dzīve slēpj milzum daudz zaudētu mirkli. Imants Ziedonis: *"Mani draugi un draudzenes laupītāji, – / Tai mirklī, kad zvaigzne krīt, / Es tikai vienu vienīgu vēlos: / Lai neatnāk aplaupīt."* (Literatūra un Māksla. – 1970. – 16. maijs.)

Andrē Moruā "Vēstulēs Nepazīstamajai" runā par laika rijējiem – hronofāgiem, kas bezjēdzīgi aprij mūsu dārgo laiku, kas mums dots no piedzimšanas līdz nāvei. Mūsdienās hronofāgi ir arī televīzija, masu komunikācijas līdzekļi.

F. Dostojevskim lielākās mokas sagādā tas, ja nav iespējas būt vienam, ja jāatrodas citu uzraudzībā. Vientuļa sapņotāja izjūtās romānā "Baltās nakts" viņš dziļi atsedz svarīgu morālu problēmu – nespēju saskaņot ideālu ar dzīves īstenību: *"Es esmu sapņotājs; man ir tik maz īstās dzīves (...). Jauns sapnis – jauna laime! Jauna izsmalcinātas, saldkairas indes deva!"* (Dostojevskis F. Baltās nakts. – R.: Liesma, 1971. – 20., 33. lpp.) Dzīve jaunajam cilvēkam šķiet kūtra, gausa, glēva, bet pasakainie maldu tēli tik valdzinoši, fantastiski, ar neaptveramu plašumu, burvīgi, un pirmajā vietā ir viņš pats savā nenovērtējamā personā. Tad nav sava dzīves

stāsta, bet ir savu sapņu stāsts. Tik viegli tiek radīta pasakainā, fantastiskā pasaule, pašam dzīvojot nabadzīgu, nožēlojamu baudkāra sliņķa dzīvi, nenojaušot, *"ka arī viņam varbūt kādreiz sitīs skumju stunda, kad viņš par vienu šās nožēlojamās dzīves dienu atdos visus savus fantāzijas spārnatos gadus"* (turpat, 34. lpp.).

Ir arī ārēji uzspiesta vientulība. Totalitārie režīmi pat savu valsti padara izolēti vientuļi no visas pārējās pasaules. "Dzelzs priekšdari" cilvēkiem laupa informācijas iegūšanas un izglītošanās iespējas. Arī nabadzība ierobežo iespējas apmeklēt kultūras pasākumus, ceļot, pat apciemot radus, draugus un paziņas. Dažs cilvēks pats sašaurina saskarsmi, ja jūt, ka šī saskarsme ir apgrūtinājums citiem. Cits pārāk kritiski un jūtīgi uztver pat savu izskatu, savu nekomunikabilitāti un ieraujas dzīves kaktiņā, dzīves stūrītī. Citam vienatnīgums ir patvērums no pienākumiem un atbildības. Dostojevskas sapņotāju vietā mūsdienās ir ļaudis, kas no dzīves īstenības bēg televīzijas un interneta pasaulē. Pat telefona zvans viņus iztraucē no kādas filmas skatīšanās vai pasaules notikumu vērošanas. 20. gadsimtu dažkārt mēdz dēvēt par vientuļā cilvēka gadsimtu. Paradoksālā veidā vientulības izjūta pastiprinātā veidā attīstās reizē ar saskarsmes pārbaģātību.

Pasaulē vienmēr ir bijuši vienpatņi, robinsoni, kuriem šķitis vilinoši pārbaudīt sevi, gan vienatnē dodoties pāri okeānam, gan tālos, riskantos ceļojumos, gan kāpjot kalnos, šķērsojot tuksnešus, dzīvojot alās, gan uz laiku daļēji izolējoties no apkārtējās pasaules. Būt vienam dabas stihijā, visnegaidītākajos pārbaudījumos, kad viss atkarīgs no paša zināšanām, izturības, prasmes un laimīgas vai nelaimīgas nejaušības, ir cilvēka dabai raksturīgā tieksme pēc riska, brīvības un pašapstiprinājuma, varbūt – izteikta maksimālā pakāpē. Augstākās grūtības pakāpes pārbaudījums sevī slēpj arī augstāko apmierinātību un izmisumu. Liela daļa cilvēku bez rokām sevi uzskata par likteņa nolemtiem, bet ir cilvēki, kuri, būdami invalīdi bez rokām, vienatnē devušies pāri Atlantijas okeānam. Ir ceļotāji, kas devušies pāri okeānam, lai parādītu, ko var darīt avāriju cietušais bez pārtikas.

Ir pamatots jautājums – kas slēpjas aiz vientulības, aiz okeāna pārvarēšanas, aiz tuksneša, aiz mūka celles? Svētā Antonija (ap 251–356) dzīves aprakstā sacīts, ka viņš barību uzņēmis vienreiz dienā, ka 20 gadus pavadījis pilnīgā vientulībā, bet, kad uzzinājis par kristiešu vajāšanu, pametis vientulību, devies uz Aleksandriju, lai kalpotu mocekļiem, apmeklētu vajātos cietumos, lai aizstāvētu viņus tiesas prāvās. Vientulībā viņš bija uzkrājis tādu pieredzi, ka pēc padoma un palīdzības pie viņa devās ļaužu bari. Savā 105 gadus ilgajā mūžā mūku tuksnesīgās dzīves pamatlicējs Svētais Antonijs sarakstījis daudzas pamācības par kristiešu tikumiem, vēstījumus, vēstules – par tikumisko pilnveidi un garīgo cīņu, pamācības mūkiem (Labestība – R.: Labvēsts, 1992. – 6.–10. lpp.). Sv. Antonija

"Mūku dzīves noteikumus" veido "Ārējie vientuļnieka dzīves noteikumi" (turpat, 64.–72. lpp.) un "Iekšējās dzīves kārtība" (turpat, 72.–79. lpp.). Par vislabāko vietu vientuļniekam viņš atzīst tukšnesi, jo tur nav redzes, dzirdes un valodas kārdinājumu. Vientuļā vietā neiznāk atpūta, jo jānodarbojas ar rokdarbiem, lūgšanām un psalmu lasīšanu bez izklaidības un laiskuma. Sliņķa lūgšana ir tukši vārdi, nevajag sevi lutināt. *"Neviens, kas dzīvo dīks un ēd no otra pūlēm, nepazīst patiesu pazemību, pieticību, pateicību, apmierinātību un dievbijību. Strādā tikumīgi, un tu iegūsi citu skatu uz pasauli un sevi."* (66. lpp.) Ēst ieteikts ne kāruma dēļ, bet miesas uzturēšanai, lietojot vienkāršāko un lētāko barību. *"Vienmēr pie mini to, kurš mācīja tevi uz labu."* (68. lpp.) *"Nerunā to, ko var arī neteikt. Aizejot pie otra, sargies runāt jaunu un tukšu."* (70. lpp.) *"Atceries, ka no valodas ceļas slava un pašas, glābiņš un pat iespēja zaudēt galvu. Nerunā, ja esi iekarsis."* (71. lpp.) *"Katrā bezdarbīgā brīdī atgriežas bijušie grēki."* (72. lpp.) *"Kas nav pazinis dzīves bēdas un laicīgu trūkumu, nepazīst arī pateicību un īstu prieku."* (75. lpp.) *"No kūtrības vairāk iet bojā nekā no sērgas."* (76. lpp.) *"Kamēr tu sev liecies svēts un labs, jaunais sēd uz tava kamieša un par tevi smejas."* (76. lpp.) *"Esi visā bez lepnības: stājā, drēbēs, sēžot, runājot, ejot, lūdzot, savā cellē, savā dvēselē, visās savās lietās."* (77. lpp.) *"Sirdsapziņa kļūst mērena, ja tai aizbāž muti vienu, divas, trīs reizes. Tā ir gaisma ceļā, ko izdzēš grēks, un gājējs kļūp tumsībā."* (79. lpp.)

Vienatnīgums un sabiedriskums daudzveidīgās niansēs parādās arī latviešu dzīvesstāstos. Tā Andrupenē dzīvojošais Edmunds Tukišs daļēji vientuļībā nodzīvojis vairāk nekā desmit gadu. Viņš pametis sabiedrību, jo nevēlējies pieņemt likumus, kas ir pret paša dabas būtību. Dzīvojot mežmalā, viņš sadraudzējies ar dabu. Par katru putnu, katru meža zvēru viņam ir savs stāsts, pat par odzulēniem, kas savairojušies viņa dārzā. Viņš ir pazīstams Latvijā ar akmeņu pētišanu, kas viņam sevišķi tuvi. E. Tukišam nav pieņemams urbanizētais cilvēks, kurš ne minūti nav viens, visur ir kaut kādā lomā, nespēj sakārtot domas, saprast, ka pats svētākais ir cilvēciskās attiecības. Edmunds Tukišs saka: *"Cilvēks, paliekot viens, nedrīkst zaudēt dzīves jēgas ideju. Visilgākā un nežēlīgākā cīņa cilvēkam ir pašam ar sevi. Tēlaini runājot, es dzimstu bieži, pilnīgi no jauna sāku. No iepriekšējiem sārņiem dvēsele jāatbrīvo. Smadzenēs jābūt dzēšanas aparātam, lai nenēsātu svešu cilvēku sevi. Ne skrejot pa pasauli, bet vienatnē ar sevi apjēdz, ka blakus tev ir bijis ideāls, apjēdz paša domu spēku. Ja mežā iesi ar tumšām domām, tev neviens putns nedziedās. Pat puķes pazīst cilvēku – tam istabā ienākot, puķes sāk smaržot. Pat akmeņi runā: citam ir teikums, ko tev pateikt, citam – četrinde, citam – vesela grāmata. Rietumu pasaulei trūkst mana oda, manas odzes, manas zīlītes. (..) Daudz ideju dod bezmiega naktis, mēness. Diemžēl esmu tikai cilvēks, robots ne, svētais vēl ne tik. Bet sabiedrības dzīvē daudzkas ir nepieņemams: jauno cilvēku izpriecās dzerot, disco vakari apdullinošā troksnī kā no reaktīvās*

lidmašīnas, viselementārākajā mežonībā, avižu un televīzijas alkas pēc sensācijām, māksla "zem jostas vietas", blats, meli."

Ir vientulība, kas jauj atskārst dziļāk cilvēku attiecību vērtību, tuvību dabai, arī vēsturi. (Ojārs Vācietis: Vēsture vientulībā "ar tevi grib divatā sačukstēties".) Lielais vientulnieks Frīdrihs Nīče liek Zaratustram teikt: "Bēdz, mans draugs, savā vientulībā: es redzu tevi apstulbotu no lielajo vīru trokšņa un sadzeltu no mazajiem dzeloņiem. (...) Kur vientulība beidzas, tur sākas tirgus, un, kur sākas tirgus, tur sākas arī lielo teātra rādītāju troksnis un indīgo mušu dūkšana. (...) Nomaļus no tirgus un slavas novirzās viss, kas liels; nomaļus no tirgus un slavas no laiku laikiem mituši jaunu vērtību atradēji. (...) Ak, par daudz dziļumu mēdz būt visiem vientuļiem. Tālab viņi tā ilgojas pēc drauga un viņa augstuma. (...) Bet tas vislielākais ienaidnieks, ko tu vari sastapt, būsī vienumēr tu pats. (...) Vientuli, tu ej ceļu uz sevi pašu! (...) Dziļai akai līdzīgs ir vientulis. Viegli tajā akmeni iemest; bet, kad viņš nogrimis līdz pašam dibenam, sakiet, kam tad gribas – viņu atkal dabūt laukā? Sargieties pāri darīt vientulim!" (Nīče F. Tā runāja Zaratustra. – R., Zvaigzne ABC, [b. g.] – 28.–29., 31., 37., 39. lpp.)

Pilnīgā izolācijā no apkārtējās vides, pilnīgā redzes, dzirdes, taustes informācijas badā cilvēks nespēj ilgstoši izturēt. Daļēja izolēšanās no kāda konkrēta cilvēka, cilvēku grupas nav reta parādība. Tā pirms 25 gadiem Reitera aģentūra ziņoja par kādu turku laulāto pāri, kuri jau 35 gadus nerunā viens ar otru. Būdami jau ievērojamā vecumā, viņi vairs īsti neatceras, par ko toreiz sastrīdējušies. Katrs dzīvo savu dzīvi vienā un tai pašā mājā, ēd pie viena galda, taču katrs vāra savu ēdienu. Viss sādā – malka pavarda iekuršanai, divi zīdkoki. 2001. gada Nobela prēmijas laureāts literatūrā – Anglijā dzīvojošais indiešu izcelsmes rakstnieks Vīdija Naipols, kuru devē par Trešās pasaules sabrukuma un liekulības hronistu, pats sevi uzskata par vientulības novērotāju. Intervijā viņš saka: "Es mīlu būt vienatnē, es nevaru iedomāties, ka man varētu būt bērni. Nevēlos sev apkārt baru." (Diena. – 2001. – 13. okt.) Ir dažādas vientulības, pat dzīvi apdraudošas.

Māte Terēze aicina: "Nevienam cilvēkam šajā pasaulē nevajadzētu mirt vientulībā un nemīlētam." (Svētdienas Rīts. – 1989. – 26. marts.)

Daudzi socioloģiski pētījumi rāda, cik izmisuma pilna ir daudzu cilvēku vientulība. Rūpju un aprūpes ētikas uzmanības lokā ir darbs ar vientuļiem cilvēkiem. Tuvinieku zaudējums, bezdarbs, slimības, nabadzība, zema pašvērtības apziņa, nesabiedriskums – tik dažādi ir vientulības cēloņi. Bet atsvešinātību var izraisīt arī egoisms, savtīga attieksme, līdzcilvēku interešu un vajadzību ignorēšana, pārmērīga "rakņāšanās sevi" vai pretējais – bezpersoniskums, pūļa, bara instinkts, sabiedriskums bez takta un distancējuma. Ļaudis mēdz izvairīties arī no neprognozējamās rīcības cilvēkiem, no tādiem, kuri viesībās piedzeras, "nolūst", kuri nespēj izjust, ka ilgāka ciemošanās jau kļūst par apgrūtinājumu un ir nevēlama. Šajā

sakarā anekdotisks ir pasens stāsts par kādu Milānas mēbeļu firmu, kas ražoja tik sliktas gultas, ka tās nepirka. Tad presē parādījās sludinājums, ka jūsu viesis nepaliks pie jums ilgāk par trim naktīm, ja liksiet gulēt mūsu ražotajā gultā. Nu gultas tika pārdotas īsā laikā... Arī latviešu tautasdziesmās dzirdamas žēlabas un ironija par tiem, kuri neprotas laikus aiziet no viesībām: *"Ejt' projām, lūgti viesi, (..) / Eit' ar godu, eit' ar godu, / Es ar godu pavadīšu; / Kad ar godu neiesiet, / Ar suņiem parīdīšu."* (Latviešu tautas dziesmas. Izlase III. – R.: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1957. – 493., 494. lpp.)

Dažs līdz minimumam samazina saskarsmi, jo jūtas mazvērtīgs savu fizisko dotumu dēļ. Libānas rakstnieks Halīls Džibrāns tādus uzmundrina, teikdams tiem, kas žēlojas par mazu augumu, ka tāds bija arī Napoleonom un Viktoram Igo, tiem, kas ir nemierā ar savu līko un garo degunu, atgādinādam, ka tāds deguns bija arī Voltēram un Džordžam Vašingtonam, ka lielas acis bija apustulim Pāvilam un Frīdriham Nīčem, liela mute un izstieptas lūpas – Ciceronom, garas, atkārušās ausis – Džordano Bruno. Piebildīsim, ka viens no pasaulē slavenākajiem oratoriem Dēmostens sākotnēji raustīja valodu. Pirmajā publiskajā uzstāšanās reizē publika viņu noraidīja. Viņš vientulībā neatlaidīgi vingrinājās, pēc nostāstiem – pat centās pārkliegt jūru vētras laikā. Jaunā uzstāšanās jau bija citā kvalitātē un guva atzinību.

Daudzi cilvēki, kuru darbs prasa lielu koncentrēšanos, vienatnīguma apstākļus uzlūkojuši par radoša darba nepieciešamu nosacījumu. Arī tie filozofi un audzinātāji, kas sevišķu nozīmi piešķir cilvēka iekšējās pasaules veidošanai, atzīst vienatnīguma nepieciešamību.

Filozofijā svarīgi ir cilvēku aizsargāt no sevis paša. Eksistenciālisti māca, ka cilvēks ir vientuļīgs pēc savas būtības un ka vientuļība rada labvēlīgu augsni filozofiskai apcerei. Zenta Mauriņa starp kulturāla cilvēka pazīmēm min arī to, ka cilvēks vienatnē izturas kā izsmalcinātā sabiedrībā. Citam vienatnīgums ir pievilcīgs, jo var noņemt masku, darīt, kas patīk, jo sev nav jāizliekas. Citam vienatne ir palikšana kopā ar savām nepatīkšanām, ar savu nespēju sevi organizēt, savākt. Būt vienatnē ar sevi dažkārt nozīmē būt neinteresantā, garlaicīgā, drūmā sabiedrībā, kad jāmeklē balsti, iepriecinātāji, uzmundrinātāji.

Vienatne ar sevi un darbošanās sabiedrībā savstarpēji papildina, bagātina viena otru, ja personībai ir tieksme dziļāk apjēgt savu dzīvi, mācīties no tās un sevi daudzveidīgi iepazīt, apstiprināt, izteikt.

12. Humors un nopietnība

Humoru mēdz saukt pat par tikumu, par ikdienas tikumisko un garīgo mazgāšanos, par sirds dāvanu. Labsirdīgais (varētu pat teikt ētiskais) humors izraisa līdzcietību pret apsmieto, rada veselīgu, dzīvespriecīgu noskaņu, mazina ļauno, palīdz noņemt negatīvo spriedzi, nodibināt un uzturēt labas attiecības ar cilvēkiem. Labsirdīgais humors izriet no cieņas un mīlestības pret cilvēkiem. Franču 19. gadsimta rakstnieks Žozefs Renārs saka: "*Pirms smejamies par cilvēkiem, vajag iemācīties tos mīlēt ar visu sirdi.*" (Этика: словарь афоризмов и изречений. – М.: АО "Аспект Пресс", 1995. – С. 232.) Pārdomu veidā līdzīgas domas izsaka arī slaveņais angļu rakstnieks Čārlzs Dikenss: "*Vai galu galā ir kāds citāds veids, kā tikt galā ar dzīvi, kā mīlestība un humors?*" (Doma pie domas. Izcilu cilvēku izteikumi. – R.: Madris, 2000. – 211. lpp.)

Humors un tā izpausmes veidi ir dažādi. Ar humoru ir saistīts komiskais, asprātības, smiekli, satīra, ironija. Tautā ikdienas saskarsmē sevišķa nozīme ir anekdotēm (grieķu val. *anekdotos* – vēl nelaists klajā) – parasti īss mutvārdu stāstījums par kādu amizantu, interesantu, komisku notikumu. Humora saturā, pasniegšanas un klausīšanās veidā izpaužas personības raksturs un tautas mentalitāte. Kaut ar zināmiem ierobežojumiem, tas piemīt arī daudziem tirāniem, nežēlīgiem lielkungiem. Tirāniem bieži līdzās ir bijis jokdaris. Smiekli var būt gan radoši, gan graužoši, gan ar cieņu un mīlestību saistīti, gan arī nežēlīgi, iznīcinoši. Var būt rupji, jēli, neķītri, nirdzīgi, izlaidīgi, netaktiski, banāli, sekli joki, "melnaiss, karātavu humors". Ne jau vienmēr tikai rupji joki var būt neētiski. Jau pieminētais Klaivs Steipls Luiss rāda pieredzējuša velna attieksmi pret smieklīem, jokiem un nopietnību. Pieredzējušais kārdinātājs par sātana labāko arsenālu atzīst nevis nepieklājīgu un rupju humoru, bet gan gudru pajokošanu par tikumu, padarot to smieklīgu. Par patiesi nopietnām lietām sātans iesaka runāt no uzjautrinošās puses (sk.: *Luiss K. S. Skrūvšņores vēstules.* – R.: Klints, 1998. – 51.–54. lpp.). Aleksandrs Puškins saka: "*Ar mīlu jokot sātans mēdz!*" (*Puškins A. Jevgeņijs Oņegins.* – R.: Liesma, 1974. – 196. lpp.) Cilvēku visvairāk var sāpināt, pazemot, padarot par smieklīgu, mulķīgu, novecojušu to, kas viņam visdārgākais, vērtīgākais. Bet ko darīt, ja šis dārgākais ir sātanisks elks, līdzīgs Staļinam vai Hitleram?

Humoram ir īpaša loma socializācijā, izglītošanā, audzināšanā un kultūrā. Īsts humors ir asprātību, originalitātes un paradoksu pilns. Tas nereti ir saistīts arī ar dziļām jūtām, taktu un pārdomām. G. V. F. Hēgelis runā par dabisku ilūziju, kad it kā ir ļoti viegli jokot un bārstīt asprātības. "*Patiess humors (..) prasa dziļumu un gara bagātību.*" (Герель Г. Эстетика. – М.: Искусство, 1969. – Т. 2. – С. 313.) Humorā it kā virspusē izmētātiem notikumiem jāatrod kopsakars dziļumā. Humora stāstītājam jābūt ar īpašām aktieriskām dotībām, ar prasmi mobilizēt visu runas un ķermeņa meistarību. Intonācijai, pauzei, vārdu akcentējumam, žestiem, mīmikai – visam ir svarīga nozīme, ieskaitot spēju pašam stāstītājam palikt nopietnam, kad visi ir smieklū varā. Arī klausītājam, lai nekļūtu komisks, ir jājūt, kad runa pāriet asprātību spēlē un kāda ir humora dziļākā, nereti pat slēptā mājienu jēga.

Dažkārt bērnu, pusaudžu (par pusaudzi var dēvēt arī jekuru sociāli nenobriedušu cilvēku, tikai pa pusei audzinātu) vidū ir vērojama tieksme kādu apcelt, pārvērst par izsmiekla objektu, nesaucot pat vārdā, bet komiskā, aizvainojošā iesaukā, aizskart arī fiziski, nostādot neaizsargātā, bezspēka komiskā situācijā. Nežēlīgai izjokošanai var būt pakļauti ne tikai vienaudži, bet arī skolotāji, vecāki cilvēki. Pūļa, bara joki, humors var beigties arī traģiski – ar fizisku vai garīgu sakropļošanu vai pat bojāeju. Galvenais arguments tad ir: "Mēs tikai pajokojām." Ir arī mazmājiņu humors, anekdotes, ko daži tik ļoti grib ilustrēt ar zīmējumiem.

Smieklī atkailina, atsedz patiesību bez maskas, etiķetēm. Tiem ir liela pozitīva nozīme, ja tie nesagrauj cilvēka morālpsiholoģiskās pašaizsardzības barjeras. Dāņu filozofs Sērens Kirkegors runā par cilvēku, kurš var būt neierobežoti komisks, jo zaudējis jebkuru refleksiju, atteicies no izmisuma, nevēlas būt ar sevi, nevēlas būt cits. Viņam ir tiešums, kas sevi neapzinās. Teikto varu ilustrēt ar piemēru no dzīves. Bija apdāvināts jauneklis, sauca viņu par *dzejnieku*. Kur viņš parādījās, tur ar viņu izspēlēja kādu joku, dažkārt pat dramatisku. Dīvaini, šķita, ka viņš pats to neuztvēra. Pirmoreiz satiktam cilvēkam viņš uzticējās, deva naktsmājas, bet viņu apzaga. Pēckara laikā svešā vietā kultūras namā sarīkojumā kāpa uz skatuves, lai dziedātu kopā ar ansambli, bet vietējie varasvīri kā aizdomīgu personu ieslēdza viņu pagastmājas pagrabā un aizmirsa pāris dienas. *Dzejnieks* tur pārtika no atrastām kāpostgalvām, bet, ticis brīvībā, nepārdzīvoja notikušo un stāstīja par to, uzjautrinot citus. Citviet viņu fiktīvi apprecināja un izsniedza fiktīvus dokumentus, bet viņš uztvēra spēli par īstenību, ar to sagādādams uzjautrināšanos citiem.

Kāpēc dažus cilvēkus visdažādākajos paziņu lokos arvien apceļ un izjoko? Kāpēc pastāv pūļa instinkts nežēlīgi jokot? Atbilde, šķiet, meklējama humora, joku saistībā ar visu personības veidošanas procesu. Liela nozīme ir sabiedrības audzinātībai. Humora izjūta un asprātība ne vienmēr izkopta, audzinot cieņu un mīlestību pret cilvēku, saistot ar nopietnību un

attiecību kultūru. Lai nenotiktu tā, ka visi priecājas, liksmo, bet kāds stāv malā un raud, raud par to, kā ļaudis smejas, un šis kāds ir pats Dievs.

F. Dostojevskis līdzcieņības attīstībā redzēja humora noslēpumu. I. Kants rakstīja, ka dziļšanās pēc asiem vārdiem bez spriestspējas, iedziļināšanās noteiktā parādībā rada prāta virspusējību, sava veida modi, kurai patīk tikai jaunumi, kaut tie ir triviāli, pliekani. Vārda labākajā nozīmē humoru I. Kants pielīdzina talantam, kas stihiski liek nonākt labā garastāvoklī, kad par lietām spriež ne tā kā parasti (pat otrādi), bet tomēr ne mazāk pēc saprāta noteiktiem principiem (*Кант И. Соч. – М.: Мысль, 1966. – Т. 5. – С. 355*).

Etoloģijas pamatlicējs Konrāds Lorencs (1903–1989) humoru uzskata par vienu no sociāli pieņemamām agresijas formām. Tā vietā, lai uzbruktu ienaidniekam, mēs par to smejamies. Humora izraisītie smieklī spēj mazināt naida un bailu izjūtas, māca arī sevi neuztvert pārāk nopietni.

Antons Birkerts rakstā "Muiža un muižnieki latvju tautas anekdotēs" atzīmē: "*Klaušu laikiem beidzoties, latvju pirmie ideologi "Pēterburgas Avīzēs" rakstīja, ka latvieši neprot smieties. (..) "Pēterburgas Avīzes" ierīkojot humoristisku pielikumu "Dzirksteli", lai ar laiku latviešu tauta iemācās smieties, norādot, ka latvieši priekus neprot baudīt bez raudāšanas.*" (Latvju tautas anekdotes. II. – R.: Literatūra, 1930. – 4. lpp.) Arī Rainis dienasgrāmatā rakstīja: "*Visus jokus latvieši ņem ļoti nopietni, – mēs vēl esam pārāk nopietna tauta.*" (Rainis J. Kopoti raksti. – R.: Zinātne, 1986. – 25. sēj. – 79. lpp.)

"Pēterburgas Avīzēs" izteiktais aicinājums mācīt tautai smieties ir aktuāls, varbūt pat aktuālāks nekā 19. gadsimtā, un ne tikai latviešu tautai, bet visām tautām un visiem cilvēkiem. Ievērojamais franču filozofs Anrī Bergsons smieklus uzlūkoja par sabiedrības labošanas ieroci. Vai pārāk bieži dzīvē cilvēki netver bīstamāku ieroci tad, ja pietiktu ar A. Bergsona ieteikto?

Asprātīgs, dziļš, labestīgs humors ir jāmāca. Cik bieži vecāki, skolotāji kopā ar bērniem no visas sirds smejas par labi izdevušos joku, asprātību? Estētikā komiskais ir viena no pamatvērtībām. Literatūrā ir grūti atrast rakstnieku, kurš nebūtu pateicis kādu asprātīgu joku. Pat pasaules vēsturi var aplūkot anekdotēs, asprātībās, jokos, ir izdotas ar šādu pieeju veidotas vēstures grāmatas. Kāds skolotājs panāca interesi par matemātiku, stāstīdams jaunas anekdotes un interesantus joku stāstus tad, kad visi skolēni bija labi sagatavojušies stundai. Amerikā mācītāji savos sprediķos nereti spēj lieliski sasaistīt labu humoru ar dziļu nopietnību.

Smieklī, humors ir dzimuši cilvēku attiecībās. Labvēlīgs humors veicina cilvēcisku saskarsmi, kopības gara veidošanu. Humors ir visneformālākais, neoficiālākais, visnedidaktiskākais socializācijas un audzināšanas veids, kas ir tuvs morāles dabai. Humors optimālā saistībā ar nopietnību un cieņu pret cilvēkiem spēj audzināšanu glābt no moralizēšanas. Cik

asprātīgi pateikta ir indiešu gudrība: *"Liels ir tas cilvēks, kas top akls, skatoties uz svešām sievām, klibs, dzenoties pēc svešas bagātības, un mēms, dzirdot savus tuvākos aprunājam."*

Humoram ir sevišķi liela loma dramatiskos dzīves brīžos. Spēja uz sevi, uz dzīvi palūkoties ar humoru, kad viss šķiet drūms un bezjēdzīgs, var atgādināt glābšanas riņķi, kas tiek pamests slīkstošajam. Indijas domātājs, sabiedriskais darbinieks, nevardarbīgu cīņas metožu sludinātājs Mahatma Gandijs ir teicis: *"Ja man nebūtu humora izjūtas, es jau sen būtu sev padarījis galu."*

Kāds ir latviešu humors? "Latvju tautas anekdotēs" apkopotajā materiālā ievērojamu vietu ieņem tie joki, kas vistiešāk atbilst teicienam, ka humors ir neredzamas asaras, pārvarētas sāpes. Tur humors ir traģisma īpatns atspulgs. Tur jūtam smaidu pēc pārciesta pazemojuma, nevis brīvus, atraisītus smieklus no visas sirds, kā, piemēram, Aizkrāces kazakiem rakstot atbildi turku sultānam, ko tik lieliski gleznā attēlojis krievu gleznotājs I. Repins.

Kā smieties, ja dažs muižnieks pēc darbu pabeigšanas katru sestdienu liek nopērt visus zemniekus? Zemnieki, kuriem tālāk mājas, lūdz, lai noper pirmos. (Pēriena gaidīšana var būt psiholoģiski smagāka nekā pats pēriens.) Cits, piebēris pilnas bikses ar pelniem, tiek cauri bez sāpēm, bet pērēji kraukā un šķauda pelnus. Cits, uzvilcis vairākas bikses, pēršanas laikā klieudz kā nelabais, bet iekšēji smaida, ka tiek sveikā ar veselu ādu. Dažs pēc pēriena smaidot saka, ka šoreiz tikai drusku pamizoja, cits –, ka kutināja vien. Ja kungs liek zemniekam uzlaist suņus, tad viņš paņem līdzi kaķi, ko palaiž vaļā, līdzko suņi taisās viņu plosīt, un tie metas pakal kaķim. Dažs muižnieks pēršanu uzlūkojis par joku un pa reizei devis iedzert brandvīnu vai nu pēc, vai pirms pēršanas. Antons Birkerts secina: *"Viens no psihiskajiem principiem, uz kuriem balstījās dzimtskunu neaprobežotā vara, bija zemnieku verdziskā paklausība."* (Latvju tautas anekdotes. II. – R.: Literatūra, 1930. – 154. lpp.) Taču bija arī gadījumi, kad sieva, uzmetusies uz vīra, centās viņu glābt no pēriena, kad kāds stipriņnieks nobiedēja gan pērējus, gan kungu un piespieda turpmāk atsacīties no pēršanas. Bija arī 1905. gads, Pirmais pasaules karš, kad zemnieki un latviešu strēlnieki verdzisko paklausību pārvērsa pārsteidzošā drosmē, saglabājot humoru jau citā veidā. Svarīgi arī piebilst, ka anekdotes galvenokārt ir vīriešu folkloras veids, tās, šķiet, salīdzinājumā ar tautasdziesmām arī mazāk vāktas un pētītas.

Par pagātnes tikumiem svarīgu liecību sniedz tas, par ko cilvēki labprāt smējās un kam juta līdzi. Paradoksāli, ka pret apsmieto bieži izjuta līdzjūtību. Tas noteica arī sava veida apsmiešanas mēru. Latviešu tautas anekdotēs reti uzjautrinās par miesas kropļībām, īpaši, ja tās nav no paša cilvēka gribas atkarīgas. Kāds astoņdesmitgadīgs vīrs smejojies sacīja: *"Kad kāds vaimanā, ka viņam ceļi sāp, es saku: tev divreiz grūtāk, jo man*

ir tikai viena kāja." Labvēlīgs humors ir divu draugu – kuprīša un viena-
ča – sarunā, satiekoties agrā rīta stundā. Vienacis saka kuprītim: "*Draugs,
tu jau tik agri savu nastu nes?*" Kuprītis atjoko: "*Redzu gan, draugs, ka vēl
agrs, jo tev viens vien slēģis vaļā.*" (Turpat, 437. lpp.) A. Birkerts rakstā
"Objektīvā komika tautas anekdotēs" uzsver, ka "*sevišķi daudz komisko
situāciju un pārpratumu rada dzirdes un izrunas defekti, stostišanās, arī
tādas psihiskās deformitātes kā mulķība, vientiesība, pārmērīga ziņkārība,
aizmāršība, izklaidība*" (turpat, 438.–443. lpp.).

Latviešiem ir daudz anekdošu par muižu, muižniekiem, muižas lau-
dīm, pat par konkrētiem muižniekiem, sevišķi Laidzes kungu baronu
Hānu, kuram piederējuši arī vairāki nami Talsos. Viņa dzīvesstāstu var
veidot no anekdotēm vien. Viņš pārsteidzis ar savādību, neprognozējamu
rīcību, kur labestība mijas ar nežēlastību. Viņš kāvies ar saviem kalpotā-
jiem un, kad kučieris viņu pieveicis, izlamājis uzvarētāju un iedevs rubli.
Bijis ļoti rupjš pret saviem zemniekiem, bet arī palīdzējis izskolot mežsarga
dēlu. Mīlējis lielīties ar naudu, pat aizsmēķējis sarullētu simtnieku. (Turpat,
31.–52. lpp.)

Pārsteidz daudzas anekdotes par mācītājiem un pašu mācītāju stās-
tītās. Starp tām īpašu vietu ieņem mācītāja Konrādiņa anekdotes (turpat,
497.–522. lpp.). Viņu dēvējuši par jokupēteri, vienmēr baznīca bijusi ļaužu
pilna, jo viņa asprātības braukuši klausīties pat no tālienes.

Ekspedīcijas laikā Zlēkās man nācās dzirdēt stāstu par patiesu no-
tikumu, ko kādreiz stāstījis mācītājs un kas pārvērties anekdotē. Agrākos
laikos tikai mācītājam bijusi dziesmugrāmata, tāpēc dziesmu tekstu mācī-
tājs pateicis priekšdziedātājam, kas to nodziedājis, pēc tam visa draudze
atkārtojusi. Reiz mācītājam nokritušas brilles, un viņš iesaucies: "*Man
nokrita brilles!*" Priekšdziedātājs un pēc tam visa draudze nodziedājuši:
"*Man nokrita brilles.*" Mācītājs noburkšķējis: "*Tas nu gan ir dumjš.*" Un arī
šis teikums ticis nodziedāts. Liels pārgalvis un humorists bijis mācītājs
un dzejnieks Jānis Steiks (1855–1932) (sk.: *Steiks J. Izlase.* – R.: Zinātne,
2003).

Bagātīgs ir latviešu humora un anekdošu klāsts par **ētiska rakstura
novirzēm**: slinkumu, uzpūtību, iedomību, rupjību, piktumu, cietsirdību,
ķildīgumu, untumiem, skopumu, krāpšanu, zaglīgumu, meliem, divkosī-
bu, bailīgumu, mazdūšību, netīrību, pārēšanos, dzeršanu, plāpību (turpat,
443.–452. lpp.). Piemēram, kāds piesien kazu klētī pie alus mucas spun-
des; meitai, kura žēlojas, ka neviens uz viņu neskatās, dod padomu uz-
maukt zirga sakas kaklā un parādīties baznīcā. Kad vecs cilvēks pie galda
noņem cepuri un noskaita lūgšanu, otrs ar cepuri galvā smīnot jautā: "*Vai
tad jūsu pusē visi tā dara?*" – "*Nē, tie, kas aizgaldā, tā nedara!*"

Humora izjūta ir svarīga tautas mentalitātes sastāvdaļa. Piedaloties eks-
pedīcijās Latvijas novados, visur nācās pārliecināties, ka humora izjūtu nāv
spējuši izskaust nekādi izsūtījumi, Sibīrija, lēģeri. Patiess ir apgalvojums,

ka, "nepadarot cilvēku skumīgu un nopietnu, nevar viņu padarīt par vergu", ka, atņemot smieklus, notiek garīga kastrācija (Бхагван Шри Раджниш. Жизнь. Любовь. Смех. – Невский Курьер, 1991. – С. 91–92.)

Varu dalīties dažos savos vērojumos par smieklu, humora un nopietnības savstarpējām attiecībām Latvijā. Smieklī, humors Latgalē un Sēlijā ir vairāk atraisīti un nav tikai kā mērce, sāls vai pipari pie ēdiena, bet dažkārt arī kā patstāvīga uzkoda, sava veida launagreize. Kad jokot, tad no visas sirds, kad raudāt, tad arī pa īstam, nolienot kaut kur malā vai vienam gulot ļaut asarām vaļu. Pārsteidz, ka humors uzdzirkstī arī tad, kad ir dusmas, kad gribas *izgāzt žulti*. Latgalē un Sēlijā vairāk izjūtama senā tradīcija, kad darbojās t.s. mēļnieki, jokupēteri, kuri ar dzīvu, radošu humoru uzturēja jautrību. Pārsteigumu sagādāja kāds sēlietis, kuru apkārtējie raksturoja kā joku plēsēju. Izrādījās, ka joki, humors viņam ir pašaisardzības mehānisms, lai neļautu citiem bradāt pa savu dvēseli.

Latgales tradīciju, folkloras pētnieks profesors Leonards Latkovskis (1905–1991) saka, ka, vārda brīvībai mazinoties, pieaug anekdošu skaits. Anekdotēs kļūst par vienīgo veidu izsacīt novērtējumu par dzīves ačgārnībām, trūkumiem, muļķībām, par kurām nedrīkst brīvi izteikties. Veselīgais humors, joki, nostāstī par saviem apspiedējiem izskaidrojami ar to, ka tauta kopumā nav salauzta, kamēr nebēg no savas pagātnes, nepielāgojas svešai videi (Latkovskis L. Latgaļu humors // Latgaļu folklorā. – Latgaļu izdevniecība [ASV], 1968. – 1. d. – 6.–16. lpp.). Pētīšanas un diskusiju vērts ir L. Latkovska apgalvojums, ka aprobežotiem, jauniem, skaudīgiem, savtīgiem, alkatīgiem cilvēkiem nav humora (turpat, 8. lpp.).

Vidzemē smieklī, humors, šķiet, ciešāk savijušies ar nopietnību, vairāk apvaldīti, lai gan iekšēji tie dzirkstī. Interesanti, ka arī dialekts var vairāk vai mazāk piešķirt teiktajam humoristisku pieskaņu. Augšzemnieku (tautā saukts par latgaliešu) un lībiskais (t.s. ventiņu) dialekts paši par sevi klausītājus var uzjautrināt. Kurzemnieku vidū vairāk izjūtama "darba dalīšana" starp humoristiem un "nopietnajiem". Daudzi labprāt klausās anekdotes, bet stāstīšanu uztic "profesionāļiem".

Pārsteidz tautiešu dziļā humora izjūta Amerikas Savienotajās Valstīs. Ārējā nopietnībā nereti var dzirdēt gan jautājumus, gan atbildes ar slēptu, zondējošu humoru. Ja tu spēj momentā iekļauties šajā spēlē un asprātībā nepaliec atbildi parādā, tas izraisa bērnišķīgu, neslēptu prieku.

Dažkārt cittautiešiem rodas iespaids, ka latvieši ir pārāk drūmi, bez humora. Viņi tiešām vēl tikai mācās apgūt Rietumu pasaulei tik pierasto tradicionālo smaidu, kas dažkārt gan tuvs modes smaidam. Klausoties dzīvesstāstos, pārsteidza, ka par spīti dzīves grūtībām optimisms un dzīvesprieks ir tomēr lielāks, nekā tas parasti parādās plašsaziņas līdzekļos. Laika posmus tautas dzīvē varētu nošķirt pēc dzīvesprieka un attiecībām pret dzīvi.

Pēc padomju okupācijas laika oficiālā, ideoloģiski pagērētā optimisma nāca liels pagātnes atmaskojuma laiks, kas sākās ar cerību un dzīvesprieka kulmināciju. Tad nāca atplūdi un gaušanās mode ar stenēšanu pat tad, kad nekas nesāp. Ir simptomi, ka šī tautas veselību maitājošā mode, ja nebūs kļuvusi par paradumu un novedusi depresijā, apniks. Fricis Bārda ir rakstījis: *"Ak, draugi, draugi, mani draugi! / Cik smuki mēs gan protam vaidēt."* (Bārda F. Raksti. – R.: Liesma, 1990. – I sēj. – 98. lpp.)

Humors kā vislētākās zāles. Smieklus un humora lielo nozīmi apstiprina arī medicīniskie pētījumi. Smieklis spēj būt kā zāles. Analģīnu varot aizstāt arī laba anekdote. Smieklos aktivizējas elpošana, asinis bagātinās ar skābekli, mazinās sāpes, ir vieglāk iemigt. Smieklis palīdz atslābināties. Daudzi ar dusmām un īgnumu rada sev papildu ārstniecības izdevumus. Pētījumi rāda, ka bērni smejas 10 reizes biežāk nekā pieaugušie, sievietes – biežāk nekā vīrieši, afrikāņu izcelsmes cilvēki – biežāk nekā baltie. Lai sasmīdinātu balto vīrieti, vajag vairāk pūlēties (Аргументы и факты. – 1999. – № 13. – С. 17). Smieklis paaugstina imunitāti, stiprina organismu, paātrina izveseļošanos, ārstē impotenci, depresiju. Smieklus minūtes efektu mēdz pielīdzināt pusotras stundas atpūtai. Novērojumi rāda, ka mediķiem, kuru darbs prasa milzu atbildību, sasprindzinājumu, nopietnību, ir arī laba humora izjūta, kas ļauj efektīvi atslābināties. Piemēram, psihiatre jautā savam jaunajam pacientam: *"Kad jūs pirmo reizi pamanījāt, ka ar prieku maksājat nodokļus?"* vai: *"Medmāsa ar pūlēm uzmodina aizmigušo slimnieku, lai tas ieņemtu ārsta parakstītās miega zāles."*

Pārsteidzoša ir Rovenas Atkinsona atveidotā mistera Bīna popularitāte pasaulē, kaut daudzi angļi viņu uzskata par aprobežotu idiotu, kas nespēj britu kultūrai dot kaut ko jaunu. Bet izrādās, ka viņa uzstāšanās ir ļoti rūpīgi pārdomāts mēģinājums radīt sociāli nepielāgota divaiņa universālu tēlu. Mistere Bīns ir mazais cilvēks, kurš neprot pielāgoties šai pasaulei, bet kurš visiem spēkiem cenšas pievērst sev uzmanību, darīt visu, lai īstenotu savas nožēlojamās, primitīvās vajadzības. Viņš ir pilnīgs pretstats augstprātīgajiem un noslēgtajiem džentlmeņiem.

Humors ir cilvēku un tautu pašapstiprinājuma un aizsardzības veids. Humora jēga meklējama gan teiktā saturā, gan izteiksmē, kontekstā un noteiktu vēsturisko apstākļu un situāciju izpratnē. Latvijas cilvēku dzīvesstāstos humors dažkārt tiek atzīts par okupācijas un totalitārisma nāvējošā laika pretspēku un izdzīvošanas svarīgu nosacījumu. Gandrīz neticami šķiet saistīt visnežēlīgākos 20. gadsimta varmācīgos režīmus ar smieklus un humoru. Ir teiciens *"Alu cilvēkiem nav humora, bet ir runa!"* Pasaulslavenais komiķis Čārlis Čaplins ir atzinis: *"Humors padara mūs dzīvotspējīgākus un palīdz saglabāt veselo saprātu. Tā dziedinošā roka ļauj panest dzīves pārvērtības. Tas attīsta mūsu mēra izjūtu un atklāj, ka pārspīlētā nopietnībā slēpjas smieklīgais."* (Doma pie domas. Izcilu cilvēku izteikumi. Dažādu tautu gudrības. – R.: Madris, 2000. – 212. lpp.)

Dziļš humora vērtējums ir Rainim: "*Humors nozīmē garīgu uzvaru pār savu laiku, apkārtni, ideoloģiju, pasaules uzskatu.*" (Turpat.) J. V. Gēte humorā saskatīja ģēnija, bet Bernards Šovs – pat dievu pazīmi, teikdams, ka nav nekā nopietnāka par dziļu humoru. Ir pat teiciens, ka dievišķie smieklī radot pasauli.

Latīņu un franču valodā *humor* nozīmē mitrums, slapjums. Laikam jau humors ir atsvaidzinošais mitrums, lai cilvēki un tautas grūtībās, pārākā nopietnībā un lepnumā neizkalst, neļūst par *sausīņiem*. Humorā dēvē arī par *siltuma žestu*, cilvēka dvēseliskā stāvokļa rādītāju, kas sasilda, apgaismo, dara atvērtus un brīvus.

Ironija ir smalks paņēmieni, kā humoram piešķirt lielāku asumu, kā ar ārēju nopietnību maskēt izsmejošu zobgalību. Ja humors ir siltuma žests, tad ironija – intelektuālā augstuma aukstais žests. Vācu dzejnieks Heinrihs Heine sacīja: "*Kopš tiem laikiem, kad vairs nav modē nēsāt pie sāniem zobenu, ļoti nepieciešams, lai asums būtu galvā.*" (Ironismi. Aforismu krājums. 2. grāmata. – R., 2002. – 113. lpp.) Smalka ironija ir amerikāņu satīriķa Vila Rodžersa konstatējumā: "*Nav grūti būt humorīstam, ja tevīs labā strādā visa valdība.*" (Turpat, 103. lpp.)

Humorā ir liels spēks. Tas atvieglo dzīves nastu. Valdnieki un režīmi nāk un iet, bet tauta un tradīcijas dzīvo, kamēr saglabā savu etnisko vienību.

Humors ir paradoksiem bagāts, tas spēj pārsteigt ar negaidītiem pretstatiem, spēj savienot veselam saprātam šķietami nesavienojamas lietas: bezgalīgo ideju pasauli ar galīgo parādību pasauli, smaidu ar asarām, komisko ar traģisko, smieklīgo ar nopietno, augsto ar zemo. I. Kants par humoru sauc tādu asprātību, kura rodas cilvēku tieksmē uz paradoksiem. Naivā tonī var būt slēpta viltība, notiek izlikšanās par pretējo: gudrais izliekas par muļķi, spēcīgais – par vāju. "*Muļķību notēlot pareizā brīdī ir liela gudrība.*" (Turpat, 102. lpp.) Humorā ir kontrastu bagātība, negaidīti notikumu pavērsieni, izbrīns, pārsteigums. Tā, atzīmējot simtgadīga gruzīna jubileju, viņa mazdēls teic tostā, kur sākums var izbrīnīt par neaudzinātību, bet beigas ir negaidīti cilvēciskas: "*Es tev novēlu labu zārku (pauze) no koka, ko vēl neesmu iestādījis!*"

Minhauzens daudzās nelaimēs redz pārāk lielas nopietnības sekas. Aleksandrs Čaks ir teicis: "*Nopietnais cilvēks – cik smieklīgs viņš izliekas savā nopietnībā.*" (Čaks A. Dienasgrāmatas // Kopoti raksti. – R.: Zinātne, 1994. – 3. sēj. – 776. lpp.) Erasmus Roterdamietis savā "Muļķības slavinājumā" atzinis muļķību par cilvēciskā simbolu. Ar gudru sejas izteiksmi nereti darītas lielas muļķības, bet aiz muļķīga smaida var slēpties dziļa gudrība. Viktora Igo romānā "Cilvēks, kas smejas" galvenais varonis ir ārēji smieklīgs, bet iekšēji pārdzīvo traģēdiju. Neatbilstība starp cilvēka pretenzijām un īstenības saturu ir humora bieži skartais jautājums. Dīžais un varenais humorā var izrādīties sīks un niecīgs. Precīzi, burtiski

izprastais var pārvērsties bezjēdzībā. Līdzīgi kā tas notiek kādā latviešu tautas anekdotē. Saimnieks, dodoties prom no mājām, liek kalpam sargāt durvis, kalps izceļ durvis un aiziet ar tām gulēt siena šķūnī; zagļi apzog māju, kaut kalps ir sargājis durvis.

Mūs var pārsteigt daudzi kuriozi sadzīvē. Pagātnē populāri bija teicieni, ka kurpniekam pašam nav lāga apavu, galdniekam – mēbeļu, jumtīķim jumts ir caurs, zārcinieks pats paliek bez zārka.

Krievu rakstniekam Nikolajam Gogolim humors bija neredzamās asaras, kas spīd cauri redzamajam smaidam. Viņš esot rakstījis feļetonus, kad kļuvis neizturami grūti. Atziņa, ka humors ir pārvarētas pasaules sāpes, ir it sevišķi atbilstoša tiem, kuri dzīvē *izgājuši caur uguni un ūdeni*. Par franču mākslinieku Anrī Tulūzu Lotreku saka, ka demonstratīvi bezbēdīgajos smieklos viņš skaidrāk kā jebkurš cits prata saklausīt dzīves skarbumu. Tas sasauca ar Raiņa teikto: "*Kas padzēra asartrauka, / Citus labāk priecināja.*" (Rainis J. Daugava // Kopoti raksti. – R.: Zinātne, 1981. – 12. sēj. – 187. lpp.)

Paradoksāli, ka totalitārisma režīma laikā Padomju Savienībā, īpaši Staļina un Brežņeva valdīšanas gados, notiek, pēc profesora Sergeja Averinceva atzinumiem, apbrīnojams politisko anekdošu kultūras pacēlums. Toreiz paradoksāla bija pati dzīve, nereti bija grūti pateikt, kur sākas humors, kur – traģēdija, kur – nopietnība. Tā 1936. gadā krievu rakstnieka Maksima Gorkija bērēs, kad ievērojami rakstnieki un valstsvīri stāvēja goda sardzē, pēkšņi parādījās Staļins. Visi satraucās un... aplaudēja. Veidojās pat situācijas, kad pirmajam pārtraukt aplausus, kas veltīti "visu mīļotajam tēvam un skolotājam", bija bīstami. Staļins, runādams 1929. gada decembrī par agrāro politiku, sacīja: "(..) *tagad ir smieklīgi un nenopietni daudz runāt par kulaku ekspropriāciju. Ja galva nost, – par matiem neraud.*" (Staļins J. Raksti. – R., 1949. – 12. sēj. – 159. lpp.) Kas slēpjas aiz šī "smieklīgā un nenopietnā"? Patiesi smieklīgi ir tirānam veltīti slavinājumi, piemēram, "Cīrulītīm jautrs prāts, Staļins – putnu draugs".

Džordžs Bernards Šovs ir teicis, ka dažreiz ir ļaudis, kuri jāsmidina, lai novērstu viņus no domām jūs pakārt. Staļinam esot stāstītas viņam tīkamas anekdotes. Viena no tām esot bijusi šāda. Staļins piezvina Berijam un saka, ka pazudusi viņa mīļākā pīpe, un liek Berijam tikt skaidrībā. Pēc pusstundas jau skan atbildes zvans: "Josif Visarionovič, pīpes jautājumā mēs visu noskaidrojām: septiņi atzinās un piecus nošāvām." – Staļins atbild: "Tu mazliet iekarsi, pīpi atradu, bija pakritusi zem dīvāna..."

J. V. Gēte trāpīgi atzinis: "*Visvieglāk cilvēka raksturu var noteikt pēc tā, ko viņš uzskata par smieklīgu.*" (Gēte J. V. Fragmentu fragments. Atziņas. – R.: Liktenstāsti, 1995. – 91. lpp.) Līdzīgas domas paudis arī vācu domātājs Georgs Kristofs Lihtenbergs (1742–1799): "*Cilvēka raksturu vispārliedzinošāk var noteikt pēc joka, par kuru viņš apvainojas.*" (Ironismi. Aforismu krājums. 2. grāmata. – R., 2002. – 107. lpp.)

Jebkurā totalitārā sabiedrībā nopietnība dažkārt mēdz būt nāvīgi nopietna. Cik lielai vajadzēja būt ne tikai drosmei, bet sevišķi savstarpējās uzticības pakāpei, lai stāstītu tādas politiskas anekdotes, par kurām varēja saņemt nāvējošu "honorāru". Kādā tālaika anekdotē teikts: "Izludināms konkursu par labāko politisko joku. Pirmā prēmija – 10 gadi koncentrācijas nometnē."

Uz "nāvīgo nopietnību" un diktatoriskiem režīmiem var palūkoties arī plašākā skatījumā, Josifa Brodskā vārdiem runājot, kā uz tādiem, kas cenšas smīdināt mūžību, smīdināt vēsturi.

Humors baušļu un nopietnības mijattiecībās. Filozofam Sergejam Averincevam ir interesants raksts "Par laika garu un humora izjūtu" (Новый мир. – 2000. – №1. – С. 137–140). Viņš saka, ka tikai no pretstatiem, no polaritātes, spriedzes rodas enerģijas spēle. Nevar būt dziļa humora bez pretstatu poliem, bez kontrasta. Arī Zigmunds Freids teicis: "(..) intensīvi varam baudīt tikai kontrastu (..)" (Freids Z. Īgnums kultūrā. – R.: Zvaigzne ABC, 2000. – 41. lpp.) Tam apstiprinājums ir arī vācu apgaismes laika rakstnieka Kristofa Mārtina Vīlanda doma: "Bezgalīga komēdija ir garlaicīgākā no izpriecām." (Переключка веков. – М.: Мысль, 1990. – С. 378.)

Labākajās komēdijās cilvēki ne tikai smeļ, bet arī raud, jo pretruna ir saasināta, lai tā novestu līdz asarām vai līdz smiekliem. S. Averincevs izsaka paradoksālu domu, ka cilvēks spējīgs uz humoru tādā gadījumā, kādā spējīgs ievērot baušļus un aizliegumus (Новый мир. – 2000. – №1. – С. 138). Klerikālās anekdotes ir radījuši garīdznieki, piemēram, Fransuā Rablē. Askētiskais Vladimirs Solovjovs spējis aizrautīgi smieties tāpēc, ka bijis spējīgs uz absolūtu nopietnību. Visu tabu atcelšana draud ar katastrofu erotiskai humora kultūrai. S. Averincevs apgalvo, ka humora un komiskā priekšnoteikums ir nopietnība. Kur nekas nav nedz balts, nedz melns, bet tikai pelēks, tur ir humora gals. Pārmērīgi nesāpīga dzīve zaudē nozīmību un liek secināt, ka dzīvot nav vērts (turpat, 140. lpp.).

Cik niansēti tuvu var būt noteikti baušļi, principi, nopietnība un joks, to rāda kāda latvieša dzīvesstāsta fragments. Kāds pensionārs stāsta, ka jaunībā nozvērējies nedzert un nesmēķēt, šo solījumu arī pildījis, kaut tas nācies ļoti grūti. Ciemos pie meitenes, kuru gatavojies precēt, dzimšanas dienā visi izdzēruši pielietās glāzītes. Viņš pielicis tikai pie lūpām. Meitene, klātesošiem viesiem uzjautrinoties, aizlējusi visu glāzītes saturu viņam aiz krekla. "Atvadījos uz mūžīgiem laikiem, neskatoties uz meitas un mātes lūgumu palikt..." Vienā situācijā saplūst joks ar nopietnību, princips ar tā īstenošanas iespēju. Šķietami mazs dzīves notikums, bet ar ievērojamām sekām divu cilvēku dzīvē.

Kā nopietnība biedrojas ar humoru, traģiskais ar komisko, liecina daudzu cilvēku stāsti. Tā Pirmā pasaules kara laikā, liелgabalu šāviņiem tuvojoties, krievu karavīri dažkārt metuši krustu un lūguši Dieva žēlastību.

Bet, kad šaviņš pagājis garām, tad bravūrīgi iesaukušies: "Вот, черт, неумет стрелять!" (Ak tu velns, neprot šaut!)

Vēsturnieks, etnologs Jans Česnovs pētījis čečenu humoru, smieklus. Viņš saka, ka viens smaids dažkārt spēj vairāk izdarīt nekā lielgabala granāta vai diplomātija. Pētnieks aicina uz čečeniem palūkoties kā uz cilvēkiem, nevis bandītiem. Visi čečeni mīlot smieklus. Pirms 150 gadiem dzīvojušais bargais Šamils zinājis vairākas valodas. Viņš teicis, ka arābu valodā ejot kaujā, kalmiku valodā izskaidrojoties ar sievietēm, bet čečenu valodā – jokojo. Čečeni saka, ka tikai vergs var apvainoties par joku. Katrā čečenu ciemā ir vismaz viens asprātis, izglītots cilvēks. Kādreiz bijusi pat tiesību norma – ja apvainotajam izdevies sasmīdināt tiesnešus, tad viņš ticis attaisnots. Humors saistīts ar cieņu pret veciem cilvēkiem, tāpēc humors par viņiem Austrumu zemēs ir ļoti mīksts. Čečenu paradums ir, ka mirstošiem cilvēkiem daļu no sakrātā ir pienākums atdot sabiedrības vajadzībām. Kad kādam pārmetuši, ka maz devis, viņš atbildējis: "Ja vajadzēs vairāk, lai mani atgriež atpakaļ dzīvē." Kad apzogot zagli, tad Dievs smeļoties. (Знание – сила. – 2001. – №7. – С. 90–95.)

Ir liela māksla labvēlīgi smīdināt cilvēkus. Smieklī, joki reti paši zina mēru, tāpēc vajadzīga sava veida "prieka, joka disciplīna". Ir teiciens, ka pēc nepārtrauktiem smieklīem pazīst ākstu, bet pēc pārmērīgi stingras nopietnības – mulķi. Tāpēc vajadzīgs noteikts personības raksturs, zināšanas, sirds bagātība, vērtības, principi, lai spētu darīt cilvēkus labākus, brīvākus, laimīgākus. Māte Terēze saka: "*Mēs gribam, lai nabagi sajūt, ka viņus mīl. Mēs nevaram iet pie viņiem ar bēdīgu seju. Dievs vēlas, lai devējs būtu jautrs. Tas, kas dod prieku, dod visvairāk. (..) Lūgšanā mēs tiekam piepildīti ar paša Dieva enerģiju, kas mūs dara spējīgus veikt visu ar prieku.*" (Kristietība pasaules kultūrā. – R.: Vārds, 2000. – 92. lpp.)

Interesanti ir Karla Kēninga (1902–1966) uzskati. Viņš pasaulē pazīstams ar rūpēm par garīgi atpalikušiem bērniem invalīdiem. Viņš cilvēka dvēselē redz cēlumu ciešā saistībā ar labestību un smieklus kopā ar asarām. Viņš saka: "*Labestības ietērps ir gaiša un priecīga attieksme, bet cēlums – nopietna nostāja. (..) Labestība būs ieviesta viegluma un prieka autā, bet cēlums būs stingrā nopietnībā. (..) Smieklī un asaras ir kā divi neidentiski dvīņi cilvēka dvēseles dzīvē. (..) Mēs smejamies un raudam, kad neatrodam citu atbildi. (..) Smieklī un asaras ir kā sargi, kas stāv pie diviem dažādiem vārtiem; smieklī sargā zemapziņas vārtus, bet asaras satur prāta durvis. Kad zemapziņa pēkšņi izlaužas caur vārtiem, tad parādās sargs – smieklī – un atjauno mūsu līdzsvaru. Kad prāts ir baiļu pārmākts un nelīdzsvarots, pretī nostājas asaras un piedāvā savu mierinošo pieskārienu. (..) Dvēseles smieklī aizsūta mūsu lieluma māniju atpakaļ zemapziņas sfērā; dvēseles asaras aizvāc mazvērtības izjūtu no mūsu prāta un noliek to atpakaļ vietā.*" (Kēnings K. Cilvēka dvēsele. – R.: Sol Vita, 1999. – 19.–20., 22., 24.–25. lpp.).

Populāra ir **humoristiski satīriskā socioloģija**, kas aiz šķietamas nopietnības atklāj smieklīgās puses, varētu teikt smieklīgo nopietnajā un nopietno smieklīgajā. Pazīstami ir Pārkinsona likumi, Mērfija likumi ar neparastu skatu uz dzīves dažādiem procesiem. Šajos likumos nereti tiek parādīti t. s. nerakstītie, neoficiālie likumi, kas darbojas praksē. Tā ar skaitļiem tiek parādīta birokrātiskā aparāta augšana neatkarīgi no darba apjoma, kā sistēmas pilnīgums var būt tās nāve.

Daži piemēri no Artura Bloha grāmatas "Mērfija likums" (Jumava, 1997).

Ir neiespējami radīt kaut ko muļķdrošu, jo muļķi ir ļoti attapīgi
(14. lpp.).

Ja ir laiks, nav naudas. Ja ir nauda, nav laika (29. lpp.).

Nekad neko nedari, ja tevi nevar pieķert nekonedarīšanā (38. lpp.).

Problēmas atrisinājums slēpjas risinātāja atrašanās (44. lpp.).

Personai ar vismazākajām zināšanām ir visvairāk viedokļu (47. lpp.).

Neviens priekšnieks neturēs padoto, kuram vienmēr ir taisnība
(47. lpp.).

Cilvēki specializējas savu lielāko vājību jomā (48. lpp.).

Ziņojuma par paveikto garums ir apgriezti proporcionāls paveiktajam
(49. lpp.).

Jo mazāk kāda organizācija dara, jo biežāk tā reorganizējas (50. lpp.).

Nekompetences izplatība ir tieši proporcionāla hierarhijas augstumam
(57. lpp.).

Komiteja ir divpadsmit cilvēku grupa, kas dara viena cilvēka darbu
(67. lpp.).

Tas, kurš blāuj skaļāk, tiks pie vārda (69. lpp.).

Ja tu izveidosi sistēmu, kuru pat muļķi spēs lietot, vienīgi muļķi vēlēšies to lietot (104. lpp.).

Interesanta vēsturiska kategorija ir **galma jokdari, āksti un nerri**. Šis jautājums saistoši aplūkots "Kultūras un tikumu vēsturē" A. Grīna redakcijā (R.: Grāmatu draugs, 1931. – I. – 673–717. lpp.). Smieklī 16. gadsimtā kļuva par modes lietu galmos. Āksti, jokdari, nerri bija jārūpējās par jautības uzturēšanu. Starp citu, viņi nereti bija vieni no izglītotākajiem un gudrākajiem cilvēkiem un reizē bija arī padomdevēji valdniekiem. Viņi spēja runāt par likumiem kā augstskolu profesori, par medicīnu – kā mācīti ārsti, spēja imitēt dažādu novadu zemnieku izloksnes, tūkstoškārt mainīt sejas vaibstus, visādi izlikties. Galma jokdarus pat pielīdzina ķēniņam un pūļa sirdsapziņai, kas derīga abiem. Jokdari izpildīja saskarsmes vidutāju svarīgo lomu, bija vidutāji starp augsto un zemo, stipro un niecīgo, starp jokiem un nopietnību. Par galma ākstu smējās un reizē arī no viņa baidījās.

Kad pārāk sāk plūst asinis un augstā vara ir apdraudēta, jautri smieklī kļūst rūgtāki. Sarkasms sāk izskaust humoru, piemēram, Gētes "Faustā" Mefistofelis vazā aiz deguna visus, kas viņam uzticas.

Aiz āksta ārējās formas var slēpties dziļi nelaimīga personība. Leonkavallo operā Pajaco dzied: "*Ļaudis maksā un vēlas tikai līksmi, un tu, Pajaco, savas sāpes un asaras pārvērt jokos un smeļies, kaut sirds tev sāpēs lūst.*" Bagātīgu vielu filozofiski ētiskām pārdomām par cilvēku pūlēm sagādāt sev prieku un šī prieka traģiskumu sniedz Viktors Igo romānā "Cilvēks, kas smeļas".

Dzīres mēra laikā ir situācijas, kad humors, joki tiek gandrīz absolūti atdalīti no nopietnības, no morāles, ticības, no rūpēm par dzīvības uzturēšanu, kad kuru katru brīdi var iestāties liktenīgā stunda. Šo haosa situāciju attēlo Aleksandrs Grīns jau minētajā "Kultūras un tikumu vēsturē". Kad izmirst veselas dzimtas, ciemati, pilsētas kvartāli, pašiem necerot, citi kļūst bagāti, bet nezina, cik ilgi dzīvos, un nedomā par nākotni. Kalpi un kalpones, mantkārības pārņemti, norauj kungu līkiem krāšņās drānas, greznojas viņu rotām un drīz krīt mērim par upuri. "*Cilvēki grib cīnīties ar likteni, mest nāvei sejā jokus, rāda mēra spokam mēli, grib sevi iedrošināt ar izlaidību. (..) un cer, ka briesmīgā sērga būs ar jokiem un jautru skaļumu aizdzinama. (..) Mērenas, cilvēku garīgiem spēkiem panesamas ciešanas var labot sabiedrību, bet pārcilvēciskas šausmas nekad. (..) Redzam apziņu, cinisku alku iztraktoties un izdzīvoties, alku pēc visām baudām, kādas vien cilvēkam sasniedzamas. Cilvēki ir nelabojami, lieli bērni un spēlējas ar visu, kas vien nāk tiem rokās.*" (609. lpp.)

"Melno humoru" mēdz dēvēt par sociālās patoloģijas izpausmi. Par parasto humoru mēdz teikt, ka tas ir biofilisks (mīl dzīvību, to apstiprina, aizstāv), turpretī "melnais humors" ir nekrofilisks (nāvi, iznīcību mīlošs).

Visur dzīvē var saskatīt smieklīgo un nopietno. To attiecībām ir savs vēsturiski ētiskais mērs. Tas ir dažāds noteiktās vecuma grupās un dzīves situācijās. Pēc dažiem pētījumiem, bērni smeļas 300 reižu dienā, bet pieaugušie vairs tikai 17 reizes; tas gan vēl nenožīmē smieklu degradācija, bet gan citādu attieksme pret nopietnību. Kādā sarunā kinorežisors Jānis Streičs atstāstīja gadījumu, kad kādam jaunam cilvēkam nācies pateikt: "Tev par vieglu bijusi dzīve, lai tu taisītu humoru!" Laikam jau līdz īstam humoram ir jāizaug.

Tiek izteiktas domas, ka agrāk par visām tiesībām rietumeiropieši izkarojuši tiesības smieties. Vai šīs tiesības mūsdienās nav apdraudētas? Filozofs Aleksandrs Pjatigorskis saka: "*(..) cilvēcei nenovēršami tuvojas briesmīga epidēmija. (..) Tās vārds ir Nopietnības Mēris. (..) Un šīs slimības smagākais sindroms ir (..) nopietnība attiecībā pašam pret sevi.*" (Rīgas Laiks. – 2002. – Nr. 7. – 13. lpp.) Varētu iebilst, ka ne mazāk bīstama var izrādīties epidēmija – Nenopietnības Mēris, kad par visu var viegli pasmieties. Gadsimtos pārbaudītās cilvēces izdzīvošanas un attīstības

pamatvērtības un principus var pārvērst vieglā jokā vai par visu sarkastiski smīnēt, pret visu izturēties noliedzoši. Taču būtu gan jāmeklē dziļa, labestīga humora un nopietnības savstarpējā bagātināšanās. Humors, smieklī kļūst sekli, banāli, ja arī nopietnība ir tāda.

Varbūt humors un nopietnība ir lielais cilvēka prāta un jūtu eksperimenta lauks, lai mazinātu psiholoģiskās traumas, atjaunotu sagrautos kontaktus, lai atsegtu patiesību bez maskas vai arī aiz maskas slēpjoties, lai spētu pateikt to, ko atklāti pateikt vēl ir bīstami. Vēsture apstiprina, ka, neskatoties uz grūtībām, dzīves dramatismu un traģēdijām, pat par spīti badam un nabadzībai ir saglabājis humors, dzīvesprieks un nopietna attieksme pret dzīvi. Vai dzīvei kļūstot ērtai, komfortablai, pilnai izpriecu, nezudīs dziļš prieks par dzīvi un dziļas rūpes par pilnvērtīgu nākotni. Gan nopietnību, gan patiesu prieku, humoru devalvē baudu (hedoniskais) dzīvesveids sadraudzībā ar visatļautību.

13. *Saskarsmē ar nezināmo*

Pārsteigumu, pārpratumu un kļūdu pilna ir cilvēku saskarsme, kas mūsdienās ir kļuvusi tik daudzveidīga, mainīga, dinamiska, ka mums grūti prognozēt (sevišķi lielpilsētās un ceļojuma laikā), ar kādiem cilvēkiem, uzskatiem un rīcību nāksies saskarties. Bez ikdienas nejaušībām, nezināmajiem ir arī dzīves likteņa, dzīves stratēģijas nezināmie, ieskaitot nāvi un to, kas būs pēc tās.

Nezināmais ir tik daudzveidīgs, ka paša nezināmā un tā veidu apzīmēšanai lieto dažādus nosaukumus. Jau 9. nodaļā – “Saskarsmes paradoksi” – minēju, ka ir paradoksi, kas sevī ietver aktīvu, neizpētītu, nezināmu spēku. Iespējams, ka tieši tuvošanās nezināmajam rada paradoksus.

Paradoksāla ir Alberta Einšteina atziņa: *“Pasaules mūžīgais noslēpums ir tās saprotamība. (..) Fakts, ka tā ir saprotama, ir brīnums.”* (Tā runāja Einšteins. – R.: Jānis Roze, 2000. – 187. lpp.) Pārsteidzoši spriež arī austriešu filozofs, loģiķis Ludvigs Vitgenšteins: *“Tie lietu aspekti, kas mums ir paši svarīgākie, savas vienkāršības un parastuma dēļ ir apslēpti.”* (Vitgenšteins L. Filosofiskie pētījumi. – R.: Minerva, 1997. – 57. lpp.) Komplementaritātes jeb savstarpējā papildinājuma principu dažkārt dēvē par nenoteiksmes principa vispārinājumu. Atrašanās mūžīgi starp kārtību un haosu, starp konkrētu vietu un laiku un bezgalību rada arī mūžīgo cilvēka un cilvēces atrašanos robežsituācijā starp zināmo un nezināmo. Ar zināmu kategorismu, bet lielu patiesības devu Hēgelis visu maldu rašanos pasaulē skaidro ar to, ka mēs domājam un darbojamies saskaņā ar galīgām noteiksmēm. Izzinot kādu nezināmo, parasti notiek uzskatu pārvērtēšana, viedokļu sadursme. Sevišķi spilgti tas parādās, sabrūkot totalitārajām sistēmām, kas centušās balstīties uz galīgām noteiksmēm un uz slēptiem meliem, kas nu kļuvuši atklāti. Šķietamajā stingrajā kārtībā tad atklājas slēpts haoss.

Nezināmo mēdz saukt par “X faktoru”, “Šeherezades fenomenu”, “dēmonu”, “nūmenu”. Šeherezade ir “Tūkstoš un vienas nakts pasaku” vezīra vecākā meita. Vezīram sultāns pavēl katru nakti atvest šķīstu jaunavu un pēc kāzu nakts to sodīt ar nāvi. Tā tas turpinās trīs gadus, līdz pienāk kārta paša vezīra meitai Šeherezadei. Viņa aizrauj sultānu ar brīnumainiem stāstiem, solot vēl neticamākus stāstījumus turpmāk. Tā tiek glābta viņas un simtiem citu jaunavu dzīvība.

Šeherezades fenomens ir cilvēku izbrīns nezināmā priekšā, cilvēka ziņkāres apmierināšana kaut vai ar izdomātiem tēliem, notikumiem, personām. Varētu pat teikt, ka māksla, literatūra ir cilvēka gara glābēja, cilvēku interešu pārorientācija no tikai fiziskām baudām arī uz garīgām ar neizsmejamām tās iespējām. Agate Nesaule savā autobiogrāfiskajā romānā "Sieviete dzintarā" apraksta brīnumainu gadījumu, kad krievu karavīru nežēlību, sieviešu izvarošanu kādā vietā Vācijā kara laikā izdodas uz laiku iegrozīt, nepārtraukti spēlējot uz klavierēm mūziku. Zaldāti pārsteigumā palaiž vaļā kārtējo upuri, sasēžas apkārt aplī ap spēlētāju. *"Iedrāžas citi zaldāti, gatavi uz varas darbiem, bet gaisā lidojošas melodijas un citu zaldātu apburtās sejas tos aptur. Tie neizlēmīgi nostāv pāris minūtes, tad noliek šautenes malā un sasēžas uz grīdas. (..) Mūzika spēj iegrozīt dusmas un naidu."* (Nesaule A. Sieviete dzintarā. – R.: Jumava, 1997. – 86.–87. lpp.)

Pārdomu vērtā ir cilvēka situācija nāves draudu priekšā. Vai bezizejas situācijas, katastrofāli strupceļi, kur alternatīva ir tikai bojāeja, nepieprasa visoriģinālāko, visintensīvāko radošo domāšanu? Cik radoši mēs spētu būt līdzīgā situācijā?

"Dēmons" savā pirmatnējā nozīmē ir dievība, gars; kristietības mācībās – sātans, ļaunais gars, ļauno kaislību personificējums. Tiek runāts arī par labo dēmonu, pielīdzinot to eņģelim. Dēmonus attēlo gan kā cilvēku brīdinātājus, aizliedzējus, nelaimju tuvinātājus vai aizkavētājus, arī iedvesmotājus. Cilvēks bieži neapjēdz, kādus dēmonus, šausmas, pašiznīcību vai labdarību nes pats sevī. Zinātnē angļu fiziķis Džeimss Klārks Maksvels (1831–1879) ar jēdzienu "dēmons" apzīmēja nezināmo mehānismu, kas veic kādu aktīvu funkciju. Šo nezināmo mēdz pētīt ar varbūtību teorijas palīdzību. Nenoteiktības mehānisms kā jaunrades nosacījums ir kultūrā un visā sociālajā dzīvē. Dažkārt dēmonu dēvē par "melno kasti".

Dēmons ir neapjaustie spēki mūsos, mūsu attiecībās, mūsu zemapziņā, arī mūsu sirdsapziņā. Ne vienmēr mēs zinām cēlās un nelāgās rīcības motīvus. Runājot par cilvēku, par notikumiem, gatavojoties uzsākt kaut ko jaunu, ir svarīgi ievērot, ka kaut kas var būt neievērots, vēl nezināms.

Mūs bieži pārsteidz cilvēku rīcība, vēsturiski fakti. Tā, piemēram, Senajā Romā reti kurš gladiators spēja izdzīvot ilgāk par 12 cīņām. Un tomēr – par gladiatoriem pieteicās ne tikai gūstekņi un vergi, bet arī brīvprātīgie. Kāpēc? Šķiet, ka daudzus cilvēkus saista arī likteņa izaicinājums, spēle uz dzīvības un nāves robežas, sevis apstiprinājums apstākļos ar daudziem nezināmajiem, arī alkas pēc dzīves problēmu ātra atrisinājuma. Skaidri nosprausti dzīves mērķi, vadīšanās pēc noteiktiem morāliem principiem neizslēdz saskarsmi ar grūtībām, ar daudzām neparedzētām situācijām, bet prasa ilgstošu piepūli, izturību, neatlaidību, sevis pilnveidošanu visa mūža garumā. Kāds "dēmons" cilvēku dīda izvēlēties vienu vai otru dzīves ceļu?

Nūmens saskaņā ar I. Kanta mācību ir cilvēku pieredzei nepieejamā realitāte, izziņas robeža. Nūmens ir slēptā jēga, būtība, pamats, dziļākais mūsu dzīvē, pasaulē, Visumā. Ir vēl neatklātā, neizpētītā būtība, kas var tikt atklāta tuvākajā vai tālākajā nākotnē, bet ir arī jautājums – vai eksistē robeža, līdz kurai izziņa drīkst sniegties cilvēces drošības vai ētisko apsvērumu dēļ. F. Dostojevskis dienasgrāmatā raksta par cilvēka gara nezināmiem, nenoteiktiem, noslēpumainiem likumiem, tāpēc bezgrēcīgu ārstu un tiesnešu laiks vēl nav pienācis. Vai pastāv robeža, kuru pārkāpjot zinātnisko atklājumu sajūsmas saucienu var nomainīt cilvēces bojāejas izmisuma kliedziens? Sengrieķu mīts brīdina no Pandoras lādes, kuru atverot briesmas pārņemtu pasauli. Vai prāts un zinātne ir visvareni? Varbūt dziļāk var iet jūtas, māksla, mūzika, ticība? Rakstniece Regīna Ezera runā par bailēm izdibināt visu. Viņa jautā: *“Cik dziļi man atļauts līst iekšā otrā cilvēkā?”* Literatūra, fantāzijas lidojumi spēj izspēlēt visdažādākos cilvēces izdzīvošanas variantus, neapdraudot tās eksistenci, bet brīdinot no neapdomīgas rīcības.

Kāda ir **Nezināmā, X loma** cilvēku dzīvē, to attiecībās? Tiek izteiktas vispretrunīgākās domas. Nezināšana, muļķība jau no seniem laikiem tika uzlūkota par vienu no ļaunuma radītājiem cilvēka dzīvē. Neziņa ir tēlota kā visu sāpju un maldu māte. Daudzreiz dzīvē pēc neveiksmēm un nelaimēm mēs sakām: *“Kaut es to būtu iepriekš zinājis!”* Kādas mokas, izmisumu spēj izraisīt nezināšana! Personīgi pārliecinājos, kā kara un okupācijas gados cilvēki bija dziļā izmisumā, kad mēnešiem un pat gadiem neko nezināja par apcietinātajiem, karā aizgājušajiem, izsūtītajiem, emigrācijā esošajiem. Nezināmo karavīru kapu kopiņas, pieminekļi dažkārt ir vienīgās piemiņas vietas tūkstošiem un miljoniem cilvēku. Agate Nesaule jau pieminētajam darbam *“Sieviete dzintarā”* par moto izvēlējusies Tima O`Braiena teikto: *“Karš ir spocīga migla, bieza un nepārejoša. (..) Skaidrības nav. (..) Tu nesaproti, kur tu esi un kāpēc tur esi, vienīgā skaidrība ir par vispārēju neskaidrību. Karā zūd noteiktības un līdz ar to arī patiesības izjūta (..)”* (Nesaule A. Sieviete dzintarā. – R.: Jumava, 1997. – 6. lpp.)

Nezināmais paver arī iespējas visdažādākajām maģijām, spekulācijām. Sabiedrības nezināšanu dažkārt meistarīgi izmanto demagogi, diktatori, politiķi, diplomāti.

Bet... nezināšana ir katra cilvēka, katras sabiedrības un cilvēces neatņemama parādība, tā ir arī paradoksāla. Palielinoties zināšanām, to plašumam un dziļumam, palielinās un padziļinās arī saskarsme ar nezināmo. Cilvēka tieksme izziņāt nezināmo ir pielīdzināma tieksmei pēc bezgalīgā. Karls Jasperss nezināšanu saista ar augstāko eksistences līmeni. Visdziļākais un viscilvēciskākais balstās uz nezināšanu un noslēpumu. K. Jaspersam filozofija, S. Kirkegoram reliģija ir lēciens nezināmajā, bet krievu dzejniekam Vladimiram Majakovskim dzeja ir brauciens nezināmajā. Pēc F. Nīčes domām, nezināšana dod spēku dzīvei un vēsta par dzīves jēgu.

Tiek izteiktas arī domas, ka nezināšana ir gudrības sastāvdaļa, jo tieši zinošais var apjēgt arī nezināmo plašākā un dziļākā skatījumā. Var būt nezināšanas gudrība un zināšanu mulķība, ja tā šaura, sekla, absolutizēta un pašpārliecināta. Ļevs Tolstojš par visdumjāko uzskata to cilvēku, kurš domā, ka visu saprot.

Zināmā un nezināmā mijattiecības ir gara spraiguma, interešu radītājas un uzturētājas. Zināmo var salīdzināt ar saliņu nezināmā okeānā. Dabīga ir tieksme nezināmo izziņāt, tāpēc pastāv skolas, visdažādākās izglītojošās iestādes un informācijas līdzekļi. Bez noteiktām zināšanām nevar būt savstarpējas sapratnes. Zināšanas ir cilvēku saskarsmes būtisks, bet ne absolūts nosacījums. Dzīva būtne attīstībā, procesā nav sastingusi, tā ir zinātkāra, tā nodarbojas ar pasaules un sevis izziņu. Pilnīgi izziņāts cilvēks, pilnīgi izziņātas attiecības jau nerosina interesi un neveicina attīstību.

Filozofs Teodors Celms (1893–1989) raksta, ka filozofija nav galīga nozīmīgu atbilžu došana. Tā ved pāri zināmajam uz vēl nezināmo. Viņš saka: *"Tāda nezināšanas apziņa uz zināšanu pamata, saukta par "mācīto nezināšanu" (..) ir atšķirīga no nezināšanas aiz zināšanu trūkuma."* (Pašportretī. Autori stāsta par sevi. – Grāmatu Draugs, 1965. – 59. lpp.)

Nezināšanai ir daudz palīgu, lai mūs glābtu no virzības haosā, galīgā nenoteiksmē un prāta trulumā. Tiek izteiktas domas, ka pilnīgi informēta sistēma kā automāts izslēdz emocijas. Toties nezināšana spēj mobilizēt emocijas, intuīciju, ticību. Cilvēki stāsta par izdzīvošanu šķietami bezcerīgās situācijās, kurās nepalīdz zināšanas, bet gan – ticība. Rakstnieci Elzu Stērsti 66 gadu vecumā notiesāja uz 25 gadiem soda nometnē. Par šo periodu viņa saka: *"Varbūt spēku deva arī neziņa un neizpratne, jo mēs, cilvēki, nezinām, kādu spēli Dievs spēlē, izmantojot mūsu likteni vai kādu dzīves posmu."* (Karogs. – 2001. – Nr. 2. – 46. lpp.) Tāpat arī – pārliecinošāk un drošāk mēs noiesim pa dēli, ja nezināsim, ka tas atrodas divdesmit metru augstumā, bet par to, ka tas atrodas uz zemes, gan mums ir jābūt drošiem.

Nezināmais zināmajā un zināmais nezināmajā ir svarīga saskarsmes uzturēšanas problēma. Tā ir spēja palūkoties uz cilvēku kā uz mikrokosmosu, kas sevī miniatūras veidā ietver pasauli ar daudzām zināmām un nezināmām parādībām. Ir parādības, kuru attīstību zināšanas dažkārt var pat mazināt, piemēram, mīlestības kaisli uz cilvēku. Iedomāsimies divus iemīļējušos cilvēkus ziedu pilnā pļavā, kur kavalieris nepārtraukti demonstrē savas zināšanas, skaidrojot, kā latīniski sauc katru puķi un kādi ir tās labvēlīgākie augšanas apstākļi... Saskarsmē reizēm ir svarīgi uz seniem paziņām palūkoties it kā pa jaunam, ieraudzīt viņos vēl neatklātas potences. Turpretī pilnīga neziņa var radīt gan bailes un aizdomas, gan arī trulu mieru.

Bailes no svešā jeb ksenofobija (grieķu val. *xenos* – svešs + *phobos* – bailes) ir dziļa nepatika pret svešiniekiem, pret to, ko nepazīst, pat pret jauniem virzieniem mākslā, literatūrā, modē, pret iepriekš nezināmu kultūru, citādām tradīcijām, paradumiem. Ceļojumos, saskarsmē ar dažādu tautību cilvēkiem zināmas neērtības, pat bailes rada valodu nezināšana. Valodu zināšanas, iepazīšanās ar dažādu tautu kultūrām, vēsturi, saskarsmes īpatnībām paver pavisam citas iespējas saprotošai, labvēlīgai saskarsmei un ļauj pavērt arī jaunus apvāršņus daudziem nezināmajiem X. Bailes sevišķi pastiprina saskarsme ar antisociālu, neprognozējamu rīcību, saskarsme ar zagļiem, laupītājiem, žūpām, narkomāniem, huligāniem. Tūristiem saistošākas ir tās zemes un pilsētas, kur šādas parādības nav izplatītas. Dabīga reakcija pret svešo parasti ir piesardzīga ziņkāre.

Nezināmais cilvēku dzīvē ir saistīts ar **noslēpumiem**. Tiem ir pretrunīga iedarbība – tie reizē saista un atgrūž. Grūti iedomāties cilvēku attiecības, filmas, romānus bez noslēpumiem. Izglītošanas un audzināšanas darbs jau arī ir vienu noslēpumu atklāšana, kas paver skatu uz citiem noslēpumiem. Filozofija ir aicināta atminēt pasaules un cilvēku noslēpumus. Šķiet, ka visos laikos šis uzdevums būs aktuāls.

Zīmīga ir leģenda par sengrieķu mākslinieku, kurš pēc daudziem mēģinājumiem tomēr nav spējis akmens skulptūrā attēlot māti, kas zaudējusi bērnu. Tad viņš aizklājis tās seju ar pārsegu un pārsteigts sapratis, cik milzīga loma mākslā ir noslēpumam. Un arī sarežģītajā cilvēku attiecību mākslā.

Blēzs Paskāls par visvērtīgāko atzīst slēptās labās lietas, kad mēs spējam darīt labu citiem, to neaifišējot, nedemonstrējot. Kāpēc senos baušļos, senos rakstos uzsver galvenokārt to, ko cilvēks sliktu nav darījis, nevis labos darbus? Vai māte var uzskaitīt negulētās naktis, satraukuma brīžus, audzinot bērnus? Cik miljoni karavīru ir ziedojuši savu dzīvību par tēvzemi? Dažkārt pagātnes izpētē mēs vairāk atmaskojam jauno, kas nodarīts, nevis labo, to, ka, pat riskējot ar savu dzīvību, laudis ir centušies palīdzēt cits citam, glābt pat šķietami bezcerīgās situācijās. Labā, pateicības vēsture vēl nav uzrakstīta.

Vienā otrā zinātniskā traktātā autors cenšas cilvēku un saskarsmes procesu padarīt caurspīdīgu, pilnīgi atklātu, bez morālām un psiholoģiskām barjerām. Alberts Šveicers saka: *"Mums jāsamierinās ar to, ka cits citam esam noslēpums. (..) ir ne vien fiziska, bet arī garīga kautrība, kas mums jāciena. Arī dvēselei ir savas drānas, kuras tai nedrīkst noraut. Neviens no mums nedrīkst otram teikt: "(..) man ir tiesības zināt visas tavas domas."* Alberts Šveicers iesaka atdot no savas garīgās būtības tik daudz, cik vari, un pieņemt kā lielu dārgumu, kas tev no viņiem atnāk atpakaļ, ar bijību izturoties pret cilvēka garīgo būtību. *"Mēs nevaram neko vairāk kā ļaut nojaust savu garīgo būtību un savukārt nojaust viņu būtību. Vienīgais*

svarīgais ir tas, ka mums jācīnās, lai mūsos būtu gaismā." (Šveicers A. Vēstules no Lambarenēs. – R.: Zinātne, 1982. – 366.–367. lpp.)

Ne viena vien daiļdarba pamatā ir noslēpums. Lūk, dažas atziņas no Stefana Cveiga kritiskām pārdomām: *"Nekas tā neasina prātu, kā kaislīgas aizdomas, nekā tā neattīsta visas nobrieduša intelekta spējas, kā pēdas, kas pazūd tumsā."* (Cveigs S. Degošais noslēpums. – R., 1935. – 27. lpp.) *"Jo domāju, ka tikai tas tiešām dzīvo, kas savu likteni izdzīvo kā noslēpumu"* (turpat, 179. lpp.).

Noslēpumu nereti mēdz izmantot ļauņuma slēpšanai. Daudzi "baltie plankumi" vēsturē netiek atklāti tikai tāpēc, ka tie īstenībā ir melni. Noslēpums tiek izmantots īsto nodomu slēpšanai. Totalitārās sistēmas balstās uz slepenību, noslēpumainību, stingru hierarhiju informētības ziņā. Noslēpumainības atmosfēra staļiniskās diktatūras gados bija tik liela, ka svarīgākās sanāksmes šaurā lokā netika stenografētas, lēmumi nereti līdz izpildītājiem tika nodoti mutiski. Piemēram, 1940. gadā tūkstošiem poļu virsnieku tika nošauti pēc Staļina mutiskas pavēles. Nelietīgajiem darījumiem centās neatstāt dokumentālus pierādījumus. Meli bija politikas principu līmenī (sk.: Знание – сила. – 2001. – № 10. – С. 99–100). Ir parādības, kā gangsterisms, narkobizness, mafija, kuru eksistence iespējama, pateicoties slepenībai, meliem, maskēšanai. Morāli ir svarīgi, lai agri vai vēl ļauņie nodomi, darbība nāktu patiesā gaismā.

F. Dostojevska filozofisko pārdomu kulminācija darbā "Brāļi Karamzovi" rodama leģendā par "Lielo inkvizitoru". Secinājums – trīs spēki uz zemes: brīnums, noslēpums un autoritāte tiecas ar uguni un zobenu nodrošināt cilvēcei laimi uz zemes.

Cilvēku saskarsmē neaizstājama un vēl pietiekami nenovērtēta ir mākslas un literatūras paradoksālā loma. Māksla un relīģija ir visnoslēpumainākās parādības, kas varbūt visvairāk atklāj nojausmu par to, kur zinātne ir bezspēcīga, kas spēj arī vislabāk noslēpumu dabu pazīt un atklāt. No izjūtu haosa izrietošā, ar emocijām, intuīciju un fantāziju bagātinātā māksla, it īpaši mūzika, spēj izjūtu harmonijā vienot vispretrunīgākos un savdabīgākos cilvēkus. S. Kirkegors dzejnieku sauc par nelaimīgo, kurš pārdzīvo dziļas dvēseles mokas, bet viņa vaimanas un kļiedziens pārvēršas par brīnumainu mūziku. Ir trīs atslēgas, kas mums atver durvis uz pasauli, – burts, cipars un nots. Burts ir atslēdzis durvis uz grāmatu, rakstības bagāto pasauli. Digitālā (ciparu, skaitļu) revolūcija ir tipiska mūsu laikmeta iezīme. Pētījumi rāda, ka mūzika visvairāk aktivizē visas smadzenes. Kā pasargāt šo bagātību no piesārņojuma?

Anonimitāte cilvēku attiecībās. Anonimitāte ir savas autorības, sava paraksta, personības slēpšana. Visbiežāk slēpšanās saistīta ar slepenību, ar antisociālu rīcību, ar noziedzīgiem darījumiem, ļauniem nolūkiem. Bet ir situācijas, kad atklāt kādas nevēlēšanās, kurās iesaistītas sabiedrībā ietekmīgas personas vai pat tiešais priekšnieks, ir bīstami. Tādos gadījumos ir svarīgi, lai attiecīgās iestādes garantētu anonimitāti. Demokrātiskās valstīs

ir cilvēktiesību biroji, ombudsmeņu institūti, ētikas padomes, valsts drošības iestādes, kas cenšas nodrošināt visu cilvēku līdzdalību taisnīgas labklājības sabiedrības veidošanā. Pastāv arī labdarīgā anonimitāte, kas negaida pateicības, uzslavas par savu labestību. Diemžēl vēsture liecina, ka, veicinot bezatbildīgu anonimitāti, tā ātri var kļūt par veidu, kā kaitēt cilvēku labajai slavai, kā īstenot savus savtīgos nolūkus, kā aizmuguriski nokārtot vecus rēķinus. Tas visspilgtāk parādījās okupācijas gados. Tikai atmodas laikā daudzi uzzināja, ka starp sūdzētājiem, ziņu pienesējiem bija pat tuvākie radnieki, pat "draugi".

Anonimitāte kā personas tipiska iezīme var būt saistīta ar personības pašapziņas, individualitātes zaudēšanu, arī ar slepenu lomu vai uzdevumu izpildi. Anonimitāte ir vairāk izteikta lielās pilsētās, svešu cilvēku vidū. Mūsdienās daļa jaunu cilvēku cenšas piedalīties visdažādākajās protesta akcijās dažādās pasaules malās (pret globalizāciju, pret zināmu tiesību ierobežojumiem), kas nereti beidzas ar veikalu, iestāžu grautiņiem, sadzinātām mašīnām, kautiņiem ar policistiem. Dažkārt saista ne protesta mērķis, bet iespējas, it sevišķi svešā vietā, anonīmi paust agresīvo noskaņojumu, iztrakoties.

Cilvēks un maska. Maskēšanās sastopama jau dzīvnieku pasaulē, bet vislielāko daudzveidību tā sasniedz cilvēku attiecībās. Jēdziena "persona" izcelsme saistīta ar masku, ko aktieris uzliek teātra izrādes laikā. Ir diezgan populāri cilvēka un sabiedrības dzīvi pielīdzināt milzīgai teātra izrādei, kurā visi ir kā aktieri maskās.

Būt un izlikties – tāds ir viens no nozīmīgākajiem cilvēku saskarsmes jautājumiem. Kāds cilvēks ir īstenībā, un kādu viņš sevi tēlo sabiedrībā, abi ir grūti atbildami jautājumi. Tam ir zināma līdzība ar morālo jābūtību un tikumisko realitāti. Daudzos jauniešu pašportretos un cilvēku dzīvestāstos vērojama stāstītāja tieksme būt labākam, nekā viņš pašreiz ir, veidot labākas attiecības ar cilvēkiem. Maska ir viens no svarīgākajiem palīg līdzekļiem, gan lai kļūtu labāks, gan arī lai slepenībā īstenotu jaunus nodomus. Formai ir liela nozīme satura pārveidē. Smaids, kas sākotnēji ir laipnības maska, var kļūt par organisku nepieciešamību iepriecināt cilvēkus ar labvēlīgu attieksmi. Cilvēks visdažādākajos veidos eksperimentē ar sevi, domājot ne tikai par to, kāda frizūra, kāds apģērbs atstāj labāku vai pat izaicinošāku ietekmi uz apkārtējo vidi, bet arī, kādi uzskati, viedokļi, noskaņojumi ir "modē". Arī laikmets, noteikta sociālā vide, kultūra, tradīcijas, ideoloģija, tirdzniecība nāk ar saviem masku piedāvājumiem. Vaimanāšanas, gaušanās kultūra prasa citādu mīmiku, žestus, pozu, pat citādus vārdus, intonāciju nekā smaids, optimisma kultūra. Garīgās, dvēseliskās sejas veidošana ir visa mūža darbs.

Būt dabīgam, nesamākslotam ir svarīga ētiska prasība. Pētījumi rāda, ka cilvēkam ir vieglāk veikt nežēlīgu, apkaunojošu darbību, ja viņš savu seju nosedz ar masku. Bendes viduslaikos parasti savu darbu veica ar aizklātu seju. Gatavojoties kaujai, dažu cilšu karavīri sevi depersonalizēja –

izkrāsoja seju un ķermeni vai uzvilka masku. Tādi parasti cietsirdīgāk izrēķinājās ar gūstekņiem.

Cilvēka uzvedību ietekmē arī apģērbs: kukluksklana kostīms vairāk rosina uz cietsirdību, bet medicīniskās māsas tērps – uz žēlsirdību. Melnos tērpos hokejisti vairāk saņem soda punktus un agresīvāk uzvedas nekā gaišās krāsās tērptie (sk.: *Маиер Д. Социальная психология.* – С.-Пб, 1997. – С. 370–373). Maskās mēdz darboties bīstamu specoperāciju veicēji, arī noziedznieki, lai tos neatpazīst. “Otrādās loģikas” pārstāvji – jokdari, āksti – ar mulķa masku uz acīm cenšas palūkoties uz pasauli, ieraugot tajā daudz ko tādu, pret ko gudrais ir akls. Pasaulē populārs ir masku teātris, kurā ievērojamu valstsvīru, politiķu lomās uzstājas lelles, kuras komiski attēlo to, kas viņiem šķiet nopietns. Pamācoša ir krievu rakstnieka Antona Čehova dzīves epizode. Viņš viesojies kādā pilsētā kopā ar aktieri, kurš uzdevies par lielu augstmani, bet Čehovs – par viņa sulaini. Šāda “masku spēle” devusi iespēju uzzināt daudzko tādu, kas nebūtu iespējams, ja viņu uzņemtu kā slaveno rakstnieku. “Sulainis” izpelnījies pat pārmetumu, ka nepazīst Čehovu un viņa darbus...

No ētiskā viedokļa vieglāk ir saprast centienus nomaskēt to, kas baidās atmaskošanas. Kā nekļūt par maskētu intrigantu, demagogu, šantāžistu, blēžu, apmelotāju un nodevēju upuri – lūk, svarīgs cilvēku attiecību jautājums. Karls Jaspers arī marksismu, psihoanalīzi un rasu teoriju uzskata par plaši izplatītiem cilvēku maskēšanās veidiem. Cilvēcei ir nācies piedzīvot, ka tās vai citas necilvēciskas ideoloģijas īstenošana dzīvē prasījusi miljoniem nevainīgu cilvēku upuru. To atmaskošanas process ir vēsturiski nebeidzams.

Grūtāk ir apjēgt maskas dziļo un pretrunīgo, arī pozitīvo lomu. Kā saprast F. Nīčes teikto, ka viss dziļais mīl masku, un Voltēra apgalvojumu, ka tieši lielie cilvēki ir maskā? Varbūt maska ir tā, kas ļauj saglabāt savu patību, aizsargā no pasaules viltības? Vieglāk ir mainīt maskas nekā savu īsto seju. 20. gadsimtā cilvēki Latvijā astoņas reizes piedzīvoja sabiedriski politiskās iekārtas maiņu, katra jauna vara nāca ar savām krasi atšķirīgām prasībām. Maskas tad jāva vieglāk pārorientēties, adaptēties citā situācijā, bieži saglabājot savu īsto būtību, neaptraipot savu īsto seju. Ko darīt, ja par pašaižliedzīgu, godīgu, patriotisku rīcību draud visbargākais sods? Ko darīt, ja atklātība ir vienlīdzīga nodevībai? Uzliec neziniša, mulķīša masku un glāb dzīvību sev un citam! Tautas atmodas laiks ir daudzu masku krišanas laiks, īstās būtības atklāsmes, arī atmaskošanas, grēksūdzes laiks.

Īstā atbildība tiek prasīta ne jau no maskas, bet gan no personības. Dižs aktieris var lieliski notēlot briesmīga negēļa lomu, saglabājot savu godīga cilvēka reputāciju, bet negēlis zem godīga cilvēka maskas var dažkārt veikt briesmu darbus.

Dzīves mīkla. Sfinksa. Pasaule cilvēkam jau no tālas senatnes ir mūžīga mīkla, mūžīgi ir centieni to atminēt. Skulpturāli to spilgti iemieso sfinksas tēls: pusedzīvnieks, puscilvēks kā valdonības un dziļākās

noslēpumainības simbols. Sena fabula vēsta, ka sfinksa gulējusi uz lieliem ceļiem, uzdevusi ceļiniekiem mīklas un saplosījusi tos, kas nav varējuši tās atminēt. Varbūt sfinksa ir nežēlīgā cilvēku skolotāja, kas prasa būt garīgi možiem un atbildīgiem, izvēloties lielos, stratēģiskos dzīves ceļus. Neatminēsi savas dzīves pamatmīklu, maldīsies un iesi bojā. Sfinksa neaizskar atminētājus. Arī katrs laikmets, katra civilizācijas attīstības pakāpe izvirza savas pamatmīklas (pamatproblēmas), no kuru risinājuma atkarīga mūsu nākotne, sava veida iespēja iet līdz lielajām nākamajām krustcelēm. Arī pasakās, teikās parasti, lai kaut ko vērtīgu iegūtu, nepietiek ar varoņdarbiem, bet jāatmin arī mīklas vai jāveic kāds neparasti grūts uzdevums. Tā, piemēram, kāds valdnieks savu meitu izdod par sievu tam, kurš vienlaikus ir visbagātākais un visnabadzīgākais pasaulē...

Rakstniece Māra Zālīte darbā "Sfinksa" rāda slavenā pareģa Eižena Finka dzīvi kā mīklas minējumu. No pareģa cilvēki grib zināt, kas viņus sagaida, ko lai mīl, uz ko lai cer, kam lai tic, cik droša ir bagātība, cik – pašreizējā slava. Vai mūsu dzīve būtu saistošāka, ja mēs zinātu savu likteni? Sančo Pansam labāk patiktu, ja vispirms dotu atminējumu un tikai tad mīklu. Ir cilvēki, kuri kopā nodzīvojuši desmitiem gadu, bet visā kopdzīves garumā viens otru nav atminējuši. J. V. Gētem cilvēks ir mīkla, jo viņa dziļākajā būtībā augstais un zemais ir vienots. Viss saskarsmes process ir minējumu, atminējumu un noslēpumu pilns. Ne velti darba pietiek tiem, kas uzdodas par likteņa zīlniekiem. Un varbūt dažkārt ir labi, ja mēs nemeklējam mīklas, zemtekstus, simbolus tur, kur to nav, un ļaujam cilvēkam būt kā mīklai ar saviem noslēpumiem. Varbūt ir labi, ja mēs pilnībā nezinām, kas notiek cilvēka iekšējā pasaulē, kas ir mainīga, pretrunīga, kur mirkļa naida dziļstrāvas mīlestības radīts. Cilvēks ļoti alkst atminēt principā neatminamo. Aicinājums pazīt pašam sevi un citus ir mūžīgi aktuāls. Ķīniešu sakāmvārds vēsta: "*Mācoties uzzināsi, cik maz tu zini.*"

Nebijusi, nenotikusi, neīstenotā loma. Jānis Poruks Nebijušo pārsteidzoši izvirza par augstāko ideālu. Psihologu pētījumi rāda, ka nepabeigtās, neīstenotās, bet gribētās darbības un saskarsmes parasti paliek ilgāk atmiņā nekā īstenotās. Arī mīlestība, kas nav radusi savu piepildījumu, kas palikusi romantisku cerību līmenī, nereti paliek spilgtā atmiņā visu mūžu. Nenotikušo, neīstenoto, bet ilgoto nav skārusi dzīves īstenība, kur sapņu un ilgu tēls iziet bargo dzīves skolu ar visām saimnieciskām grūtībām, raksturu nesaderību, neuzticību un nodevību, kur nav garantijas, ka mīla var pārvērsties naidā. Tur, dzīves praksē, krievu dzejnieka Jevgeņija Jevtušenko vārdiem runājot: "*Kliedz dvēse dvēseļi, tauta tautai: Kāpēc tu tā? Kāpēc tu tā?*" (Jevtušenko J. Sloku pārlidojums. – R.: Liesma, 1968. – 82. lpp.)

Plašākā skatījumā viss mūsu izzīņas process, morālie centieni nav guvuši pilnību. Mēs paši, mūsu attiecības parasti ir tādas pusīstenotas. Pilnības ideāli, morālā jābūtība, mūžīgās vērtības atgādina, cik daudz vēl darāmā mūs gaida.

14. *Temperamenta un rakstura loma saskarsmē*

Cilvēks ir divu dabu būtne. Pirmā daba – dabas dotumi, instinkti, iedzimtība. Šīs dabas veidojums ir temperaments. Otrā daba ir paša cilvēka, sociālo apstākļu un kultūras veidojums – cilvēka raksturs. Dzīves gaitā temperaments un raksturs vai nu savstarpēji papildina viens otru, vai arī atrodas savstarpējā konfliktā dzīves atsevišķos posmos vai pat visa mūža garumā. Dažkārt runā arī par trešo – dievišķo dabu, kas caurstrāvo cilvēka dzīvi ar reliģiskām un ētiskām pār-dabas, pār-sociālās dzīves prasībām un aizliegumiem.

Jau tālā senatnē cilvēks meklēja vienību ar dabu, dabas stihijas spēkiem. Hipokratam piedēvē teoriju, ka cilvēka ķermenis sastāv no gļotām, asinīm, žults jeb holerās (no dzeltenās – holeriķiem, no melnās – melanholiķiem). Senie domātāji uzskatīja, ka visu dabu nosaka četri pamatelementi: zeme, ūdens, gaiss un uguns. Viņi domāja, ka arī cilvēks ir šo četru elementu apvienojums dažādās proporcijās, dominējot kādai no šīm stihijām. Cilvēku dabas dažādībai meklēja arī līdzību ar dažādiem dzīvniekiem, dažkārt ar kokiem un dārgmetāliem. Arī planētu ietekme un aizbildniecība tika ņemta vērā.

Cilvēks tikai kā dabas veidojums – ar savu temperamentu un citiem dabas dotumiem – ir morāli neitrāla būtne. Raksturs ir morāli vērtējams. Cilvēks kā saprātīga, lemtspējīga būtne ir atbildīga arī par savu temperamentu, par savu dabas dotumu izmantošanu vai neizmantošanu. Morāles pamatprasības ir kopīgas visiem temperamentiem un raksturiem. Godīgiem, taisnīgiem jābūt visiem, bet cilvēku savdabības ievērošana, individuālā pieeja ir svarīga potenču ātrākai atklāsmei un veiksmīgākam lietojumam personības un tās daudzveidīgo attiecību pilnveidē. Tā sangvinīķim ātrāk un vieglāk var veidoties spēja dažādus cilvēkus saprast, bet melanholiķim – tos izjust, holeriķim var veikties jauno ideju pieņemšana un aizstāvēšana, turpretī flegmatīķim – veco labo ideju, tradīciju aizstāvēšana, lai tās pārsteidzīgi nesagrautu. Aplūkosim shēmas veidā kopskatu par temperamentiem.

	Sangviniķis	Holeriķis	Flegmatiķis	Melanholiķis
Etimoloģija	Latīņu val. <i>sanguis</i> (<i>sanguinis</i>) – asinis	Grieķu val. <i>cholē</i> – žults	Grieķu val. <i>phlegma</i> – gļotas	Grieķu val. <i>melas</i> (<i>melanos</i>) – melns + <i>cholē</i> – žults
Pirmelements	Gaiss	Uguns	Ūdens	Zeme
Planēta	Jupiters	Marss	Venera	Saturns
Tēlains salīdzinājums	Varens straumes skrējienis	Straume, kas gāžas no klints	Mierīgs upes tecējums	Strautiņš, kas var pārpurvoties
Īpašības	Kustīgs, priecīgs, runātīgs; dzīva iztēle; mainīgas emocijas, jūtīgs; viegli pārvar grūtības; pielāgojas jauniem apstākļiem; sabiedrīks	Liela dzīves enerģija; viegli satraucams; nav ātri nomierināms; ātrsirdīgs; nepacietīgs; tiešs; pārgalvīgs; neatkarīgs; idejām bagāts	Lēns, mierīgs, pacietīgs; līdzsvarots; vāji pauž savas dziļās jūtas; grūti pārslēdzas no vienas darbības uz citu; nemīl pārmaiņas; grūti pierod pie jauniem paziņām; samierniecīks	Jūtīgs (dažkārt pat ļoti); mīl vientulību; noslēgts; <i>gliemezis sevī</i> ; netic pats sev; pakļāvīgs; gatavs uzpurēties; ideālistisks; labdabīgs; svārstīgs
Lietišķas iezīmes	Produktīvs interesantā darbā; spēj citus aizraut; uztur labu gaissotni kolēktīvā; <i>nenokar degunu</i> ; iedvesmojošs, izlēmīgs; saticīgs	Enerģisks, iniciatīvas pilns; enerģiski ķeras pie darba; kaujiniecīks; ātri risina problēmas un pārvar grūtības; izpalīdzīgs; drosmīgs	Neatlaidīgs; centīgs; mērķtiecīgs; pacietīgs; laipns; produktīvs; pieķeras darbam; atbildīgs; diplomātisks	Gauss, laisks; labvēlīgs apstākļos veiksmīgs darbinieks; bagātīga iztēle; uzticīgs; precīzs; lojāls
Trūkumi	Pietrūkst mērķtiecības; aizsāktu nenoved līdz galam;	Pārlieku emocionāls; nespēj veikt monotonu, lēnu	Nereti pasīvs; dažkārt vienaldzīgs; neizlēmīgs; nedrošs;	Bikls; īgns; sikumains; kaprīzs; nomākts; nosliece

	Sangvinīķis	Holerīķis	Flegmatīķis	Melanholīķis
	neorganizēts; ātri iekaist	darbu; nepacietīgs; neprot atpūsties	paštaisns; norūpējies; stūrgalvīgs	pārspīlēt; pārāk introverts
Kā sevi pilnveidot?	Mērķtiecīgāk darboties; aizsākt paveikt; būt smalkjūtī- gākam; sakārtot savu dzīvi; valdīt pār savu ego	Kritiskāk izturēties pret savu darbību un nodomiem, lai neaizskartu apkārtējos; mācīties būt pacietīgam, atvainoties; ļaut arī citiem vadīt. Neuztvert visu pārāk nopietni	Censties būt maksimāli aktīvam; izmēģināt kaut ko jaunu; mācīties pieņemt lēmumus; sajūsmināties par kaut ko	Izvairīties no pašanalīzes; aizmirst apvainojumus. Izvēlēties aktīvāku, kustīgāku vaļasprieku; meklēt dzīvē uzmundrinošo, pozitīvo; pārvarēt grūtsirdību; netērēt tik daudz laika plānošanai

Shēmā par temperamentiem izmantoti darbi: *Florensa Litauere*. Kas es esmu. Četri temperamenta tipi. – R.: Jumava, 1998; *Reņģe V.* Personības psiholoģija. – R.: Zvaigzne ABC, 2000; *Познай себя и других*. – М.: ИВЦ “Маркетинг”, 1996. – С. 9–10.

Savdabīgi temperamentus aplūko I. Kants darbā “Antropoloģija no pragmatiskā redzes viedokļa”. Viņš izdala **jūtu** (sangviniskais un melanholiskais) un **darbības** (holeriskais un flegmatiskais) **temperamentus**. Sangvinīķim sajūtas iedarbojas ātri, stipri, bet ne ilgstoši un dziļi. Tās atdzīvina, nostiprina dvēseli, ļauj saglabāt dzīves spēku, priecīgu noskaņojumu, dziļi nepārdzīvojot notikušo. Sangvinīķis ir priecīgo tikumu temperaments. Turpretī cilvēkam, kuram ir tieksme uz melanholiju, sajūtas nav tik spilgtas, bet ilgstošas. Tās dziļi iesakņojas cilvēkā. Visam notiekošajam tiek piešķirta liela nozīme. Visur tiek rasti iegansti būt uzmanīgam, saskatīt grūtības. Piesardzība tiek saskatīta arī solījumos, grūtāk ir kaut ko no jauna uzsākt. Cilvēks, kurš pats iztieks bez prieka, diezin vai spēj to dāvēt citiem. Melanholiķi mēdz dēvēt par drūmā tikuma temperamentu. Melanholiķim ir dziļākas jūtas, bet sangvinīķim ir dziļāks prāts.

Par **darbības temperamentiem** I. Kants uzskata holerīķus un flegmatīķus. Holerīķa darbība ir ātra, bet ne ilgstoša, viņam drīz pietrūkst izturības. Holerīķis labprāt ķeras pie sabiedriskiem pasākumiem. Valdošā

kaisle viņam ir godkāre. Viņš mīl spožumu, ceremonijas. Holeriķis spēj būt augstsirdīgs, aizsargāt citus, ne mīlestības, bet lepnuma un patmīlības dēļ. Viņš dziļi pārdzīvo, kad dabū pretsparu, kad zūd oreols. Pēc Kanta domām, holeriskais temperaments ir visnelaimīgākais, jo tas vairāk par citiem izsauc pretestību.

Flegmatiskais temperaments tiek dēvēts arī par aukstasinīgo. Daba nav tam dāvājusi spožumu, toties viņš rīkojas pēc principiem, ne instinktiem. Ikdienas dzīvē viņu dažkārt dēvē par filozofu. Ar savu temperamentu viņš var pārspēt citus, neaizskarot citu godkāri. Uz viņu raidīti šāviņi it kā atlec. Flegmatiķis spēj būt noteicējs gan ģimenē, gan pār radniekiem, bet pēc izskata ir padevīgs. Ar mazāku ātrumu, bet ar lielāku apjomu viņš spēj pārvarēt šķēršļus, tos nesagraujot (sk.: *КАНТ И. Соч. – М.: Мысль, 1966. – Т. 6. – С. 534–540*).

Temperamentu atšķirības var parādīties ne tikai reālo situāciju, bet arī mākslas darbu vērtējumos. Melanholiķa traģiskā aina sangviniķim var šķist kā interesants konflikts, bet flegmatiķim – maznozīmīgs notikums. Līdzīgi kā uz skaistu dabu mēs lūkojamies caur dažādām brillēm: spodrām, saplaisājušām, tumšām, redzei nepiemērotām.

Līdzīgos objektīvos apstākļos var būt stipri atšķirīgi cilvēku subjektīvie dotumi.

Ievērojami cilvēki sastopami visos temperamentos. Holeriķi bijuši Pēteris I, Napoleons Bonaparts, Vladimirs Ļeņins; flegmatiķi – fabulu rakstnieks Ivans Krilovs, karavadonis Mihails Kutuzovs; sangviniķi – Aleksandrs Puškins, Džordano Bruno; melanholiķi – Frideriks Šopens, gleznotājs Izaks Levitāns. Aleksandra Dimā romānā "Trīs musketieri" pārstāvēta visu temperamentu sadraudzība.

Noteikts laikmets, noteikta tautas mentalitāte, kultūrvide, darba veidi dažādi ietekmē, virza un izmanto cilvēku enerģiju, jūtas, gribu, prāta spējas. Tiek izteiktas domas, ka melanholiķi ir grūtāk pielāgojami mūsu laikmetam, ka pēdējais, 20. gadsimts ir zaudējis melanholiju (*Psychologie heute. – 2001. – Heft 11. – S. 26*).

Cilvēka **raksturs** ir cilvēka psihisko, garīgo (intelektuālo, morālo, estētisko) un praktisko prasmju, dzīves pieredzes, personības īpašību kopums. Raksturu mēdz dēvēt par cilvēka centrālo spēku, kas nosaka viņa rīcību, garastāvokli. Karla Gustava Junga izpratnē raksturs ir cilvēka noturīga individuāla forma, kurai ir gan fiziska, gan dvēseliska iedaba. Raksturs kā cilvēka otrā daba balstās uz dabiskiem priekšnoteikumiem – vispirms jau uz pirmo dabu – temperamentu. Cilvēka uztveres tipi – vizuālais (redzes), audiālais (dzirdes), kinētiskais (kustības) – temperamenta un rakstura mijattiecībās izveidotā uztveres dominante. Raksturs aplūkojams visā personības kopskatījumā. Šajā pretrunīgajā daudzveidīgumā izdalās pamattendences, pamatprincipi, pamatvērtības, kurām personība vairāk vai mazāk seko savā dzīvē, uz ko tiecas, ko pielūdz un ko atraida. Raksturs ētiskā

skatījumā var būt ar labā vai ļaunā dominanti. Dantes poēmā "Dievišķā komēdija" ellē ir gan tie, kuriem pietrūka rakstura, kuri grēkojuši glēvuma, nevarības, slinkuma dēļ, gan tie, kuri ar stipru gribu un raksturu, bet vāju morāli gājuši sātanisko, ļauno ceļu. Arī Hitleram, Staļinam bija raksturs: bargs, sātanisks, dzelžains, auksts. Pietrūka morālā rakstura, savstarpējo attiecību siltuma, mīlestības pret cilvēkiem.

Ētiskais, morālais raksturs no senatnes ir aplūkots kā tikumu kopums. Tas nav atraujams no visas personības rakstura. Pastāv jautājums, cik lielā mērā godīgums, labestība, atbildības izjūta, sirdsapziņa, cieņa pret cilvēkiem ir kļuvusi par neatņemamu personības raksturiezīmi, vērtību. Ētiskajam raksturam ir milzīga praktiska vērtība mācībās, darbā, sadzīvē, cilvēku attiecībās. Tas ir sava veida tikumiskās kārtības veidotājs, labvēlīga morāli psiholoģiskā klimata radītājs cilvēku attiecībās. Ne velti pasaulē visdažādākajās profesijās, uzņēmumos, iestādēs tiek pieņemti profesionālie ētikas kodeksi. Faktiski tā ir prasība pēc darbiniekiem, kuriem profesionālās zināšanas un prasmes ir vienotas ar ētisku raksturu. Raksturs, pēc I. Kantam domām, ir spēja darboties pēc principiem, kur minimums ir tas, ko var prasīt no katra saprātīga cilvēka, bet maksimums ir tā iekšējā vērtība, cilvēciskā cieņa.

Bezrakstura cilvēkiem nav spējas veikt ētisku izvēli. Senajā etosa jēdzienā kā pati par sevi saprotama lieta iekļāvās rakstura prasība. Franču 17. gadsimta rakstnieks Žans de Labrijērs savu galveno darbu nosauca "Raksturi jeb Šā gadsimta tikumi". Tajā attēloti 1120 oriģināli "raksturi". Daudzi šie "raksturi" ir noteiktai sociālai grupai, noteiktiem cilvēkiem piemītošu tipisku īpašību kopumi. Tā, piemēram, cilvēks, kas citiem darījis labu, ir labs cilvēks; kas cietis, labu darot, ir ļoti labs cilvēks, jo vairāk cietis, jo labāks, īpaši, ja viņa ciešanās ir vainīgi tie, kuriem labi darīts; cilvēks, kas labā dēļ ir gatavs ziedot dzīvību, ir sasniedzis varonības un pilnības tikumu virsotni.

Kā cilvēks apgūst ētiskās normas, kā cilvēkā nostiprinās tikumi un netikumi, vērtības, morālie principi? Te svarīgi zināt arī cilvēka temperamenta un rakstura savdabības. Pamatojoties uz Šveices psihiatra Karla Gustava Junga (sk.: *Jungs K. G. Psiholoģiskie tipi*. 2. papildin. izd. – R.: Zvaigzne ABC, 1996) un tā skolnieku darbiem, amerikāņu zinātnieki Oto Krēgers un Dženeta M. Tisena darbā "Cilvēku tipi un business" ar cilvēku tipoloģijas labu pazīšanu cenšas ieteikt, kā sasniegt harmoniju dažādās dzīves jomās, īpaši darbā. Autori atgādina, ka cilvēks vislabāk spēj palīdzēt sev pats.

K. G. Junga psiholoģiskā tipoloģija veidota no divām universālām, atšķirīgām iezīmēm – ekstravertiem (uz āru vērstiem) un introvertiem (uz iekšu vērstiem) cilvēkiem. Gan ekstravertiem, gan introvertiem cilvēkiem ir kāda izteikta dominante četrās pamatfunkcijās: domāšanas, emociju (jūtu), sajūtu (sensorais tips), intuīcijas. Tā, piemēram, var būt gan ekstravertais, gan introvertais domātāju vai jūtu tipa cilvēks.

O. Krēgers un Dž. M. Tisena savā tipoloģijā personības tipa pazīmju noteikšanai izvēlas četrus rakstura noteikšanai svarīgus nosacījumus. Pirmkārt, kur mijiedarbībā ar pasauli cilvēks smel sev spēkus, kurp virza un kā tērē enerģiju; pēc šīs pazīmes ir dalījums ekstravertos un introvertos cilvēkos. Otrkārt, pēc informācijas iegūšanas veida, attieksmēm pret noteikta veida informāciju un tās izmantošanu ir sensorie un intuitīvie cilvēki. Treškārt, pēc tā, kā pieņem lēmumus, ir racionālie jeb prāta cilvēki un iracionālie jeb jūtu cilvēki. Ceturtkārt, pēc attieksmes pret dzīvi, pēc dzīves stila – izlēmīgie, kuri paši cenšas izlemt un īstenot savu dzīves ceļu, un uztvērēji, kurus vairāk vai mazāk dzīves plūdums virza un noteic viņu dzīvi.

Sava rakstura apjēgšana

1. Pēc enerģijas avotiem

Ekstravertais cilvēks	Introvertais cilvēks
Ārēji enerģijas avoti. Bagātīga izteiksme. Plašums. Enerģiju izšķiež. Sabiedrīks. Daudz paziņu, draugu. Spēj atdzīvināt jebkuru situāciju. Patīk būt uzmanības centrā, piesaistīt uzmanību. Bieži atņem citiem laiku ar plāpāšanu. Vispirms runā, tad domā. Slikts klausītājs. Mīl uzslavas, atzinību.	Iekšēji enerģijas avoti. Noslēgts. Iekšēji vērsts. Mīl koncentrēties. Neliels draugu, paziņu loks. Tieksme pabūt vienatnē. Domu darbība slēpta. Pārdomā sakāmo. Lielisks klausītājs. Uzmanīgs pret citu un sevis slavināšanu. Grūti izvīrīties darbā. Nereti novērtēts.

ASV ekstraverto cilvēku ir trīs reizes vairāk nekā introverto.

2. Pēc informācijas iegūšanas

Sensorais (sajūtu) cilvēks	Intuīcijas cilvēks
Utilitāra informācijas vākšana. Mīl faktus, precīzas atbildes, detaļas, bet ne teorētiskus izklāstus. <i>Redz kokus, bet neredz mežu.</i> Koncentrējas uz tagadni, pašreizējo. Maz domā par tālākām sekām. Pārsvārā burtiska izpratne.	Intuitīva zināšanu iegūšana. Vienlaikus domā par daudzām idejām. Meklē kopsakaru. Detaļas garlaiko. <i>Redz mežu, bet neredz kokus.</i> Orientējas uz nākotni. <i>Lidinās nākotnē.</i>

3. Pēc lēmumu pieņemšanas

Prāta cilvēks	Jūtu cilvēks
Paļaujas uz loģiku, zinātni, teorijām. Meklē pilnīgāku informāciju, skaidrību. Vēlas paplašināt intelektuālās iespējas. Bezkaislīgs analītiķis. Precīzs. Svarīgi ir likumi un noteikumi. Savaldīgs kritiskās situācijās. Lepojas ar objektīvu pieeju, taisnīguma izjūtu. Strīdas patiesības, ne pašlabuma dēļ. Viegli iegaumē ciparus, grūtāk sejas un uzvārdus. ASV 2/3 vīriešu ir prāta cilvēki.	Labs lēmums ir, ja ievērotas jūtas. Svarīgi, kā lēmums ietekmēs cilvēkus. Jūtošā domāšana. Empātija. Žēlsirdība. "Mīksta sirds". Cenšanās citiem palīdzēt, pat uz savas labklājības rēķina. Labprāt atvairojas par pāridarījumiem citiem. Subjektīvi vērtējumi. Pārāk cenšas visu attiecināt uz sevi. ASV 2/3 sievietes ir jūtu cilvēki.

4. Pēc attieksmes pret dzīvi, pēc dzīves stila

Lēmuma cilvēks	Uztveres cilvēks
Organizēts darbā un atpūtā. Kārtības aizstāvis. Katrai lietai ir sava vieta, katram jādara savs darbs, lai visiem kļūtu labāk. No rīta zina, ko darīs dienā. Satraukts, ja plānotais neīstenojas. Patīk darbu paveikt līdz galam, dažreiz pat nepareizi iesāktu. Centieni pasauli pārvaldīt. Dažkārt viennozīmīgi spriedumi.	Atvērts pasaulei. Pasaule ļauj būt elastīgam, spontānam, ļauj pielāgoties dažādām situācijām. Neizvirza sev precīzus uzdevumus. Dažkārt izklaidīgs, neorganizēts. Pēdējā brīdī spēj mobilizēties. Darbu cenšas pārvērst baudā. Svarīgas ir radošās iespējas. Nemīl, ja uzkrāj pienākumus. Māca nemeklēt katrā lietā problēmas.

O. Krēgers un Dž. M. Tisena pētījuši arī katra tipa cilvēku īpatnējo attieksmi pret ētiku. Tā ekstravertie ētiskajās situācijās vairāk ievēro ārējos notikumus, kas skar daudzus cilvēkus, vairāk izjūt vajadzību pēc cilvēku ārējās kontroles. Introverti uzmanība koncentrēta uz paškontroli, pašaušanos uz sevi. Introversijas pastiprināšanās vērojama kultūras dzīves jomā. Biznesā, sevišķi tā zemākajās pakāpēs, labākas karjeras iespējas ir ekstravertiem cilvēkiem. Sensori cilvēku ētiskie jautājumi parasti ir konkretizēti, situatīvi aktuāli, prasa steidzīgu risinājumu. Globālajām problēmām viņi parasti neveltī īpašu uzmanību. Intuīcijas cilvēki redz ētiskās problēmas kā lielas sistēmas noteiktu daļu, kas saistīta ar principiem. Ētisko situāciju viņi cenšas aplūkot kontekstā. Prāta cilvēki ētikā redz

objektīvus principus, par kuru pārkāpumu jāsaņem sods. Cilvēkiem jādzīvo pēc likumiem, noteikumiem, pakļaujot tiem arī savu personisko dzīvi. Jūtu cilvēki pretēji prāta cilvēkiem ētikā redz cilvēku attiecību rezultātus, personisko vērtību sistēmu. Izlēmīgie ētiku redz melnbaltā, vienozīmīgā variantā. Uztvērēji vienmēr šaubās par ētiskām patiesībām, pat par to, par ko agrāk bija pārliecināti. Jaunumi viņiem liek pārskatīt iepriekšējos pieņēmumus. (Крегер О., Тьюсон Дж. М. Типы людей и бизнес. – М.: Персей, 1995. – С. 314–315.)

Katra tipa cilvēki pat savas kopīgās iezīmes var īstenot daudzveidīgos un pretrunīgos variantos. Tā Karls Gustavs Jungs par ekstraverto intuīcijas tipa cilvēku saka: *"Nevienam citam nav tādu spēju uzmundrināt savus tuvākos, iedvesmot cilvēkus jauniem pasākumiem, lai gan visu to pēc brīža viņš var nodot, (...) viņš nemitīgi dzenas pēc jaunām iespējām un atstāj aiz sevis tikko kā apsētus laukus, kuru ražu pļaus citi. Galu galā viņš iztukšojas. Kad intuitīvais tips nonāk tik tālu, tad pret viņu nostājas paša bezapziņa."* (Jungs K. G. Psihologiskie tipi. – R.: Zvaigzne ABC, 1996. – 83. lpp.)

O. Krēgers un Dž. M. Tisena izstrādājuši tipoloģijas mācības 10 baušļus. Nedaudz mainītā, vienkāršotā veidā daži, manuprāt, svarīgākie.

- * Dzīve mūsos nostiprina to, kam mēs dodam priekšroku, bet pret to, kas mums nav raksturīgs, izturamies ar neuzticību.
- * Vērtīga rakstura iezīme, novesta līdz galējībai, var pārvērsties savā pretstatā.
- * Dzīve ir bagātāka par jebkuru tipoloģiju.
- * Tipoloģija izskaidro, bet nekalpo par attaisnojumu.
- * Lai efektīvi izmantotu tipoloģijas mācību, jāsāk ar sevi, pēc tam ar citiem. Jo labāk mēs pazīsim sevi, jo labāk varēsim sadarboties ar tiem, kas ir atšķirīgi.
- * Neapvainojiet visos grēkos jums pretēja tipa cilvēku.
- * Tipoloģijas mācība nespēj visu izskaidrot. (Turpat, 73.–78. lpp.)

Cik grūti ir pretrunīgo cilvēku iekļaut noteiktas tipoloģijas rāmjos, rāda jauniešu – studentu (19–23 g.) rakstura pašanalīzes fragmenti. Auditorijā sēž 20–30 studentu. Docētājs sastopas ar veselu raksturu bagātību, neviendabīgu masu. Šie jauniešu raksturi veido mūsu nākotni.

- * *Esmu noslēgta, introverta, "neskaļa", bet, kad niecīgi notikumi kā piliens pēc piliena sakrājas par daudz, seko "sprādziens" – pārvēršos par visskaļāko un mežonīgāko cilvēku. Tad garastāvoklis mainās gandrīz katru stundu.*
- * *No ikdienas sīkumiem spēju "iztaisīt lielu dzīves traģēdiju", bet man tie nav sīkumi. Aiz tiem slēpjas (bieži neapzināta) nevērība, pazemojums, nolaidība, paviršība.*

- * Patīk noslogotas dienas, aktīva dzīve. Bezdarbībā jutos nogurusi, nomākta.
- * Netīcu ideāliem un autoritātēm, tomēr esmu visumā labvēlīgs un izpalīdzīgs, sevišķi attiecībās ar sev nozīmīgiem cilvēkiem.
- * No vienas puses, esmu ciniķis, skeptiķis, no otras – romantiķis, karstgalvis.
- * Neveiksmes gadījumā – kārtējie slinkuma uzplūdi.
- * Es gribēju, lai man būtu "taisnais un pareizais ceļš", bez apstāšanās un aizķeršanās, bet dzīvē pastāv tādi paradoksi, ka viss notiek otrādi, nekā tam vajadzētu būt.
- * Esmu diezgan nenoteikta, haotiska, pārāk neatkarīga. Nepatīk noteiktas robežas. Aizrauj jaunas idejas, ir vēlme apgūt jauno, bet esmu slinka. Divdesmitgadīga jutos kā desmitgadīga. Lidīnos mākoņos. Pienākumu apziņa apšaubāma. Ir daudz draugu.
- * Patīk vientulība, klusums. Nepatīk bars. Esmu nepakļāvīga, spītīga, jūtīga – visu ņemu pie sirds. Es zinu, ko es gribu, un daru visu, lai kārto sasniegtu. Tikai – rosības periodi mijas ar slinkumu.
- * Es domāju par to, par ko lielākā daļa vienaudžu nedomā. Man pašai gribas savu ģimeni, bērnus. Tas man ļoti daudz nozīmē! Mani pozitīvi ietekmē panākumi. Ja es kaut ko labu un labi esmu izdarījusi, manī rodas spēks un vēlēšanās darīt vēl un vēl labāk. Es uzstādu sev augstus mērķus, bet mani sapin un traucē mazvērtības izjūta. Nereti manī karo divas pretpolu sajūtas. Vienlaikus gribu būt kopā, saistīties ar kādu cilvēku un sajusties neatkarīga un patstāvīga.
- * Spēju nopietnu diskusiju pāris minūtēs pārvērst vieglā patērēšanā.
- * Esmu gatavs visu panākt saviem spēkiem, tomēr nepalaidīšu garām izdevību uzticēt citiem darbu, kas man nepatīk. Mans raksturs bieži ir nepatīkšanu cēlonis, lai gan neesmu kašķīgs, tomēr piemīt tieksme iemantot ienaidniekus. Esmu godkārigs. Nodibinu savu kārtību.
- * Pār mani valda manis izvirzītie ētiskie principi, kurus nespēju pārkāpt, kaut dažkārt pašai tie liekas muļķīgi.
- * Bieži bērnībā biju vientuļa, neaizsargāta no ārējās ietekmes, noskaņota uz pesimismu (...). Tiku dziedināta no sliekšmes uz pašnāvību. Manī atkal piedzimst bērns, kurš prot priecāties (...). Dzīves mērķis – dzīvot mīlestībā. Gribu kļūt svēta – tas nozīmē – mīlēt Dievu un cilvēku, dzīvot citiem. Egoistiski dzīvojot sev, nevar iegūt patiesu prieku.

* Saka, ka man esot smags raksturs. Ja ko ieņem galvā, neatkāpjos. Ja visi izdabāšu, neko nenasniegšu. Esmu spītīga. Ja nokaitina, daru gluži pretējo. Man vienīga, vai nodarīšu sev pāri vai ne. Koncentrējos nopietnam darbam. Patīk noslogotas dienas, aktīva dzīve. Priecājos, ka varu kādam palīdzēt. Nevaru ciest, ja mani izmanto. Bezdarbība uzdzēn nogurumu, depresiju.

* Man ir lērums seju, kuras mainu pēc vajadzības un patikšanas. Dzīvi uztveru kā spēli. Izliekos par ekstravertu. Dzīvesprieks reizēm robežojas ar vieglprātību. Vēlētos attīstīt mērķtiecību, neatlaidību, būt konsekventa. Dažkārt esmu (vairāk iekšēji) protestā pret visu pastāvošo pasauli. Ir šaubas, pārmētumi, nihilisks smaids. Maska noslēgta, lai citi nesāpīnātu, norobežojos. Pašreiz rakstot, esmu atvērta, patiesa.

15. *Saskarsme ar smaga rakstura cilvēkiem*

Smaga rakstura cilvēki ir bagātīgi pārstāvēti pasaules literatūrā, vēsturē, mūsdienās – kinomākslā, ikdienas dzīves visdažādākajās nozarēs. Jau Aristotelis saka: *“Par smaga rakstura cilvēkiem mēs dēvējam tos, kuri ir neiecietīgi vairāk un ilgāku laiku, nekā vajadzīgs, kā arī neiecietīgi pret tiem, pret kuriem nebūtu vajadzīgs. Viņi arī ātrāk nerimstas, kamēr nav atrieboši vai sodījuši kādu.*

Savaldīgai laipnībai lielāks pretstats ir pārmērība dusmās; tā biežāk sastopama (jo cilvēkam vairāk raksturīgi ir atriebt un nosodīt), un dzīvē smaga rakstura cilvēki savstarpējās attiecībās ir sliktāki un zemiskāki.” (Aristotelis. Nikomaha ētika. – R.: Zvaigzne, 1985. – 93.–94. lpp.) Aristotelim smaga rakstura cilvēki ir tie, kuri neievēro nepieciešamo mēru. Tie “dusmās ir skarbi un neganti, aizsvilstas bez kāda iemesla un gandrīz vai pret katru. Viņi ir žultaini un savas dusmas glabā ilgu laiku. (..) Viņi ir neiecietīgi sev un saviem tuvākajiem draugiem.” (Turpat, 93. lpp.)

Platona un Aristoteļa skolnieks, ko Aristotelis sauca par savu pēcteci, Teofrasts sniedz 30 negatīvu raksturu aprakstus, kas pēc vairāk nekā 2300 gadiem daudzējādā ziņā ir aktuāli. Tur ir blēdis, lišķis, bezgodis, nekauņa, tenkotājs, sīkstulis, trulais, godkārigais, ķengātājs, mantrausis u.c. (Sk.: *Theofrasts. Raksturi.* – R.: Minerva, 1995.)

Grūtums, smagums saskarsmes procesā izriet ne tikai no cilvēku raksturiem, bet arī no problēmu smaguma, no dziļi principiālu jautājumu sadursmes, kur kompromiss ir līdzīgs nodevībai, no apstākļu traģisma, kas lauž, loka cilvēku un tautu likteņus. Dažkārt rakstura smagums rodas no kādas, pat labas, rakstura iezīmes absolutizācijas. Lietu pedantiska kārtība var tikt veidota uz cilvēku attiecību saasinājuma. Taisnības vārdā dažs gatavs upurēt visu pasauli. Neiecietībā pret trūkumiem cilvēks dažkārt zaudē labestību, cieņu pret cilvēkiem. Saskarsme ar smaga rakstura cilvēkiem ir īpaši paradoksiem bagāta: mazvērtības izjūta tiek piesegta ar augstu pretenziju līmeni, vienlaikus tiek prasīta akla paklausība un radoša iniciatīva. Savā ģimenē pazemots, cilvēks ar vāju gribasspēku bijis krievu dzejnieks Vladimirs Majakovskis, bet savā dzejā viņš uzstājas drosmīgi, pārliecināti, asi. Cits ir tirāns ģimenē, bet sava bosa pazemots glēvulis

darbā. Visvairāk pārmetumu dažkārt izpelnās tas, kurš visvairāk palīdzējis, pat uzpurējies citu labā. Skopulis vienā nozarē var būt izšķērdētājs citā jomā. Pārsteigumu un pārpratumu cilvēku attiecībās nekad nav trūcis. Kas vienam ir smaga rakstura cilvēks, tas citam var būt pat mīlams un cienījams. Uzklāusot dzīvesstāstus, pārsteidz, ka vieniem dzīvē nācies saskarties ar daudziem lieliskiem cilvēkiem, citiem (par laimi nedaudziem) – visapkārt ir bijuši blēži, nelieši. Vispirms ir jājautā pašam sev – kāds es pats esmu? Kā smaga nasta citiem var būt cilvēks, kas pārāk viegli dzīvo. Vienu brīvība var būt uz citu nebrīvības rēķina, vienu devīgums uz citu taupības rēķina.

Tālāk uzmanību veltīsim vairākiem negatīviem raksturiem, kas izraisa papildu nevajadzīgus konfliktus, rada strupceļa situācijas, atņem laiku un enerģiju radošai darbībai, iedveš bailes, pazemo, veido attieksmi pret otru kā lietu, objektu, manipulācijas līdzekli.

Sadisti. Nosaukums cēlies no franču rakstnieka markīza Fransuā de Sada (1740–1814), kuram bija tieksme nežēlīgi rīkoties, mocīt, tīksmināties par citu izmisumu, bailēm. Sadisti grib valdīt pār citiem, tos pilnīgi pakļaut, pazemot, padarīt par bezspēcīgu objektu, izjūtot neierobežotas varas tīksmi. Savu mērķu sasniegšanai sadisti izmanto visdažādākos paņēmienus, ieskaitot pat aizbildnieciskas rūpes, radot otrā mazvērtības izjūtu, nespēju pieņemt patstāvīgus lēmumus. Otra cilvēka patstāvības tieksme, cenšanās atbrīvoties no virskundzības, izpelnās pārmetumus par nepateicību, nodevību. Tiek pielietoti draudi, šantāža, radot citam ciešanas, strupceļa situāciju. Sadists otram spēj dot visu, izņemot brīvību un neatkarību. Pasaulē satraukumu rada sadistiska varmācība ģimenēs, sadzīvē. Pat darbavietās dažkārt parādās sadisma iezīmes. Žūpība, narkotisko līdzekļu lietošana parasti noņem kontroles mehānismu pār sadistiskām tieksmēm. Paradoksāli, bet mēdz būt arī romantiskie sadisti. Pēc kārtējās otra mocības, pat sakropļošanas asarām acīs tie lūdz piedošanu, izturas kā tikko iemīlējušies, kārtējo reizi zvēr, ka tā ir pēdējā reize. Parasti romantiskie periodi kļūst arvien īsāki, pat ar laiku izzūd, turpretī agresīvie – mocību periodi – biežāki, ilgstošāki.

Svarīgi ir pētīt sadisma rašanās dziļākos cēloņus, diferencēti pieiet katram tā pārstāvim, noskaidrojot, vai tā ir slimība, kas ārstējama, vai augstā varaskāres un pretenziju līmenī slēpta mazvērtības izjūta, vai alkas pēc asām izjūtām, vai vienkārši neaudzinātība, izlutināta cilvēka kaprīzes, visatļautības tieksmes. Saskarsmē ar sadismu svarīgi ir saglabāt pašcieņu, patstāvību un drosmi.

Mazohisms ir pretēja parādība sadismam, kas dīvainā kārtā ar to veido savienību, kuru devē par sadomazohismu; aktīvā puse ir sadists, bet pasīvā – mazohists.

Nosaukums mazohisms cēlies no austriešu romānista Leopolda fon Zahera-Mazoha vārda. Mazohisms šaurākā un sākotnējā nozīmē ir

seksuāla novirze, kad persona gūst apmierinājumu, izjuzdama sāpes vai pazemojumu. Plašākā nozīmē mazohisma tendence saistīta gan ar indivīda cenšanos ieņemt upura lomu, nest mocekļa oreolu, vēlēšanos sev darīt sāpes, ciest, atsacīties no sava Es, gan arī ar neticību sev, izjūtot savu nepilnvērtību, vainu, savu nespēju pieņemt patstāvīgus lēmumus. Dažkārt mazohists dara visu, lai sev kaitētu, it kā pats sevi dedzina elles ugunīs, lai iegūtu pestīšanu. Sadists, mazohista mocītājs, dažkārt spēj kļūt pat par tā pielūgsmes objektu, elku. Kā sadisti, tā arī mazohisti nemīl vientulību. Vieni meklē varu pār otriem, otri – pakļaušanos. Paradoksālais arguments – viņš mani sit tāpēc, ka mīl...

Mūsdienu pasaule pārsteidz ar mazohisma pārvēršanos par modi. Tā popularitāte pieaug it sevišķi vīriešu vidū. Psihologi to skaidro ar cilvēku alkām pēc asām izjūtām. Sadisms ir mazāk populārs, jo prasa aktīvāku piepūli, bet daudzi jau pietiekami nogurst dienā un gaida no seksa gan pārdzīvojuma asumu, gan atslābumu pasīvā formā (sk.: Эпоха Мазоха. – Аргументы и факты. – 2001. – №6. – С. 15).

Sadisma, sadomazohisma un mazohisma izplatība mūsdienās izraisa pārdomas. Tas, kas agrāk tika uzlūkots par rakstura kropļību, dažkārt mūsdienu plurālistiskajā un tolerantajā sabiedrībā pārvēršas par normu. Mums dzīli jāpārdomā ne tikai par sadistiskajām filmām, bet arī par to cilvēka rakstura iezīmju kompleksu, kas nepieciešams pilnvērtīgai dzīvei. Varbūt, neaudzinot blakus lepnuma izjūtai arī pazemību, tiek panākts, ka pazemība parādās izkropļotā veidā.

Vampīri pēc dažu tautu ticējumiem ir vilkači, spoki, miroņi, kas uzceļas no kapa sūkt cilvēku asinis. Pārnestā nozīmē par asinssūcējiem dēvē cilvēkus, kas sevī uzsūc otra labklājību, bioloģisko, psiholoģisko vai garīgo enerģiju. Pētījumi rāda, ka agresīvie cilvēki parasti ir bioenerģiski vāji. Vampīri var būt arī šķietami pasīvi citu uzklauvētāji, citu padoma un palīdzības izmantotāji, bet nemēdz ar citiem dalīties ne zināšanās, ne padomos, ne palīdzībā. Viņi kā dēle pielīp otram vienpusīgā sev ņemšanā uz citu laika un pūļu rēķina. Kādas jaunietales pašatklāsmē sacīts: "Man ir iespējami draugi. Tie nav iegūti interešu ceļā. Es no viņiem īstenībā nemaz nevaru atkratīties – viņi visur visu laiku vilksies līdzi..."

Narcisa tipa cilvēks, pārmērīgs egoists, arī slīņķis nespēj pats ražot enerģiju, tā jālaupa citiem. Vampīrs ir dzīvotājs uz citu rēķina. Viņš panāk, lai cits izpilda to, ko varētu paveikt pats. Pēdējā laikā runā par telefona vampīriem, kuri, ja tikai finanses atļauj, gatavi runāt stundām ilgi vai katru dienu, nerēķinoties, ka otram darbs ir "pāri galvai". Arī viens otrs filmu seriāls ir lielāks vai mazāks paradoksāls vampīrs. Tas it kā tikai dod, un skatītājs tikai saņem, bet padarot aizvien pasīvāku, piesaistot sev, nedodot vairs iespēju tikt vaļā. Cilvēks gūst enerģiju, "uzlādējas" aktīvā, rosīgā, jēgpilnā darbībā, aktīvā mijiedarbības saskarsmē, ja ir arī aktīva atgriezeniskā saikne.

Cik daudz cilvēku dārgā laika, enerģijas, labklājības, veselības atņem vampīrisma visdažādākie paveidi: **demagogi, šantāžisti, korumpētie, "piekasīgie", greisirdīgie, sūdzībnieki, skaugi, liekulīgie pielīdēji.**

Šķeltā, sadrumstalotā personība ir cilvēks, kas zaudējis kontaktu ar realitāti, saikni ar ģimeni, draugiem, tautu. Nepietiekama ir arī bioloģiskā un sociālā adaptācijas spēja. Tāds var raudāt, kad viņu izklaidē, un smaidīt, kad ir skumji; aplaudēt savām neveiksmēm un skumt par panākumiem. Vāji attīstītu realitātes izjūtu var pavadīt stipra ideālu pielūgsme, "dzīvošana ziloņkaula tronī". Var būt arī šizofrēnija (no grieķu val. *schizein* – skaldū + *phrēn* – dvēsele, saprāts) – slimība ar atrašanos nepārtrauktā trauksmes stāvoklī, ar heticību sev, tam, ka spēj kaut ko vērtīgu paveikt. Uzskata, ka kontakti ar šķeltas personības cilvēkiem var būt veiksmīgāki tiem, kuri labāk izprot un izjūt izmisumu. Šajā ziņā palīdzēt var arī V. Šekspīra, F. Kafkas un citu autoru darbi, kas ir cilvēku ciešanu dziļi tulkoājī. Austriešu rakstniekam Francam Kafkam (1883–1924) nebija dzimtās mājas, sievas, bērnu. Viņš baidījās, ka saskarsme ar citiem apdraud personības autonomiju, individualitāti, baidījās pat no citu mīlestības pret sevi. Fantāzija viņam kļuva par aizsargātāju no bailēm būt vienam.

Daudzsejainais, hameleoniskais cilvēks pretēji šķeltai personībai ir ar pārsteidzošām spējām pielāgoties situāciju izmaiņām, bez noteiktiem principiem un pamatvērtībām, bez sirdsapziņas pārmetumiem. Nav arī bailes zaudēt savu seju, jo tādas vai nu īsti nav, vai tā ir kā maska, kas uzliekama atbilstoši spēlējamai lomai. Tāds var ātri mainīt arī draugus, pielūgsmes objektus atkarībā no situācijas, aprēķiniem, izdevīguma, kaisles uzplūdiem un atplūdiem. Kāda jaunieta raksta: "Nevaru aptvert, kā var būt milzīga, kaislīga mīlestība, kura var beigties tik vienkārši un bez pārdzīvojumiem. Drīz jau atkal seko jauna aizraušanās, (..) ja es reiz esmu pieķērusies cilvēkam, tad nekad nevaru aizmirst, viņš jau ir mana būtība un šķiršanās man liktos kā manas pašas beigas."

Tas arī ir dzīves paradokss, ka viena cilvēka viegla, rotaļīga slīdēšana visam pāri var radīt dzīves smagumu citam, ka aiz viegluma paliek neizdziedināmas rētas dvēselē, ka viegls komisms var radīt smagu traģismu.

Agresīvie, varaskārie tirāni. Šis cilvēku tips vēsturē un literatūrā pārstāvēts daudzveidīgi, tāpēc tas izpelnījies arī dažādus tēlainus salīdzinājumus: spridzinātāji, buldozeri, snaiperi. Rakstnieks Andrejs Dripe saka, ka daži iet pa dzīvi kā buldozers pa puķu dārzu, lāgā nesaprazdami ne tiro, ne skaisto, ne citus, ne sevi.

"Snaipera" tipa varaskārais cilvēks spēj ilgstoši "būt slēpnī", izpētīt situāciju, savākt par saviem konkurentiem kompromitējošus materiālus, lai pēkšņi kā zibens no skaidrām debesīm sevi pieteiktu un "trāpītu desmitniekā", novācot tos, kas traucē viņa plāniem (karjerai politikā, biznesā, akadēmiskajā darbā, pat mākslā un citās jomās, uzņēmējdarbības izvēšanai, peļņas iecerēm utt.).

Agresīvajiem, varaskārajiem cilvēkiem parasti psihes dziļumos ir slēpta mazvērtības izjūta, atriebības alkas par kādreiz nodarītām pārestībām, pazemojumiem, bet visbiežāk – jau no bērnības nav veidota vēlēšanās darīt labu citiem cilvēkiem, cienīt un mīlēt cilvēkus, izjust arī pazemību pilnības priekšā. Visatļautība, ja tā kļuvusi par paradumu, iet kopsolī ar agresiju. Tās nepieciešamais, cilvēciskais ierobežojums var tikt naidīgi uztverts kā personības aizskārums, brīvības apdraudējums. Pārdomu vērtā ir Viktora Igo atziņa, ka silta guļasvieta audzina nežēlastību.

Pētījumi rāda, ka agresijas iemesls bieži ir dziļi slēptas bailes par savu drošību un izdzīvošanu, pārliecības trūkums par sevi un iekšēja nedrošība, neprasme savos agresīvos impulsus virzīt radošas darbības vai sacensību virzienā. Spilgts apliecinājums tam ir diktatora J. Staļina pret-runīgā daba, ko raksturojis Kremļa ārsts profesors D. Pļetņevs: "Staļinam bija lauvas bezbailība un vīrišķība, čūskas prāts, zaķa bailība un vājums, un tas viss vienlaikus. Viņš slikti panesa fiziskas sāpes. (..) Viņš necieta iebildumus. (..) Velnišķīga viltība un ļaunprātība un pārsteidzošas zināšanas par cilvēka dvēseli ar visām tās vājībām. Viņš cieta (..) no lieluma mānijas un vajāšanas mānijas." (Аргументы и факты. – 2003. – № 10. – С. 13.) Mūsdienās nopietna problēma ir distancētā un vieglā agresija. Par Ā. Hitleru saka, ka pats viņš nevarējis nosist mušu, bet rīkojumus par miljonu nogalināšanu parakstījis ar vieglu roku. Tāpat nospiest taustiņu, kas raida iznīcinošu raķeti tūkstošiem kilometru attālumā, ir vieglāk nekā iet durkļu cīņā uz dzīvību un nāvi.

Viens no svarīgiem kultūras un audzināšanas uzdevumiem ir agresīvo enerģiju virzīt sabiedrībai pieņemamā veidā. Ir novērota likumsakarība – ja cilvēku enerģiju nevirza uz augstākiem mērķiem un vērtībām, tad sabiedrībā ir nepārtraukti jāsavalda, jāapspiež zemāko tieksmju antisabiedriskās izpausmes. Pie tam kontrole tad ir mazefektīva. Agresijas kā spēka, varenības un skaistuma demonstrējumi masu komunikācijas līdzekļos padara to pat saistošu. Agresiju ļoti veicina tas, ka tā attīstās nesodīta, ar apkārtējās sabiedrības klusējošu piekrišanu un ka sods ir nežēlīgs un izraisa atriebības alkas, īpaši sabiedrībā, kurā netiek kultivēti nevadbīgas, cilvēcīgas uzvedības paraugi (sk.: Знание – сила. – 2003. – №7, kura pamattēma ir agresija).

Manipulators lielākā vai mazākā mērā, bieži pat neapzinoties, ir katrs cilvēks. Manipulācija parasti ir slēpta psiholoģiski garīga iedarbība uz citu cilvēku uzskatiem, vēlmēm un rīcību, lai tos izmainītu manipulatoru mērķu un nodomu virzienā. Manipulatoram otrs cilvēks ir līdzeklis, objekts, lieta savu interešu īstenošanā. Interesanti ir ievērojamā amerikāņu psihologa Evereta Šostroma pētījumi (*Шостром Э. Анти-Карнеги или человек-манипулятор.* – М.: Дубль-В, 1994). E. Šostroms manipulatoru raksturo kā spēlmani ar dzīvi, kas cenšas noslēpt savu tukšo kārti, tēlojot vienaldzīgo. Nereti manipulatori paši cieš no savām manipulācijām. Viņi mīl

valdīt, pārvaldīt, bet, jo spēcīgāk tas izpaužas, jo vairāk rodas vajadzība pašiem būt pārvaldītiem. Cilvēkos mīt vairāki manipulatori – diktators, vārgulis, kalkulators, huligāns, želojamais, soģis, lāga zēns, bruņinieks. Nodevies manipulācijai, cilvēks kļūst pret daudzko akls, nespēj īsti priecāties, pārdzīvot. Viņš tic, ka maska un spēle ir cilvēkiem tīkamāka nekā viņš pats. Dzīve viņam sāk balstīties uz meliem, kontroli, cinismu. Viņš sāk redzēt un dzirdēt tikai to, ko grib redzēt un dzirdēt. Manipulatora dvēsele veidojas no antagoniskām pretrunām.

Lieliski manipulatori ir bērni. Nereti, pateicoties savam vājumam, viņi izvēlas bezpalīdzīgā un muļķīša lomu un spēj būt viltīgi kā lapsas. Mazais diktators panāk savu gan ar kāju pieciršanu, gan brēkšanu, kas rada neveiklu situāciju vecākiem. Dažādiem līdzekļiem tiek panākta vēlamā uzmanība un želošana. E. Šostroms apraksta manipulācijas gan bērnu un vecāku, gan dzīvesbiedru, skolēnu un skolotāju, kā arī citās attiecībās. Viņš iesaka bērniem audzināt pašdisciplīnu, pieradinot pie noteiktām vērtībām, kas var kļūt viņiem par dzīves vadošiem principiem.

Ar manipulācijas palīdzību veidojas daudzas paradoksālas parādības: vājš spēj kļūt noteicējs pār stipro, mazākspējīgākais zinātnē, mākslā un citās nozarēs var iegūt augstus titulus un amatus. Pārsteidz, ka daudzi diktatori, kas spējuši manipulēt ar miljonu masām un kļūt par elkiem, nebija izcili ne skaistumā, ne fiziskā spēkā, ne augumā, ne gudrībā un vismazāk jau morālē.

Alnas Akselrods un Džims Holti dod 201 padomu, **kā uzvarēt grūtās saskarsmes situācijās**, galvenokārt biznesa jomā (Аксельрод А., Хольти Д. 201 способов победить в ситуациях трудного общения. – Челябинск: Урал LTD, 1999). “Grūtīte” cilvēki bieži sevi redz pasaules centrā. Saskarsmei ar viņiem rūpīgi jāgatavojas, lai tikšanās dotu pozitīvus rezultātus. Strīdā jāizvairās no personiskiem apvainojumiem, uzmanība jāpievērš objektīviem materiāliem un problēmu risinājumiem. Šaubīgos rīkojumus ieteicams precizēt, pierakstīt. Sevišķi ieteicams sekot viņu žestiem, intonācijai, mīmikai. Jebkurā situācijā jāsauglabā miers. Ja nervi neiztur, saruna jāpārtrauc, apsolot to turpināt mierīgos apstākļos. Saskarsmē jācenšas grūtos cilvēkus atšifrēt, tālab pievēršot uzmanību arī viņu ģimenei un draugiem. Viņu nav nemaz tik daudz. Galvenais saskarsmē ar viņiem ir – nepieļaut, lai grūtās situācijās radušies aizvainojumi, pazemojumi kļūtu par “balķi acī”, kas aizēno skatu uz apkārtējo pasauli.

Situācijas, kad padotajiem darbiniekiem jārunā ar “grūtiem” priekšniekiem, A. Akselrods un D. Holti tēlaini salīdzina ar sarunām no elles. Tās ir situācijas, kad priekšnieks ir rupjš, nekulturāls, manipulators, uzbļāvējs, augstprātīgs, bet no viņa diemžēl ir atkarīgs darbs un atalgojums. Vai arī situācijas, kad darba devējs ir pedants vai patmīlis, vai egoists.

Kādreiz studenta gados man nācās kopā ar dažiem kursabiedriem vienu dienu strādāt pie tēlnieka Kārļa Zemdegas – zāgēt, skaldīt un sakraut

malku. Mākslinieks parasti pieņēma darbā studentus, lai dotu iespēju viņiem kaut ko nopelnīt. Labi, ka viens no grupas mūs iepriekš brīdināja, ka mākslinieks ciena precizitāti un padarītā darba glītumu. Tāpēc arī mūsu malkas grēdas bija rūpīgi sakrautas un darba vieta dienas beigās kārtīgi sakopta. Atvadoties mākslinieks iepriecināts izrādīja skulptūras savā darbnīcā, bija laipns un devīgs.

Ko iesaka A. Akselrods un D. Holti dažādām saskarsmes situācijām? Piemēram, ja šefs sanāksmē runā vienu, bet izpildīt vai atskaitīt pieprasa kaut ko citu, tad precīzi jāpieraksta viņa norādījumi. Uzņēmuma īpašnieks, darba devējs savā varas apziņā var atļauties to, kas darbiniekam nav atļauts. Tiek ieteikts: ja tu atrodi uz karstas pannas, tad lēkā, lai nesaudegtu, un skaiti līdz 10, 20, pat līdz simtam, dziļi ieelpojot un izelpojot. Ir situācijas, kad ielaisties strīdā ar priekšnieku nozīmē zaudēt. Dažkārt priekšnieku var kaitināt tas, kas darbiniekiem var šķist nebūtisks: apģērbs, manieres, pat neliela nokavēšanās, sarunas darba laikā koridoros u. tml. "Grūtā šefa" darbiniekiem jāmacās sasprindzinājuma mazināšanas māksla. Ja darbinieks nespēj izturēt priekšnieku, tad laiks domāt par darba maiņu, apsverot, vai pats visu esmu ne tikai godīgi un kvalitatīvi darījis, bet arī maksimāli centies veidot labas attiecības uzņēmumā.

Grūta rakstura cilvēki kolēģu attiecībās dažkārt var pat vairāk bojāt nervus nekā priekšnieks, kurš lielā uzņēmumā ir reti satiekams. Ar kolēģiem nākas strādāt kopā ik dienas. Diemžēl kolēģu attiecībās var notikt mobings – psiholoģisks terors darbavietā, kad darbabiedri izsaka dzelīgas piezīmes, izspiego, pazemo, seksuāli uzmācas. Labs darbinieks var izpelnīties skaudību, kas parasti izriet no kolēģu mazvērtības izjūtas un zema pašvērtējuma. Dažkārt notiek tieši labākā, spējīgākā darbinieka neuzkrītoša "izēšana" no darbavietas, iesaistot šajā pasākumā arī bosu. Tad jau šī parādība saucama par bosingu (sk.: Biznesa Partneri. – 1997. – Okt. – 39.–40. lpp.). Kolēģu savāktie kompromitējošie materiāli, baumas, sagrozīta informācija neuzkrītoši tiek "piespēlēta" arī bosam, lai mainītu viņa labās domas par darbinieku. Tiek veidota nepatīkama, dažreiz pat neizturama situācija, kas dabīgi rada arī lielākas iespējas kļūdīties un pazemina darba kvalitāti. Diezgan bieži spožu karjeru taīsa glaimotājs un divkosis, kurš nomelnojis spējīgāku un godīgāku kolēģi. Nelabvēlīgs klimats darbavietā nereti veidojas tad, kad tur nav kopīga aizraujoša mērķa, darba spraiguma, objektīvas darbinieku vērtēšanas sistēmas.

"Grūtie" padotie darbinieki sagādā priekšniekam galvassāpes. Vadītājam ir svarīgi panākt personāla augstu darba ražīgumu un darbinieku lojalitāti. Slaistam, nevīžīgam darbiniekam, protams, nepatiks priekšnieka stingrība un noteiktība. Vadītājam vajadzētu dokumentēt padoto pārkāpumus un nolaidību, savlaicīgi brīdināt, lai nerastos tiesas darbi par nelikumīgi atlaistiem darbiniekiem. Pārmērīga padoto patstāvība un iniciatīva dažkārt var radīt haosu darbavietā. Vadītājam ir jābūt ar lielu prasmi visa

kolektīva radošo enerģiju virzīt uzņēmuma un iestādes kopīgas attīstības labā.

“Grūtie” klienti ir mūžīgie klaigātāji, ar visu neapmierinātie, rupjie, vulgārie, kuriem gandrīz vai dzīves misija ir sagādāt citiem nepatīkšanas, sevis paaugstināšana uz citu pazemojuma rēķina. Tiek ieteikts visu enerģiju koncentrēt uzdevumu izpildei, klientu skaita palielinājumam, nevis aizvainojumiem, negatīvām parādībām. Klientu uzbrukumu sev novirzīt uz uzbrukumu problēmai. Viņu rupjībai pretstatīt laipnību, labvēlīgu attieksmi.

Grāmatā, kas dod 201 padomu, kā uzvarēt grūtās saskarsmes situācijās, ir derīgi ieteikumi, kā apklusināt klaigātājus, kā tikt galā ar rupekļiem, kā viltībā pārspēt intrigantus, manipulātorus, kā izdzīvot egoistiskā pasaulē, kā tikt galā ar sliņķiem, huligāniem, kā nostāties pret “hroniskajiem” kritizētājiem, kā pārliecināt stūrgalvīgo, kā vest pie prāta kārtības jaucēju, kā sarunāties ar klusētāju, kā neitralizēt kašķa meklētāju, kā atbrīvoties no negatīvām emocijām. Piebildīsim tikai, ka pareizi, no prakses smelti padomi, lai tos īstenotu, dažkārt prasa ne mazāku treniņu kā džudo cīņas paņēmieni.

No **morālā viedokļa** nav tik svarīgi, lai no grūtajām situācijām ar smaga rakstura cilvēkiem mēs izietu kā uzvarētāji ar lauru vainagu galvā. Morālā ziņā mēs visi esam pakļauti kopīgām cilvēciskām prasībām.

Pirmais svarīgais darbs visa mūža garumā ir pašam ar sevi. Vai es pats neesmu bezjēdzīgu konfliktu un attiecību sarežģījumu autors. Nenoliegšim, ka mūsos pašos lielākos vai mazākos apmēros iemitināties egoisms, slinkums, manipulātors. Dažkārt gribas, lai mūs pažēlo, citreiz sapņojam par atriebību. Vai spējam paši atklāti ielūkoties savos motīvos? Nav jau tā, ka negācijas mums jāmacās izskaust tikai citos, jo tās ir arī mūsos. Bet vai mums ir pieredze to apkarošanai? Kā panākt, lai labie darbi aizēnotu un pieklusinātu sliktās tieksmes? Un, ja mēs patiesi, principiāli centīsimies visās dzīves situācijās būt godīgi, taisnīgi, neieļausies nekādos kompromisos pamatvērtību un principu jautājumos, vai tad daudziem mēs nebūsim smaga rakstura cilvēki? Un, ja kāds ar visu sirdi, aizrautīgi un radoši sevi ziedo darbam, vai tad ģimene un tuvinieki varēs saņemt pietiekami daudz viņiem domātās uzmanības? Šķiet, ka šajos pāris minētajos jautājumos slēpjas arī daudzu izcilu cilvēku problēmas.

Tikai viens piemērs. Pielūgts un daudzzināts bija Eduards Smilģis, kas izaudzina slavenu aktieru paaudzi un radīja nepārspējamus iestudējumus. Bet ko par viņu raksta tie, kam nācās ar viņu sadarboties. Aktieris Valentīns Skulme (1922–1989): “Aktieri klusībā teātri dēvēja par “Smilģa ādu fabriku”. Ja aktieris sūdzējās: “Es pa šīm kāpnēm netieku tik ātri augšā, tās ir neērtas,” – Smilģis sauca: “Skatuves meistar! Pataisiet tās kāpnes neērtākas. Kad aktieris uz skatuves sāk justies ērti, tad ir caurī.” (Karogs. – 1982. – Nr. 4. – 151. lpp.) Scenogrāfs Ģirts Vilks (1909–1983):

"Ar Smilģi bija grūti, bez viņa vēl grūtāk. Jo Smilģis bija ļoti prasīgs, (..) vienmēr uguns līnijās, atpūtas nekad (..). Ar radošu uguni satikties bīstami. Drošāk rakņāties pelnos, pētīt izdedžus un pelnu slāņus. (..) Smilģis ir kā bērns, kas neapzinās ne labo, ne ļauno, bet sapņo. – Un tāpēc lādēts lai un slavēts / Tas trakais kavalieru gads!" (Literatūra un Māksla. – 1986. – 19. dec.)

F. Dostojevskim (līdzīgi arī B. Paskālam, D. Didro) cilvēks ir divu bezdibeņu – nāves grēka un dzīvinoša skaistuma radījums: viņš zina ne tikai krišanu bezdibenī, bet arī lidojumu mirdzošos augstumos, pazīst grēku mitekli Sodomu un no visas sirds prot pielūgt arī svētumu – Madonnas tēlā.

Bieži mēdz pieminēt G. V. F. Hēgeļa teicienu, ka katra tauta pelnījusi tādu valdību, kāda viņai ir; piebildīsim: ja tā nav kādas citas valsts, kādas lielvaras no ārpuses un pārspēka uzspiesta.

Zināmā mērā šo teicienu var attiecināt arī uz mazākiem ļaužu kopumiem. Nenoliedzami, ka ir kolektīvi, darba grupas, kurās nav iespējams būt vulgāram, uzkliegt, aizmuguriski aprunāt, negodīgi rīkoties. Svarīgi, cik vienoti ir darba kolēģi un vadītāji kopīgu augstu ētisko un profesionālo standartu uzturēšanā. Kategoriskais imperatīvs ir nepieciešams gan katram indivīdam, gan kolektīvam, bet tā izpildei, pēc I. Kanta domām, vajag trīs lietas: gribai jābūt objektīvai un taisnīgai, gribai jābūt subjektīvai un labai, t. i., ar vēlmi darīt labu, gribai jābūt brīvai, lai brīvi, ārēji nepiespiesti spētu vairot labo un radītu brīvāku sevi un citus.

16. *Saskarsmes nākotnes vīzijas*

Vīzija (latīņu val. *vidēre*, *vīsis* – redzēt) – iedomu vai sapņu tēls, parādība, arī potenciālā, aktuālā iespējamība, nākotnes redzējums. Mūsdienās vīzijai tuvs ir jēdziens “virtuālais” – varbūtējs, iespējams, šķietams, potenciāls. Tiek prognozēts, ka 21. gadsimtā mūsu dzīve aizvien vairāk noritēs virtuālā pasaulē starp visdažādākajiem robotu suņiem, kaķiem, putniem, akvāriju iemītniekiem, lellēm, robotu oficiantiem, mājas uzkopējiem, mākslīgā intelekta padomdevējiem. Jaunu ieroču, jaunu ārstniecības līdzekļu, dažādu slimību iedarbība aizvien vairāk tiek izmēģināta ar virtuālo cilvēku. Jau tuvākajā nākotnē iespējami ceļojumi gan virtuālajā cilvēkā, gan šūnā, varēsīm iejusties molekulas, vīrusa lomā. Pilnveidojas virtuālās dekorācijas teātros, interjera pārmaiņa dzīvoklī pēc komandas, kā tas nebūtu iespējams nevienam dekoratoram. Ar interneta palīdzību veidojas jauna – virtuālā – saskarsme ar visu pasauli. Ar datoru palīdzību veidojas jauna – virtuālās realitātes – pasaule.

Kāds būs cilvēks, kāda būs sabiedrība un cilvēku savstarpējās attiecības pēc 20, 50 vai 100 gadiem, to, protams, ir grūti, pēc dažu zinātnieku apgalvojuma, pat neiespējami prognozēt. Bagātīga ir zinātniski fantastiskā literatūra ar aizraujošiem nākotnes tēlojumiem. Parādoksāli, bet dažkārt reālie izgudrojumi, sasniegumi pārspēj fantāzijā iztēloto. Senos mītos attēloja pusdzīvnieciskos, puscilvēciskos kentaurus un citus fantāzijas radījumus, bet mūsdienās jau diezgan reāli runā par kiborgu – pa pusei kibernetisku ierīci, mašīnu, pa pusei cilvēku, kuram daudzas ķermeņa daļas nomainītas ar mākslīgiem veidojumiem. Prognozē, ka mākslīgiem zobiem, kājām, rokām, sirdij un citiem orgāniem ap 2035. gadu varētu pievienoties arī pilnīgi mākslīgas smadzenes (daži šo prognozi atvirza uz 21. gs. vidu vai beigām). Ja izgudrojumu uzvaras gājienam ceļā negadīsies kādi nepārvarami šķēršļi, kaut vai emocijas, dvēseles iespējas mākslīgām būtnēm, tad jau tiešām var iestāties mākslīgā intelekta laikmets ar grandiozu revolūciju visās dzīves jomās, ieskaitot morālo, reliģisko, estētisko, pedagoģisko, tiesisko, ekonomisko, demogrāfisko, ģimenisko. Iedomāsimies kaut vai intelektuālo robotu, kas sāk izkonkurēt skolotājus, ārstus, tiesnešus. Tas, šķiet, ir 21. gadsimta lielākais risks, lielākais pārbauģijums, lielākais izaicinājums un lielākā atbildība visas cilvēces vēsturē.

Lai arī cik neparedzama būtu nākotne, lai cik grūti būtu noteikt mūsu izvēles nākotnes sekas, nākotnes jautājums ir mūžīgs ētikas jautājums.

Nevar būt morāle bez jābūtības, nevar būt dziļa morāle bez atbildības nākamo paaudžu priekšā. Katrā morāles principā, normā ir ietverta nākotne (par nākotnes morāles un tikumības jautājumiem sk.: *Milts A. Kas ir ētika.* – R.: Zvaigzne ABC, 1999. – 35.–39. lpp.). Cilvēka garam būtiska ir spēja distancēties, atrauties no īstenības. Nākotnei, jābūtībai, ideāliem piemīt parasti nepietiekami novērtēta, milzīga loma tagadnes determinācijā. Kontrasts starp prognozējamo un reālo rada gara spraigumu, nemieru, bagātina emocionālo pasauli un uztur vienmēr dzīvu un spraigu sirdsapziņu. Bet jābūtība prasa arī personību, kura spējīga īstenot mērķus, ideālus, citādi cilvēks atrodas situāciju, paša instinktu un iegribu varā, kas līdz minimumam var samazināt gan nākotnes, gan arī pagātnes pozitīvo atbalstu personības stabilitātes pilnveidē. Būtiski – cik lielā mērā personība mūsdienās no pagātnes un uz kādiem nākotnes mērķiem tā tiecas.

Atskats pagātnē kā nākotnes problēma. Nākotnes pagātne, retrofutūrisms. Grūti ir iezīmēt ne tikai sabiedrības attīstības nākotnes kontūras, bet arī objektīvi izpētīt pagātņi. Frīdrihs Šlēgelis (1772–1829) vēsturnieku dēvē par atpakaļgaitā pagrieztu pravieti. Nākotnes sabiedrība bez ciešas saiknes ar pagātņi ir iznīcībai nolemta sabiedrība, jo tiek zaudēta pieredze, cieņa pret senču devumu, jēga, mūžīgās pamatvērtības, baušļi, sabiedrības un individuālā sirdsapziņa, kas garīgi vieno, rada stabilus pamatus cilvēkiem un tautām. Situatīvā ētika ar šauru situatīvu laika slāni faktiski iznīcina ētiku, automatizē cilvēku, pārvērš no subjekta par notikumu plūsmā ierautu objektu. Tā kā būt par personību kļūst aizvien grūtāk, tad veidojas pseidopersonība, kas maskējas ar cinika, nihilista, anarhista un līdzīgām maskām. Ētika pirmām kārtām rūpējas par pārsituatīvo, laika straujajām pārmaiņām vismazāk pakļauto vērtību izkopšanu un saglabāšanu, tāpēc tā vistiešāk saista pagātņi ar tagadni un nākotni. Atmiņas zudums, amnēzija ir bīstama ne tikai kā slimība, bet arī kā stāvoklis, kas tiek izmantots dažādu savtīgu mērķu sasniegšanai un sirdsapziņas izskaušanai.

Mūsdienu modernajā sabiedrībā veidojas bīstama parādība, ka tagadne paņem visu laiku, jo šodienas piedāvā tik daudzko tādu, kas rītdien būs novecojis. Nav īsti laika domāt ne par pagātņi, ne nākotņi, daudzi cilvēki paspēj veikt tikai šodienas darbus, pārskatīt šodienas presi, noskatīties kaut ko no televīzijas raidījumiem, ieskatīties interneta piedāvājumos. Kur vēl ikdienas rūpes! Situācijā iederas sens somu sakāmvārds: *“Apsēdīsimies un ļausim steigai paiet garām.”* Savukārt uz pārdomām mudina krievu dzejnieka Aleksandra Puškina teiktais: *“Atpaliecība, nelietība un tumsonība neciena pagātņi; tās loka ceļus vienīgi tagadnes priekšā.”* (No atziņu apcirkņiem. – R.: Zvaigzne, 1981. – 69. lpp.)

Bet, ja visai steigai nav īstas jēgas, tad veidojas depresija, izmisums, fiktīvā patstāvība un brīvība. Var iznākt ne tikai “dzīres mēra laikā”, bet arī

izmisums baudās. Vieglos priekos aizplūstošai, tikai šodienas izdzīvošanai veltītai dzīvei grūti cerēt uz pagātnes atbalstu un nākotnes pateicību.

Vairāki latviešu dzīvesstāsti liecina par pagātnes, tagadnes un nākotnes saiti laikā pēc Pirmā pasaules kara. Jaunsaimnieki un tie, kuriem kara gados viss nopostīts, dzīvojuši sākumā bunkuros vai būdiņās, ticējuši savam darbam, neatlaidībai, laiduši pasaulē un audzinājuši bērnus, kaut tas prasījis papildu pūles, bet arī devis papildu enerģiju, lai dzīves apstākļus uzlabotu. Kad uznākuši bezcerības uzplūdi un raudas, tad cēlušies vēl agrāk no rīta, lai dienā vēl vairāk paveiktu.

Pagātne atstāj tagadnei un nākotnei daudz parādu, daudz neatrisinātu jautājumu, iezīmētu attīstības tendenču. Pagātne arī rāda tādus varonības un izdzīvošanas paraugus neticami grūtās situācijās, ka varam droši teikt – tā piedāvā nākotnes sabiedrībai daudz ideālu, kas tai grūti īstenojami, ja nav tāda dzīves rūdījuma. Kaut vai, piemēram, kā samērā labvēlīgos apstākļos nodrošināt latviešu un daudzu citu tautu izdzīvošanu. Latviešu skaits 20. gs. sākumā un pašreiz ir aptuveni desmitreiz lielāks nekā Senlatvijas iedzīvotāju kopskaits 12. gadsimtā, kaut arī bijušas daudzas nāves plaujas, mēris, epidēmijas, kari, ciešanas, kad līdz 19. gadsimtam katrai mātei bija jāpārdzīvo caurmērā četru bērnu nāve. Bet pastāv reāli draudi, ka 22. gadsimtā būs “sasniegts” tas latviešu skaits, kāds bija pirms tūkstoš gadiem... Tas ir arī piemērs iespējamam retrofutūriskam vai nākotnes savdabīgai pagātnei. Strauja virzība uz priekšu zinātnē, tehnoloģijā, informācijas sfērā var būt saistīta arī ar degradāciju morālē, ar dziļākas dzīves jēgas zaudēšanu.

Kā koptvērumā raksturot 20. gadsimtu? Tas tiek dēvēts gan par globalizācijas, gan ideoloģizācijas, gan utopiju, gan tehnikas izgudrojumu, datoru, aviācijas, atomenerģijas, kosmosa iekarošanas, masu komunikācijas, arī pasaules karu un briesmīgu totalitāru režīmu valdīšanas gadsimtu, kas prasījis milzīgus cilvēces upurus. Nenoliedzami, ka dzīvi 20. gadsimtā spēcīgi ietekmējis četrkārtīgais iedzīvotāju pieaugums pasaulē (no 1,6 miljardiem uz vairāk nekā 6 miljardiem; kvadrātkilometrā no 11 līdz 45 cilvēkiem). Tas radījis smagu demogrāfisko situāciju 21. gadsimtam. Vēl grūtāk aptverams ir tas, ka pirms tūkstoš gadiem pasaulē dzīvoja astoņpadsmit reižu mazāk cilvēku nekā pašreiz. Diemžēl latviešu skaits 20. gadsimtā nav pieaudzis un arī 21. gs. sākumā mirstība pārspēj dzimstību. Arī pašnāvnieku skaits Latvijā ir viens no lielākajiem Eiropā, rēķinot uz 100 tūkstošiem cilvēku. Tikai 20. gs. 90. gados – desmit gadu laikā – pašnāvību izdarījuši vairāk nekā 8000 cilvēku, 20. gs. pēdējos piecos gados autoavārijās gājuši bojā 3000 cilvēku, sakropļoti vai ievainoti – 25 tūkstoši. Šos zaudējumus der salīdzināt kaut vai ar ASV kritušo karavīru skaitu karos Afganistānā un Irākā... Vai pašos pamatos tas nav cilvēku attiecību, t. i., saskarsmes, ētikas jautājums? Neuzmanības, paviršības, necieņas cena mūsdienās strauji aug – pat līdz traģiskam iznākamam.

No ētiskā viedokļa dārga ir katra cilvēka dzīve, kas mūsdienās ātri var pazust milzīgajā cilvēku masā. Bet kāda ir cilvēka, tautu un visas cilvēces dzīves kvalitāte? Ekoloģijas un ekonomikas pētnieki ir satraukti par to, ka cilvēces potenciāla attīstībai pasaulē tiek izlietoti nepietiekami resursi. Ar papildu 6 miljardiem dolāru varētu nodrošināt pamatizglītības iegūšanu visā pasaulē. Šī šķietami milzīgā summa ir niecīga salīdzinājumā ar izdevumiem tam, kas cilvēku veselību bojā. Tikai Eiropā vien cigarešu patēriņam tiek izlietoti 50 miljardi, alkoholiskiem dzērieniem – 105 miljardi dolāru, bet narkotikas visā pasaulē aprij 400 miljardu, bruņošanās – 780 miljardu dolāru gadā (Человеческое развитие. – М., 2000. – С. 168). Kāda izskatītos pasaule, ja šie līdzekļi tiktu izmantoti cilvēku garīgo potenciāla attīstībai? Pasaulē katru gadu mirst 7 miljoni cilvēku no slimībām, ko izraisa tabaka, alkohols un narkotikas. Paradoksāli, ka tik daudz cilvēku labprāt maksā, lai savu veselību bojātu un saīsinātu dzīvi, bet rūpes par veselību atstāj sabiedrības un likteņa ziņā.

20. gadsimts ir vēl vairāk polarizējis pasauli bagātajā un nabadzīgajā. 3/5 pasaules iedzīvotāju dzīvo apstākļos, kas neatbilst minimālām prasībām; vairāk nekā 1,3 miljardiem cilvēku pasaulē jāiztiek ar mazāk nekā 1 dolāru dienā (Полис. – 2000. – № 1. – С. 44).

Būtiski cilvēku dzīvesveidu ir ietekmējis urbanizācijas un tehnicizācijas process, kas cilvēku vairāk atsvešinājis no dabas un iekļāvis mākslīgā un daļēji anonīmā vidē. Pilsētnieku skaits pasaulē 20. gadsimtā palielinājies no 10 līdz 50 %. 20. gs. sākumā lielākā daļa cilvēku dzīvoja bez elektrības, telefona, radio, televīzijas, automašīnām, lidmašīnām, nerunājot nemaz par gadsimta beigu sasniegumiem – datoriem, internetu. 20. gadsimtu var nosaukt arī par lielo zinātnisko un tehnisko atklājumu laikmetu, ieskaitot kosmosa apguves sākumu.

20. gadsimts ne tikai lokālos, bet pat globālos mērogos ir piesārņojis gaisu, ūdeņus un zemi. Kopš 18. gadsimta pasaulē Eiropas platības apmērā ir izcirsti galvenie skābekļa piegādātāji – meži. Ūdens patēriņš 20. gadsimtā pieaudzis sešas reizes, un tagad, 21. gs. sākumā, jau 1,5 miljardiem cilvēku nav pieejams tīrs ūdens. Prognozē, ka 2025. gadā 40 % pasaules iedzīvotāju dzīvos zemēs, kur būs jūtams dzeramā ūdens trūkums (Знание – сила. – 2001. – № 10. – С. 5; 2001. – № 1. – С. 15). Izšķērdīga attieksme pret ūdeni tiek pielīdzināta noziegumam pret cilvēci. Katram cilvēkam, lai dzīvotu, diennaktī vajadzīgi 15 kg gaisa, 25 litri ūdens un 1,5 kg barības. 20. gs. pēdējais ceturksnis devis cerības, ka ekoloģisko situāciju iespējams ievērojami uzlabot.

20. gadsimtā ir noticis milzīgās koloniālās sistēmas sabrukums. Pārsteidzošs bija sociālisma uzvaras gājiens, kas deva pamatu apgalvot, ka 20. gadsimts ir pārejas laikmets no kapitālisma uz sociālismu (t. s. sociālisma nometnē 1986. gadā bija 26 valstis ar 37 % pasaules iedzīvotāju), bet pārsteidzoši ātri šo uzvaras gājienu nomainīja pāreja no sociālisma uz

privātīpašniecisko, brīvā tirgus sabiedrību. Prognozējot nākotni, ir svarīgi redzēt, kuru parādību uzvaras gājieni slēpj sevī arī pašsagrāvi.

Sasniegumi militarizācijā, bruņošanās jomā ir grūti aptverami, ja tos salīdzina ar iepriekšējo cilvēces vēsturi, ieskaitot atomu un ūdeņraža bumbas, ķīmiskos un bioloģiskos ieročus. Modernā zemūdene viena pati spēj sevī nest tādu iznīcinošu spēku, kas daudzkārt pārspēj visu Otrā pasaules kara sprādzienu kopsummu. Cīņa par tādu mieru pasaulē, kas izslēdz jaunu karu iespējamību, kļūst par 21. gadsimta cilvēces *būt vai nebūt* jautājumu.

Nākotnes dzīvi iezīmē pagātnes lielās attīstības tendences.

Pamācošs ir **agrārās, industriālās un informatīvās** sabiedrības salīdzinājums

(sk.: Die Zukunft unseres Planeten. – Leipzig–München, 2000. – S. 86). Pāreja no agrārās sabiedrības uz industriālo un tālāk uz informatīvo ir saistīta ar ievērojamu zinātnes un tehnikas, audzināšanas un izglītības lomas pieaugumu. Nepārtrauktā izglītošanās un sevis audzināšana visa mūža garumā kļūst par nepielūdzamu jautājumu “Būt vai nebūt?”, t. i., būt vai nebūt nodarbinātam pēc iespējas ilgāku laiku un dzīvot jēgpilnu dzīvi.

	Agrārā sabiedrība	Industriālā sabiedrība	Informatīvā sabiedrība
Darbspēka sadalījums – lauksaimniecībā	40 % (dažkārt pat 80 %)	10–20 %	10 %
– rūpniecībā	15–25 %	40 %	20 %
– informācijas sfērā	10 %	15–20 %	50 %
Dzīves ilgums	36 gadi	60–70 gadi	70 gadi
Brīvais laiks	3 gadi	12 gadi	19 gadi
Laiks ceļojumiem	1,8 gadi	4–6 gadi	Vispārēja tendence
Bērnu skaits ģimenē	6	3	2

Atsevišķās zemēs viens lauksaimniecībā nodarbinātais spēj apgādāt ar pārtikas produktiem 90 cilvēku, un valstī pietiek ar 2 % lauksaimnieku.

20. gadsimta iezīmētās tendences ar zināmu piesardzību ļauj prognozēt, ka 21. gs. būs informātikas gadsimts, kas turpmāk var pārvērsties par mākslīgā intelekta gadsimtu. Tas, ka cilvēkiem pieaugs brīvā laika apjoms, radīs arī nepieciešamību pēc cilvēku sagatavošanas kulturālai brīvā laika pavadīšanai un personības pašizglītībai visa mūža garumā.

Sabiedrības dzīves pamatkolīzijas aizvien vairāk pārslēgsies uz brīvo laiku. Tas, ka informatīvā sabiedrība, īpaši spēļu industrijas un virtuālās pasaules aizraujošie piedāvājumi, dos iespēju rast interesantas spēles datorā, internetā, rotaļāties ar robotiskiem kaķiem, suņiem un visdažādākajiem mākslīgiem radījumiem, var ievērojami apdraudēt dabīgās, dzīvās cilvēciskās attiecības. Saskarsme ar pašreizējiem un tuvākās nākotnes robotiem vēl ir bez emocionālās attieksmes no robotu puses, kas būtiski var ietekmēt arī cilvēcisko saskarsmi, pieļaujot tādu pašu saskarsmi arī ar cilvēku. Arī tendence pāriet no 6 bērnu ģimenes agrārā sabiedrībā uz 2 bērniem informatīvā sabiedrībā var turpmāk – mākslīgā intelekta sabiedrībā – izpausties kā vienbērņa vai bezbērnu ģimenes. Bezbērnu ģimeņu izplatība un nelaulātiem vecākiem dzimušo skaita palielināšanās (vietām Rietumu pasaulē tas jau ir 30–50 % jaundzimušo) apdraud ģimenes kā sabiedrības šūniņas pastāvēšanu. Vienbērņa ģimenes variantam īstenojoties, 35 gadu laikā attiecīgas tautas skaits samazināsies uz pusi. Ja tas notiks ar latviešiem, tad 1,5 miljonu tauta 22. gadsimtu sagaidīs ar 200 tūkstošiem!... Pagaidām vēl gada laikā iedzīvotāju skaits pasaulē pieaug par 78 miljoniem, kas līdzinās Francijas, Grieķijas, Šveices iedzīvotāju kopskaitam. Ievērojot straujo iedzīvotāju pieaugumu Āzijā, arābu zemēs un Āfrikā, emigrācijas un imigrācijas jautājums 21. gadsimtā būs ļoti aktuāls. 19. gadsimtu un 20. gs. sākumu uzskata par Eiropas gadsimtu, kad Eiropas valstis izveidoja kolonijas visā pasaulē, bet jau 20. gadsimtā par noteicēju kļuva Amerika. Prognozē, ka 21. gadsimtā par noteicēju pasaulē var kļūt Āzija. Iespējams, ka tautu un valstu solidaritāte un visu pasaules reģionu attīstība sasniegs tik augstu līmeni, ka to lomu pasaulē noteiks pavisam citi kritēriji un principi, ne līdzšinējais skatījums.

Svarīga ir vēl cita iezīme. Agrārā sabiedrībā gandrīz visu cilvēku attiecību jautājumu regulācija bija saistīta ar morāli, ko palīdzēja uzturēt spēkā noteiktas tautas tradīcijas. Arī tiesiskie risinājumi bija cieši saistīti ar morāli. Industriālajā, informatīvajā sabiedrībā notiek visaptveroša sabiedrības institucionalizācija, visa sabiedrība tiek iekļauta noteiktā organizāciju, pārvaldes sistēmā. Tiesību sfēra aptver gandrīz visu sabiedrību, arī politikas sfēras paplašinājuma tendence ir spilgti izteikta. ASV jau tiek uzskatīta par advokātu zemi. 2/3 kongresa locekļu ir diplomēti juristi. Dažādas valstis krasi atšķiras policistu skaita ziņā uz 100 000 iedzīvotājiem: Krievija ar 1225 miličiem ieņem pirmo vietu pasaulē ne tikai policistu, bet arī ieslodzīto ziņā, Lietuvā ir 545, ASV – 300, bet Meksikā – tikai 5 policisti uz 100 000 iedzīvotājiem. Tiek atzīts, ka neviena sociāli negatīva parādība nevar tikt likvidēta tikai represīvā ceļā (Апрыменты и факты. – 2001. – № 2). Tieši 20. un 21. gadsimta mijā parādījās jaunas iezīmes, kas liek pamatoti cerēt, ka 21. gadsimtā morāles loma pieaugs un ieņems, citā kvalitātē un citādos risinājumos, izšķirošu lomu cilvēku saskarsmē. Mūsu laikmetā morāle vienlaikus gan institucionalizējas, ciešāk saaug ar tiesībām un politiku,

gan arī individualizējas, kļūst personiskāka. Ētikas kodeksi, ētikas pado-
mes, ombudsmeņu un cilvēktiesību institūti, nevalstiskās un reliģiskās
organizācijas, labdarības biedrības, humānās palīdzības iestādes iegūst
aizvien nozīmīgāku vietu sabiedrībā. Tajā pašā laikā cilvēki sāk apzināties
morālo attiecību daudzās priekšrocības. Japānā daudzi konflikti, saistīti
ar satiksmes negadījumiem, ģimenes šķiršanās lietām, tiek kārtoti bez
tiesas iejaukšanās. Biznesa un citos darījumos dominē mutiska vienoša-
nās. Pasaulē aizvien vairāk sāk praktizēt konfliktu risināšanu bez tiesas, jo
tā ir lētāk, ātrāk, konfidencialāk un ar izredzēm saglabāt labas attiecības
nākotnē.

Pasaulē veidojas **globālā solidaritāte un tikumiskā globalizācija** gan
cīņā pret daudzām tādām parādībām, ko nespēj apkarot tikai viena valsts
vai pat vesela reģiona valstis, kā, piemēram, terorisms, narkomānija, *AIDS*
un citas slimības, cilvēktiesību ievērošana utt. Visās pasaules vietās varam
redzēt ne tikai to, kas izraisa sašutumu, bet arī varam gūt sev paraugus
nākotnei. Piemēram, ASV aizliegums lietot alkoholiskus dzērienus, arī alu,
līdz 21 gada vecumam, bet musulmaņu zemēs aizliegums tos vispār lietot
pasargā daudzus miljonus cilvēku no alkoholisma posta un daudzām sli-
mībām. Arī smēķēšana vairākās valstīs (ASV, Skandināvijas zemēs) ir ievē-
rojami samazinājusies un jauniešu vidū vairs nav modes lieta. Tā Ņujorkā
ir aizliegts smēķēt visās sabiedriskās vietās, ieskaitot bārus, naktsklubus,
restorānus, darbavietas. Ir uzsākti mēģinājumi panākt, lai 21. gadsimtā
sākotnēji atsevišķās pilsētās, valstīs, pēc tam visā pasaulē izveidotos
nesmēķējoša, veselību saudzējoša un stiprinoša sabiedrība. Pasaulē iz-
vērsas sacensība par dzīvošanai, strādāšanai, arī tūrismam drošāko, ve-
selīgāko pilsētu, valsti, reģionu.

Tikumiskā globalizācijā ir izteikta tendence veidot valstu un tautu
savstarpējās attiecības, savstarpēji bagātinoties gan kultūrā, izglītībā, gan
sociālo un ekoloģisko problēmu risināšanā, saglabājot un attīstot valsts,
tautas, valodas patstāvību.

Par sava veida saskarsmes kultūras paraugvalsti veidojas Singapūra.
Tur skolās ieviests kurss *Singapūra 21. gadsimtā*. Visa sabiedrība, sākot
ar skolēniem, meklē, kādai jābūt sabiedrībai, lai tajā būtu patīkamāk dzī-
vot, aktīvi darboties, saglabājot tādus principus un vērtības kā indivīda
unikalitāte, spēcīga ģimene, vienlīdzīgas iespējas visiem, patriotisms,
aktīva pilsoniskā pozīcija, cieņa pret personību, pret veciem cilvēkiem
(Философские науки. – 2000. – С. 22–25). Singapūrā ieaudzina stingru
pārlicību, ka vīdi nedrīkst piesārņot: par izsmēķa vai vecas avīzes aiz-
mešanu garām atkritumu urnai sods var būt 500 dolāru, nemaz nerunājot
par smēķēšanu aizliegtās vietās. Tur tiek veltītas lielas pūles, lai reklāma
būtu patiesa, lai tai varētu ticēt.

Šķiet, ka 21. gadsimtā nāksies labot vienpusīgā liberālisma un pārspī-
lētais iecietības radītās negācijas un atgriezties pie vairākām vērtībām un

audzināšanas metodēm, kas 20. gs. otrajā pusē tika uzlūkotas par vecmodīgām. Retrofutūrisms sevi piesaka diezgan bieži – labi aizmirstais vecais dažkārt sevi pieteic kā jauna mode. Populārais amerikāņu psihologs un sludinātājs Džeimss Dobsons grāmatā “Nebaidieties būt stingri” dod padomus vecākiem. Viņš aicina mīlēt, žēlot un sodīt vienlaikus. Sodošai rokai jābūt mīlošai, atbildīgai un tālredzīgai. Visatļautība var novest pie tā, ka māte ir izmisumā par trīsgadīgo meitu, kas jau kļuvusi par tirānu un diktatoru. Māte tomēr gaida, ka gan jau bērna dvēsele atsauksies uz iecietību. Pēc Dž. Dobsona uzskatiem, jau 3–4 gadu vecumā mazajam anarhistam būtu jāievēro kārtība. Pusaudzā gadi koncentrētā veidā parāda iepriekšējās audzināšanas un uzvedības rezultātus. Nerezultatīva audzināšana līdz 12 gadiem var kļūt par lēnas iedarbības bumbu, kas neizlādēta var negaidīti sprāgt (sk.: *Добсон Д. Не бойтесь быть строгим.* – М., 1996).

Var puslīdz droši prognozēt, ka 21. gadsimtā demokratizācijas rezultātā vairākās Austrumu valstīs izzudīs vai mazināsies daudzi sieviešu tiesības degradējoši noteikumi, bet Rietumu pasaulē daudzu negatīvu parādību izskaušanai vai mazināšanai būs ievērojami stingrāka pieeja nekā līdz šim, īpaši cīņā ar amorālu biznesu, korumpētību u. tml. Zemēs ar agrārās sabiedrības dominanti, pārejot uz informatīvo sabiedrību un uzlabojoties cilvēku dzīves apstākļiem, 21. gs. otrajā pusē iedzīvotāju dzimstība un mirstība visā pasaulē varētu līdzsvaroties.

21. gadsimts paver nepieredzētas iespējas saskarsmes paplašināšanai un kardinālām izmaiņām visās dzīves sfērās. Lai šis paplašinājums nebūtu vienlaikus arī virzība seklumā, virspusējībā, attiecību diletantismā, ir nepieciešams arī pretējais process, lai saglabātu, padziļinātu, tālāk izkoptu mūžīgās ētiskās vērtības, bez kurām cilvēciska dzīve nav domājama. Populāri kļūst jēdzieni *metakomunikācija*, *metasaskarsme*. Tā ir ne tikai cieņa pret saviem senčiem, bet galvenokārt **labvēlība pret nākamajām paaudzēm**. Tas nozīmē, ka jāpieliek visas pūles, lai izrautos no sava un savas paaudzes šaurā egoisma, atbildīgi rūpējoties, lai nākamās paaudzes būtu radošākas, izglītotākas, iejūtīgākas, godīgākas, veselīgākas, gudrākas, taisnīgākas, nekā esam mēs. Augstākā atbildība ir atbildība nākamo paaudžu priekšā.

Nereti mēdz runāt par 20. gadsimta radīto morālo krīzi, “morālo nakti”, kas nebūt nav atpūtas, bet izpriecu, vardarbības un netikumu nakts. Tāpēc jādara viss, lai 21. gadsimts sagaidītu morālo rītausmu ar īstu ētisko renesansi. Tiek izteiktas domas, ka cilvēci var glābt, ja ētiskiem apsvērumiem būs vadošā loma visās dzīves sfērās.

Globālo un nacionālo attiecību saskaņošanas problēma 21. gadsimtā varbūt sasniegs savu vēsturisko kulmināciju. Diemžēl dažkārt vērojama prakse šīs attiecības krasi pretstatīt un uzlūkot par savstarpēji naidīgām divas dabiskas tendences, kas lieliski spēj viena otru papildināt un bagātināt.

Mūsdienu ētikā tiek veikti gan daudzu parādību detalizēti pētījumi, ētikai tuvinoties socioloģijai, gan arī tiek attīstīta ētika, kura vienotu globālo ētiku ar katras tautas, valsts un reģiona ētiku. Svarīga kļūst Eiropas Savienības ētika, Eiropas Savienības, tās dalībvalstu un tautu attiecību ētika. Lielā mērā tas ir pamatvērtību saskaņošanas jautājums. Arī kristietības dažādu virzienu tuvināšanās un kristietības morāles attiecības ar musulmaņu, budisma un citām pasaules reliģijām var būtiski ietekmēt globālās saskarsmes klimata uzlabošanos, vienlaikus saglabājot dziļāku cieņu pret katras tautas sasniegumiem, vēsturi, tradīcijām.

Jau no senatnes iezīmējas attiecību loks, kas ir būtisks jebkuras tautas morālē. Tās ir attiecības pret bērniem, attiecības pret veciem un slimiem cilvēkiem un attiecības pret pretējo dzimumu. Jebkuras tautas kultūrā svarīga loma ir tradīciju un novatorisma saskaņošanai. Morāles zelta likums, baušļi – tev nebūs zagti, nokaut, melot, tev būs tēvu un māti cienīt – ir tādi, kas spēj globāli vienot cilvēci. Parasti ne tik daudz iebildumi pret cilvēces un tautas pamatvērtībām, bet gan steiga, dzīšanās arvien pēc kaut kā jauna atstāj šīs vērtības novārtā. To lieliski pasaka Māra Zālīte: *"Un septiņjūdžu soļiem skriedams, / Es vienmēr garām aizskrēju. / Jā, garām tēva mājām..."* (Zālīte M. Pilna Māras istabiņa // Karogs. – 1983. – Nr. 2. – 96. lpp.)

Katrs var individuāli padomāt, kam steigā, nevalā garām aizskrējis, ko vērtīgu garām palaidis, ko nodevis, cik dziļa un nozīmīga dzīvē bijusi mīlestība, bērni, tauta, draudzība, godīgums, līdzjūtība, vai tas, kam veltījis savu laiku, nav bijis kaut kas sekls, miesu un garu ārdošs.

Lai cik fantastiski un neticami no šodienas viedokļa būtu nākotnes sasniegumi, cilvēces pieredze ļauj tomēr secināt, ka cilvēku un cilvēces dzīve arī turpmāk nebūs bez dramatisma, riska, jūtu daudzveidības, bez kļūdām, vilšanās, sāpēm, bez atbildības par savu un citu dzīvi.

Lai pavērtu lielākas iespējas ticēt godīgākai, taisnīgākai nākotnei, lai ar optimismu censtos to veidot, nepieciešams vairāk uzsvērt morāli pozitīvo visā vēsturē un mūsdienu pasaulē. Nereti tiek sludināts pasaules gals, nāves triumsfs pār dzīvi. Pārāk bieži masu komunikācijas līdzekļi pievērš uzmanību ikdienas sensācijām, tiesisko un morālo normu pārkāpumiem, bet ne labiem darbiem un dzīves paraugiem. Šķiet, ka vieglāk ir kļūt populāram ar negatīviem izlēcieniem, ne ar godīgu darbību.

Būtu svarīgi pētīt laikmetus un nākotnes prognozes arī no aizliegumu, tabu, stingru prasību, sodu viedokļa savstarpējā papildinājumā ar to, kā paplašinās atļautā robežas, kā padziļinās vai kļūst seklākas cilvēku jūtas, saskarsme, kā īstenojas patiesa brīvība un taisnīgums.

Pāvesta Jāņa Pāvila II Vēstījumā Pasaules Miera dienas svinībām sevišķi uzsvēta nepieciešamība sākt dialogu starp dažādām kultūrām, lai veidotu **MĪLESTĪBAS un MIERA civilizāciju**. Vēstījumā teikts: *"(..) katram labas gribas cilvēkam būtu jāinteresējas par pamata ētisko orientāciju, kas raksturo noteiktas kopienas kulturālo pieredzi."* Tālāk Vēstījumā runāts par

plaša mēroga parādību, "kas cenšas izplatīt tādu dzīvesveidu, (..) tādu kopskatu uz realitāti, kas no iekšpuses saēd dažādas kulturālās pamatvērtības un cildenas civilizācijas". Vēstījumā tiek pieminēti šķietami fascinējoši un valdzinoši kultūras modeļi, kuros izpaužas "progresējoša nabadzība humānisma, garīguma un morāles sfērā" (Viņa Svētības pāvesta Jāņa Pāvila II Vēstījums Pasaules Miera dienas svinībām. – R.: Vārds, 2000. – 7. lpp.). Garā mirušu kultūru neviens likums nevarēs uzturēt pie dzīvības. Vēstījums aicina kopt kopējo vērtību apziņu, aizvien vairāk apzinoties solidaritātes, miera, dzīvības, audzināšanas vērtību (turpat, 11.–14. lpp.). Vēstījumā tiek uzsvērts, ka tieši audzināšanai ir īpaša nozīme solidārākas un mierīgākas pasaules celšanā. Tā var sekmēt vispārēja humānisma nostiprināšanos, kas atvērts ētiskai un reliģiskai dimensijai un kas piešķir vajadzīgo nozīmību citu civilizāciju kultūru un garīgo vērtību pazīšanai un cienīšanai. Pāvests Jānis Pāvils II aicina cilvēkus ar piedošanu un samierināšanos uz atmiņas šķīstīšanu (14. lpp.).

Nobeigums

Austrumu mācībās nobeigums ir kā dzīvs putniņš, kas tālāk traucas dzīvē. Arī šīs grāmatas – lekciju cikla trešās daļas – nobeigums reizē ir ievads pēdējai – ceturtajai daļai “Ētikas vērtības, principi un tikumi”. Tajā mēs meklēsim dzīves kopsaucēju gan saskarsmes, gan arī personības un sabiedrības ētikai. Iespējams, ka vērtībizglītība, vērtībaudzināšana 21. gadsimtā kļūs par vienu no nozīmīgākajiem jautājumiem.

Jo dinamiskāka, mainīgāka ir dzīve, jo nozīmīgāka vieta ir pamatvērtībām un pamatprincipiem, pēc kuriem vadoties veidojam dzīves stabilitāti, kopīgu sapratni, izjūtu un, paradoksāli, arī individualitāti. Ētikas vērtības aplūkosim saistībā ar reliģiskām un estētiskām vērtībām – labā un ļaunā, svētā un grēcīgā, skaistā un neglītā mijattiecībās.

Tikumi un netikumi ir personības un sabiedrības pašrefleksijas, arī rakstura un tautas mentalitātes iezīmes. Tas ir jautājums par to, cik lielā mērā mēs vērtības un principus padarām par iekšēju sirdsapziņas, atbildības, goda un cieņas lietu, cik lielā mērā paši spējam veidot cilvēcīgu saskarsmi.

Ls. 2,20

Saturs

Priekšvārds.....	3
1. Saskarsme, tās veidi un loma	4
2. Informācijas loma saskarsmē. Saziņas ētika	12
3. Saskarsmes morālie argumenti	18
4. Saskarsmes ētikas metodes	30
5. Runas ētika un kultūra	44
6. Neverbālā saskarsme (ķermeņa valoda).....	63
7. Saskarsmes tikumu izpausmes laika gaitā	68
8. Skaidrā un dziļā ētika un kultūra	82
9. Saskarsmes paradoksi.....	88
10. Vienkāršība un sarežģītība saskarsmē.....	93
11. Vientulība un sabiedriskums	97
12. Humors un nopietnība	103
13. Saskarsmē ar nezināmo.....	117
14. Temperamenta un rakstura loma saskarsmē.....	126
15. Saskarsme ar smaga rakstura cilvēkiem	136
16. Saskarsmes nākotnes vīzijas	145
Nobeigums.....	155

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305010595

2005-4
L 2

l e k c i j u   k u r s s

Augusts Milts

(dz. 1928. g.)

*Habilitētais filozofijas doktors
Valsts emeritētais zinātnieks*

SASKARSMES VEIDI UN LOMA
SASKARSMES MORĀLIE ARGUMENTI UN METODES
VERBĀLĀ UN NEVERBĀLĀ SASKARSME
SASKARSMES PARADOKSI
VIENKĀRŠĪBA UN SAREŽĢĪTĪBA SASKARSMĒ
VIENTULĪBA UN SABIEDRISKUMS
HUMORS UN NOPIETNĪBA
TEMPERAMENTA UN RAKSTURA LOMA SASKARSMĒ
SASKARSMES NĀKOTNES VĪZIJAS

ZVAIGZNE ABC

ISBN 9984-36-487-9

9 789984 364872 >